

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛОГВИНЕНКО ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА

УДК 116.346.2:316.613.5(477)«712»(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

В. І. Логвиненко

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник

Куцепал Світлана Вікторівна,
доктор філософських наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Логвиненко В. І. Гендерна рівність як умова самореалізації особистості в сучасному українському суспільстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» (033 – Філософія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Зміст анотації

У дисертаційному дослідженні розглядається проблема гендерної рівності в сучасному суспільстві з урахуванням її місця та ролі в процесі самореалізації особистості. Автор визначає основні положення гендерного дискурсу: описуються особливості становлення гендерних досліджень в Україні; розглядається проблематика гендерних досліджень; розкривається зміст понять «гендер», «ідентичність», «гендерна нерівність», «гендерна рівність», «гендерний паритет». Показано в історико-філософській ретроспективі особливість формування ідеї рівності статей в українському соціумі.

У роботі досліджується поняття «самореалізація» та визначаються його основні характеристики. Обґрунтовується, яким чином гендерна рівність розширює можливості самореалізації особистості. Автор показує значення ідентифікації для процесу особистісної самореалізації через зіставлення біполярної моделі гендерної ідентичності та мультиполярної. Розкриваючи концепцію взаємозамінності гендерних ролей, автор доводить взаємозв'язок гендерної ідентичності та процесу самореалізації.

У дисертації розглядається соціальний механізм взаємодії «гендерна рівність – самореалізація особистості»: показано, як гендерна рівність, через уключення її до сім'ї, освіти, держави як механізмів самореалізації, змінює характер стосунків у системі «особистість – суспільство». Пояснюється, як залежить самореалізація особистості від функціонування гендерних стереотипів у зазначених соціальних інститутах.

Ключові слова: самореалізація, гендер, гендерна рівність, гендерний паритет, патріархальні стереотипи, ідентифікація, гендерна роль.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Чухно В. І. Гендерний аналіз драм Лесі Українки «Бояриня», «Кассандра», «Камінний господар» // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 16 (29). С. 262-268.

2. Чухно В. І. Гендер як явище соціальне // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 18 (31). С. 296-302.

3. Чухно В. І. Духовність як міра соціальності людини // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. / Чернівецький національний університет. Чернівці, 2008. Вип. 414-415, С. 68-71.

4. Чухно В. І. Гендерні мотиви соціолінгвістичного дискурсу Оксани Забужко (на прикладі творів «Дівчатка» та «Казка про калинову сопілку») // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 21 (34), С. 310-316.

5. Чухно В. І. Культура як атрибут соціуму // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: науковий вісник: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 21. С. 243-249.

6. Логвиненко В. І. Соціально-філософський аналіз поняття «самореалізація» // Філософія і політологія в контексті сучасної культури / М-во освіти і науки України,

Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 6. С. 114-119.

Статті у міжнародних наукових фахових виданнях і виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз:

7. Логвиненко В. І. Рольові моделі жіночої ідентифікації як спосіб особистісної самореалізації // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: науковий вісник: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. 120. С. 195-198.

Інші публікації:

8. Чухно В. І. Освіта та виховання у гендерній перспективі // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2008. Вип. 17. С. 377-380.

9. Чухно В. І. Дискурс у гендерній перспективі // Людина. Мова. Культура: за матеріалами III Міжнар. наук. конф. молодих науковців, м. Горлівка, 3 квітня 2009 р. / Горлівський ін-т іноземних мов. Горлівка, 2009. С. 170-171.

10. Чухно В. І. Гендер і культура як соціальні конструкти // Людина. Світ. Суспільство: за матеріалами доп. та виступів міжнар. наук. конф., м. Київ, 21-22 квітня 2009 р. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 183-185.

11. Чухно В. І. Еволюція та основні види феміністичної критики // Людина. Світ. Суспільство: за матеріалами доп. та виступів міжнар. наук. конф., м. Київ, 21-22 квітня 2010 р. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. С. 173-175.

12. Чухно В. І. Політична реклама – засіб маніпуляції свідомістю людини // Ірраціональне підґрунтя раціональності: за матеріалами учасників Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Полтава, 14 квітня 2009 р. / Полтавський держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. С. 306-309.

13. Чухно В. І. Гінокритика: теорія існування жіночого письма // Філософський та літературознавчий виміри сучасних гуманітарних досліджень: за матеріалами

міжнар. наук.-теорет. конф. до 287-ліття з дня народження Г. С. Сковороди, м. Суми, 17-19 грудня 2009 р. / Сумський держ. ун-т. Суми, 2009. С. 83-84.

14. Чухно В. І. Роль освіти в процесі соціалізації особистості // Вища освіта України у світовому континуумі: за матеріалами всеукр. наук.-практ. семінару, м. Полтава, 29-30 травня 2008 р. / Полтавський держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2008. С. 201-204.

15. Чухно В. І. Гуманістична складова драматичної творчості Лесі Українки // Гуманізм у контексті динаміки сучасного суспільства: зб. матеріалів круглого столу, м. Чернігів, 19 грудня 2007 р. / Чернігівський держ. ін-т права, соц. технологій та праці. Чернігів, 2008. С. 88-91.

16. Чухно В. І. Гендерний концепт рекламного дискурсу // Журналістика, філологія та медіаосвіта: зб. наукових доповідей / Полтавський держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. Т. II. С. 399-401.

17. Чухно В. І. Інститут освіти в сучасному інформаційному просторі // Розвиток засобів комунікації як чинник трансформації сучасного релігійного життя: за матеріалами XXX Міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 9 грудня 2011 р. / Донецький нац. технічн. ун-т. Донецьк, 2011. С. 104-108.

18. Чухно В. І. Роль освіти у процесі самореалізації особистості // Людина. Мова. Культура: за матеріалами міжнар. наук. конф. молодих науковців, м. Горлівка, 15 листопада 2012 р. / Горлівський ін-т іноземних мов. Горлівка, 2012. С. 134-135.

19. Чухно В. И. Роль домашнього труда в институте семьи // Современные тенденции общественных наук: политология, социология, философия: за матеріалами междунар. заочной научно-практ. конф., г. Новосибирск, 25 февраля 2013 г. / НИ «СибАК». Новосибирск, 2013. С. 37-42.

20. Логвиненко В. І. Специфіка гендерної освіти // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: за матеріалами Дніпропетровської сесії III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Дніпропетровськ, 29 листопада 2014 р. / Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеса Гончара. Дніпропетровськ, 2014. С. 21-24.

21. Логвиненко В. І. Гендерні стереотипи в освітньому процесі // Філософські

обрїї сьогодення: збїрник тез доповїдей і статей IV Всеукр. наук. практ. конф., м. Херсон, 17 листопада 2016 р. / Херсонський держ. аграрний ун-т. Херсон, 2016. С. 101-103.

ABSTRACT

Logvynenko V. I. Gender equality as a condition for self-fulfillment of personality in modern Ukrainian society. – The Qualifying scientific work on the Manuscript rights.

Thesis for the scientific degree of candidate of philosophical sciences (PhD) on the specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history (033 – Philosophy). – National Pedagogical Dragomanov Universit. – Kyiv, 2017.

The contents of the abstract

In this dissertation research the problem of gender equality in a modern society is on a review, taking into account its place and role in the process of personality self-fulfillment. The author defines the main provisions of gender discussion as follows: the peculiarities of the formation of gender research in Ukraine are described; the issues of gender studies are considered; the content of the definitions «gender», «identity», «gender inequality», «gender equality», «gender parity» are revealed. The peculiarity of forming the idea of equality of gender identity in the Ukrainian society is explained through the historical and philosophical retrospectives.

The concept of «self-fulfillment» and its main characteristics are investigated in this thesis. It is substantiated how gender equality expands the possibilities of self-fulfillment of the individual. The author provides the insight into the importance of identification for the process of personal self-fulfillment through the comparison of a bipolar gender identity model and a multipolar one. The author demonstrates the relationship between gender identity and the process of self-fulfillment in course of discussing the concept of interchangeability of gender roles. The social mechanism of interaction between «gender equality and self-realization» of the personality is considered in this thesis: gender equality is disclosed through its inclusion into the family, education, state, as mechanisms of self-realization, changing the nature of relations in the system «personality – society».

Keywords: self-realization, gender, gender equality, gender parity, patriarchal stereotypes, identity, gender role.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ....	17
1.1. Становлення та розвиток гендерної проблематики у соціально-філософській думці на межі ХХ – ХХІ століть.....	17
1.2. Формування ідеї рівності статей в українському соціумі (соціально-філософські стратегії).....	34
1.3. Методологічне підґрунтя аналізу проблеми гендерної рівності в контексті самореалізації особистості.....	53
Висновки до першого розділу.....	66
Список використаних джерел до першого розділу.....	69
РОЗДІЛ 2. САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ФЕНОМЕН ГЕНДЕРУ: ВАРІАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСЯГНЕННЯ.....	84
2.1. Самореалізація та гендерна рівність як умови особистісного зростання.....	84
2.2. Дискурс гендерної ідентичності в обшарах самореалізації особистості.....	101
Висновки до другого розділу.....	119
Список використаних джерел до другого розділу.....	122
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА ПРОЦЕСУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	129
3.1. Сім'я як топос розвитку та самореалізації людини.....	129
3.2. Трансформація особистості під впливом інституту освіти.....	151
3.3. Політико-правовий аспект гендерної рівності: традиції та сучасність.....	179
Висновки до третього розділу.....	202
Список використаних джерел до третього розділу.....	206
ВИСНОВКИ.....	218
ДОДАТОК.....	224

Вступ

Актуальність теми дослідження. Суспільні трансформації – інформаційна революція, глобалізація, демократизація суспільства – вплинули на основи соціальної системи, спричинили зміни соціальних інститутів та повсякденної життєдіяльності людини. За даних обставин, проблеми самореалізації особистості, міжособистісних комунікацій стають предметом багатьох наукових методологій та досліджень, зокрема гендерних студій. На основі цього, актуальність даної роботи визначається наступними позиціями.

По-перше, зміна категорійного апарату та методології суспільствознавчих досліджень: інституалізація гендерних досліджень у систему науки та освіти зумовлює перегляд існуючих теоретичних практик щодо соціальної ролі і чоловіка, і жінки. Зокрема, актуальною стає проблема реалізації як жіночої, так і чоловічої індивідуальності, оскільки межі її репрезентації були задані пануючими стереотипами: чоловік керується інструментальною цінністю професійної самореалізації, жінка – експресивною цінністю.

Сучасна система соціальних взаємовідносин змінює домінуючу довгий час одновекторну модель самореалізації. Проявляючи себе у різних видах діяльності, і жінка, і чоловік, намагаються реалізувати як маскулінні, так і фемінні риси характеру. Сучасна жінка все частіше поєднує материнство та професійну самореалізацію, а сучасний батько, на відміну від «традиційного», більше займається доглядом та вихованням дітей. Спостерігається розширення меж самореалізації як для жінки, так і для чоловіка.

По-друге, гендерна освіченість. Знання про біологічні та соціальні фактори у процесі формування гендерної ідентичності, гендерних ролей направлене на: успішну гендерну соціалізацію особистості; формування гендерної культури соціуму; гармонізацію міжособистісних комунікацій та суспільних відносин; розвиток неупередженого ставлення до процесу особистісної самореалізації, безвідносно до статевих характеристик людини. Окрім того, це уможливорює сприймання суспільством взаємозамінності гендерних ролей.

По-третє, взаємозамінність гендерних ролей. Традиційні гендерно-рольові

стереотипи утруднюють самоактуалізацію саме жінки, і тим самим обмежують можливості для її самореалізації поза приватною сферою. Сучасне суспільство починає пропонувати і чоловікові, і жінці, рівні можливості у виборі професійної діяльності. Це свідчить як про демократизацію суспільних відносин та створення рівних можливостей для особистісної самореалізації і жінці, й чоловікові, так і про трансформацію змісту гендерних ролей. Жінка / чоловік прагне самореалізуватися як професіонал, а не лише у традиційній ролі. Проте, необхідно відмітити існування гендерної варіації, що міститься у кожній ролі: навіть якщо гендерна роль є однаково прийнятною для кожного і не залежить від статі людини, жінка й чоловік її виконують по-різному.

По-четверте, механізм самореалізації. Він спрямований на практичне втілення особистістю соціальної активності. У даному випадку, таким механізмом виступають соціальні інститути – сім'я, освіта, держава. Як механізм самореалізації вони розкривають характер суспільних взаємовідносин у системі «особистість – суспільство», де самореалізація виступає принципом включеності індивіда до такого типу відносин. В рамках інституту сім'ї гендерний конфлікт представлений стереотипним уявленням про несумісність професійних та домашніх обов'язків. Концепція гендерної рівності дану суперечність вирішує при допомозі рівномірного розподілу домашніх обов'язків між жінкою та чоловіком. Інститут освіти через аналіз відносин між чоловіком та жінкою формує систему знань, зорієнтовану на подолання гендерної асиметрії та закріплення ідей гендерної рівності. Держава забезпечує підтримку стратегії гендерної рівності шляхом законодавства. Тобто, говорити про повну самореалізацію особистості можна за умови, коли одним із центральних регуляторів суспільних взаємовідносин виступає гендерна рівність.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження та аналіз взаємовідносин між статями актуалізувалися протягом історичного розвитку суспільства. Перелік досліджень гендерних проблем у різноманітних аспектах спостерігаємо і в античний період (Сократ, Аристотель, Платон), і в добу Середньовіччя (Аврелій Августин, Філон Олександрійський), і в епоху Просвітництва (Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є, П. Гольбах) та знаходимо його продовження у працях сучасних посткласичних

філософів (Дж. Мітчел, Р. Брайдотті, Дж. Батлер, С. де Бовуар, Ю. Крістева та ін.).

Історико-філософський контекст гендерних досліджень, особливості становлення теорії гендеру, дефініції поняття «гендер» представлені у роботах наступних зарубіжних науковців: Ш. Берн, М. Кімел, Д. Галберстам, І Шаберт, Е. Грос, Д. Скотт та ін.

Формування гендерних студій в Україні пов'язано з іменами І. Жерьобкіної, Т. Журженко, Н. Лавріненко, С. Оксамитної, Л. Смоляр, Н. Чухим та ін.

Методологічні підходи до вивчення гендерних явищ розроблені О. Вороніною, І. Грабовською, Т. Дороніною, С. Павличко. Дослідниця О. Кісь застосувала гендерний підхід при аналізі соціального статусу українського жіноцтва. Соціально-культурні особливості української фемінності досліджуються М. Богачевською-Хом'як, Т. Гундоровою, О. Забужко, Н. Зборовською та ін.

Проблему гендерної нерівності, еволюцію становища жінки відображено у роботах А. Балакіревої, А. Клецина, К. Карпенко, І. Книш та ін.

Гендерна проблематика інституту сім'ї (функціонування гендерних стереотипів у сімейних стосунках, розподіл праці, несумісність домашніх обов'язків та кар'єри тощо) вивчаються Л. Амджадін, Т. Говорун, Т. Гурко, К. Керінгтон, О. Кікінежді, Т. Литкіною, К. Міллет, С. Оксамитною, М. Феррі та ін.

Гендерні аспекти інституту освіти досліджуються у роботах Л. Булатової, В. Гайденко, А. Демиденко, І. Іванової, О. Луценко, Т. Матусевич, Л. Смоляр, О. Цокур та ін. Вплив гендерних стереотипів на освітній процес, поняття прихованого навчального плану висвітлюється такими науковцями як Л. Кім, А. Мішель, І. Предборська, Л. Штилева О. Ярська-Смірновата ін.

Гендерна тематика у політико-правовому дискурсі представлена працями І. Грабовської, Л. Кобелянської, Т. Мельник, С. Оксамитної та ін. (проблема гендерно збалансованого суспільства); І. Тукаленко (особливості гендернонейтральної та гендернозорієнтованої політики), М. Майор, О. Рудневої, О. Ярош (законодавчий аспект становлення гендерної рівності).

Дослідження проблем самореалізації людини розглядається в роботах В. Муляра (філософсько-культурологічний аналіз становлення людини у системі

«індивід – суспільство»), Т. Ветошкіної, Л. Когана, Л. Сохань (самореалізація трактується як соціальний процес), Н. Борисової, (аналіз структури самореалізації), В. Андрущенко, Н. Кленової та ін. (культурний контекст проблеми самореалізації).

Гендерний аспект самореалізації стає предметом проблемного поля у розробках О. Вороніної, Л. Кривеги (гендерна ідентичність як складова соціокультурної адаптації), І. Кона, Л. Леонтєвої, В. Суковатої, О. Ярославкіної (вплив гендерної ідентичності на вибір соціальних ролей), І. Клециної, І. Костікової (взаємозв'язок мультиполярної моделі гендерної ідентичності з процесом самореалізації). Проте, переважна більшість досліджень даного питання представлена роботами з психології.

Проблеми особистості, її розвитку та взаємодії з соціальними інституціями в центрі уваги таких українських дослідників як Т. Андрущенко, В. Вашкевич, В. Воронкова, Е. Герасімова, Р. Додонов, О. Кивлюк, С. Куцепал, В. Кремень, О. Литвинчук, Т. Розова, Д. Свириденко та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, комплексний соціально-філософський аналіз ролі гендерної рівності у процесі самореалізації особистості відсутній і потребує дослідницької уваги, особливо в контексті розгортання сучасного соціально-філософського дискурсу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалась у межах комплексної наукової теми «Культурно-історична детермінація розвитку людського потенціалу в процесі формування громадянського суспільства» (ДР № 0116U002584), дослідженням якої займається кафедра філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 6, від 23.12.2010 р.).

Мета дисертаційної роботи полягає у соціально-філософській концептуалізації сутності та ролі гендерної рівності в процесі самореалізації особистості.

Досягнення мети роботи передбачає формування та вирішення наступних

дослідницьких завдань:

- проаналізувати особливості становлення та розвитку гендерної проблематики;
- визначити специфіку формування ідеї рівності статей в українському суспільстві;
- розкрити зміст самореалізації особистості як соціокультурного феномена, теоретично обґрунтувати співвідношення гендерної рівності та самореалізації особистості;
- розглянути взаємозв'язок гендерної ідентифікації з процесом самореалізації;
- здійснити філософську рефлексію стосовно впливу моделей сімейних відносин на процес самореалізації особистості;
- виявити значення гендерної освіти, обґрунтувати роль освіти у процесі самореалізації особистості;
- дослідити особливості гендерної політики в Україні та проаналізувати роль політико-правового аспекту гендерної рівності в процесі самореалізації особистості.

Об'єкт дослідження – процес самореалізації особистості в сучасному українському суспільстві.

Предмет дослідження – гендерна рівність як умова самореалізації особистості в сучасному українському суспільстві.

Теоретико-методологічна база дослідження. Мета та завдання дослідження обумовлюють вибір не лише філософських, а також загальнонаукових і міждисциплінарних методів та принципів. Окрім того, робота містить емпіричний рівень, де основним методом-операцією є анкетне опитування. У дослідженні перевага надається системному та діяльнісному підходам:

використання системного підходу дало змогу розглянути сім'ю, освіту, державу як системи та розкрити їхні зв'язки й взаємозумовленість. Це дозволило не лише визначити функції зазначених систем у процесі гендерної соціалізації, а й виявити взаємозв'язок між гендерною рівністю та процесом самореалізації;

діяльнісний підхід дав змогу трактувати процес самореалізації як категорію предметної діяльності людини до структури якої входять: предмет діяльності – сутнісні сили особистості; засоби діяльності – інститути «сім'я», «освіта»,

«держава»; умови діяльності – гендерна рівність; продукт діяльності – самореалізована у суспільстві особистість:

міждисциплінарний підхід застосовано у зв'язку з тим, що процес самореалізації та категорія гендерної рівності знаходяться у сфері інтересів різних наук (психологія, педагогіка, політологія, соціологія, правознавство).

У процесі роботи було використано: термінологічний принцип (при визначенні категоріального апарату); когнітивний принцип (дозволяє сформулювати нове знання про категорію гендерної рівності на основі співвідношення теоретичних положень, концепцій з дійсною практичною реальністю формування гендерної ідентичності); принцип світоглядного плюралізму (визнання факту існування й інших точок зору на досліджувану проблему); принцип багатofакторності (дає змогу простежити вплив факторів різного роду (суспільна думка, соціальний статус, рівень освіченості тощо) на проблему самореалізації особистості);

загальнонауковий теоретичний метод порівняння (при розгляді жіночого й чоловічого досвіду у межах патріархального суспільства та суспільства з паритетною демократією); аналіз (при виокремленні складових проблеми гендерної рівності – дискримінація, нерівність, гендерний конфлікт); синтез (при формуванні цілісного уявлення про суспільно-політичну ситуацію України наприкінці XIX ст., на основі розгляду таких явищ як фемінізм, гендер, жіночий рух), індукція (при систематизації джерельної бази наукового дослідження та аналізі результатів анкетування): дедукція (при дослідженні гендерної рівності шляхом аналізу знань про «рівність» та «гендер»).

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в дисертації сформована соціально-філософська концепція гендерної рівності як умови самореалізації особистості в сучасному українському суспільстві:

Уперше:

- здійснено соціально-філософський аналіз феномену гендерної рівності як умови самореалізації особистості. Визначено, що співвідношення «гендерної рівності» та «самореалізації» можливе як на рівні бінарних опозицій (через суперечність індивідуального та соціального), так і в категоріальному вимірі

(культура, свобода). Показано, що це однопорядкові явища: гендерне середовище здатне надати особистості умови для цілісної самореалізації;

- обґрунтовано, що соціальний інститут – це механізм взаємодії гендерної рівності та самореалізації. Соціальний інститут як механізм спрямований на практичну реалізацію особистістю своїх суб'єктивних якостей. Гендерна рівність як засіб самореалізації – це важливий елемент механізму, мета якого – забезпечити особистості адекватне опрацювання сутнісних сил.

Уточнено:

- на підставі аналізу наукових джерел та положень гендерної теорії зміст термінів «гендерна рівність» та «гендерний паритет». Під гендерною рівністю розуміються наявні сприятливі умови для індивідуальної самореалізації особистості. Становлення гендерної рівності утверджується як загальноприйнятий принцип, як один із чинників соціального поступу. Але, враховуючи складність його реалізації, спричинену традиціями культури, стереотипами та консервативністю соціальних відносин, більш коректним є розуміння рівності у значенні паритетності (рівність у взаємовідносинах різних людей – Жінка і Чоловік, а не рівність як однаковість цих людей);

- зміст поняття «домашнє господарство». Під «домашнім господарством» розуміємо неформальний соціальний інститут, стосунки в якому мають соціально-економічні зв'язки. Домашня праця – це економічна категорія, що доповнює офіційний прибуток сім'ї.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження, що категорія «гендеру» є маркером соціальних відмінностей, які відображають ієрархію суспільних груп та домінування одних груп над іншими;

- уявлення про необхідність реорганізації соціальних інститутів (інститут сім'ї, освіти), що ретранслюють усталені патріархальні норми. Це дозволить замінити асиметричну систему соціальних цінностей (домінування / підпорядкування) на паритетну;

- уявлення про моделі гендерної ідентифікації. Перехід від біполярної моделі гендерної ідентифікації до мультиполярної спричинив зміну розподілу соціальних

ролей. У результаті такої трансформації особистість отримує нові можливості для самореалізації. Обґрунтовано, що конструювання нетипової для патріархальної системи суспільства мультиполярної моделі гендерної ідентичності є результатом нових взаємовідносин у суспільстві, характеристикою яких є утвердження принципів гендерного паритету.

Науково-практичне та теоретичне значення дослідження. Положення та висновки, сформульовані на основі одержаних у процесі роботи результатів, можуть бути застосовані для теоретичного аналізу сучасної ситуації в суспільстві, яка ставить питання про рівність прав та можливостей жінок і чоловіків.

Загальні положення дослідження зводяться до висвітлення ролі гендерної рівності в процесі самореалізації особистості та покликані акцентувати увагу громадськості на важливості даного явища для соціуму; теоретичний матеріал сприятиме подальшому розвитку концепцій філософського, соціологічного, політико-правового спрямування, що вивчають гендерну ситуацію у країні; теоретичні та практичні положення, запропоновані дисертанткою, можуть бути застосовані у науково-дослідній роботі для розширення знань стосовно необхідності закріплення концепції гендерної рівності в суспільстві, окрім того, напрацювання, що відображають негативні наслідки існування конфліктної ситуації між світом жінок та світом чоловіків, можуть бути використані як аргумент для запобігання в майбутньому подібних суперечностей.

Висновки та рекомендації, подані в дослідженні, можна застосовувати в навчальній роботі (при розробці курсів із соціальної філософії, політології, правознавства, педагогіки, соціальної роботи та при написанні посібників із зазначених дисциплін); у просвітницькій та науково-дослідній діяльності (з метою поширення знань про значення гендерної рівності для суспільства); дані, отримані в результаті аналізу суспільно-політичного становища в регіоні, можуть бути використані для роботи державних установ (з метою вироблення ефективної стратегії дій для покращення гендерної ситуації в областях).

Особистий внесок здобувача. Рекомендації та висновки, що розкривають наукову новизну дисертаційної роботи, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Концептуальні ідеї, положення та висновки роботи доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; були оприлюднені на Всеукраїнських та Міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Філософія освіти у контексті історико-філософського знання» (Дніпропетровськ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви» (Чернівці, 2009); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль науки релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 2011); Міжнародній науковій конференції «Людина. Мова. Культура» (Горлівка, 2012); Международной заочной научно-практической конференции «Современные тенденции общественных наук: политология, социология, философия» (Новосибирск, 2013); Дніпропетровській сесії III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, 2014); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські обрії сьогодення» (Херсон, 2016).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковано у 21 роботі, серед яких 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому фаховому виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз, та 14 – це інші видання.

Структура дисертації направлена на реалізацію визначеної мети та завдань і складається зі вступу, трьох розділів (поділені на підрозділи), висновків, списку використаних джерел (334 позиції) та додатка. Обсяг роботи – 250 сторінок, основна частина дисертаційного дослідження – 182 сторінки.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Становлення та розвиток гендерної проблематики у соціально-філософській думці д.п.ХХ ст. – поч.ХХІ ст.

Інтерес до гендерної проблематики виникає у кінці ХХ століття. Неофеміністичний рух, що оформився на Заході в 60-70-х роках, надав концепції гендеру загального поширення. Питання співвідношення чоловічого – жіночого, визначення їх суті, причин асиметрії пронизують усі сфери знання, що розглядають проблеми людського існування, його можливості та межі. Так, починаючи з середини 70-х років на Заході виникають центри феміністичних, жіночих, гендерних досліджень.

Мета підрозділу полягає у визначенні основних положень гендерного дискурсу та обґрунтуванні його науково-теоретичної ролі у дослідженні процесу самореалізації особистості.

Формування *гендерних досліджень* у соціо-гуманітарній думці було не випадковим явищем. Жіночі дослідження, що передували гендерним, займалися вивченням статусу та становища жінки у суспільстві, й розглядали її як більш дискриміновану, в порівнянні з чоловіком. Гендерні дослідження, виникнувши як нова стадія розвитку жіночих студій, змістили акценти з суто жіночих проблем на проблеми, що охоплюють обидві статі. Сучасні дослідники (І. Жеребкіна [17], Т. Дашкова [56], Т. Мельник [101], Н. Пушкарева [113], О. Ярска-Смирнова [158]), розглядаючи становлення гендерних досліджень, серед причин їхньої появи називають асиметричність, спричинену співставленням чоловіка та жінки; відсутність дослідницького інтересу до чоловічого досвіду; увагу до проблем гендерної ідентичності, сексуальності людини. Таким чином, у науково-теоретичному дискурсі формується поняття «гендер», що яскраво ілюструє перехід від власне жіночих досліджень до гендерних.

Проте, зазначені зміни стосувалися не лише наукового життя, а й суспільства в цілому: перетворення, що відбувалися у другій половині ХХ століття (розвиток

економічної, виробничої сфер) потребували розширення якісних і кількісних можливостей людини: реформування світової спільноти унеможлиблюється без урахування гендерних відносин, які поступово набувають статусу базових. За таких обставин, подальші зміни у соціальних інститутах повинні ґрунтуватися та розвиватися на наукових принципах гендерного паритету, вироблення яких набуває актуальності. У першу чергу, це стосується наукового аналізу нових джерел ресурсів (соціальних, економічних, виробничих) та форм їх організації й управління, активними учасниками яких стають жінки. «З цього погляду гендерні дослідження виникли як соціальне замовлення новітнього суспільства, як відбиття відповідної організації соціального простору, потреба реконструювання індивідуального, родинного, суспільного й державного співжиття статей» [101, с. 17]. Проникаючи в соціальнозначимі сфери та інститути (філософію, культуру, мистецтво, правові, освітні, політичні, економічні інститути та ін.) гендерні дослідження «осмислюють сучасний і високотехнологічний інструмент пошуку паритетних і збалансованих відносин між статями на основі аналізу та переосмислення історії, культури, громадського та приватного життя як сфер формування життєвих стратегій індивідів» [94, с. 4]. Таким чином, *гендерні дослідження являють собою напрямок наукової діяльності, що скерований на вивчення та аналіз місця, статусу, ролі, призначення, шляхів самореалізації, форм самоусвідомлення жінки й чоловіка у суспільстві.*

Об'єктом вивчення гендерних досліджень є чоловік та жінка, але, окрім того, що гендерні дослідження розглядають їх спільне співжиття в одній соціальній площині, вони також проводять вивчення стосунків усередині певного гендеру (як між чоловіками, так і між жінками), намагаючись при цьому дати «їм цілісну порівняльну характеристику залежно від становища –класу, раси, національної належності, сімейного статусу, місця проживання, віку тощо, тобто передбачають порівняльний аналіз всього соціального життя людей з позиції їхньої статі» [101, с. 18].

Значення гендерних досліджень полягає у їхній методологічній та епістемологічній специфіці, що обумовлена взаємодією зі структуралізмом та

постструктуралізмом. Останній визначив декілька напрямів у розвитку гендерних досліджень. «Ці напрями, – зауважує Т.Дашкова, – визначалися орієнтирами культуралізму та відмови від універсалістської інтерпретації відмінностей, завданнями дослідження систем значень (саме проблеми значення статевих відмінностей і механізмів розрізнення стали основними для гендерних досліджень) і увагою до засобів вираження та мов (само)опису і (само)представлення, що отримують семіотичну інтерпретацію» [56, с. 207].

Це стало приводом для дослідження проблем, пов'язаних з ідентичністю та репрезентацією (за А.Усмановою, репрезентація – це нова модель представлення, в якій за пріоритет беруться способи конструювання та існування образу жінки в різних контекстах) [137, с.447-449].

Постструктуралізм, завдяки методам деконструкції, аналізу дискурсу та літературознавчим підходам, пропонує критику патріархальних норм через зміни в інтерпретаціях тематики та проблематики канону в мистецтві та літературі – поряд з чоловічим каноном, з'являється жіночий (поява понять жіночий стиль, жіноча проза; акцентується увага на таких видах опозицій як розум / серце, культурне / природне, чоловіче / жіноче, форма / матерія; зміна традицій мови – слово є симулякром, тому предмети втрачають свої первинні назви).

Звернення до концепції гендеру дозволяє відновити цілісність соціальної історії, оскільки сприяє включенню історії жінки до суспільствознавчих сфер та усесторонньому співставленню обох статей [56, с. 207]. Окрім того, формується усвідомлення того, що «гендерна приналежність виявляється вбудованою у структуру всіх суспільних інститутів, а відтворення гендерної свідомості на рівні індивіда підтримує систему соціальних відносин, що вже склалася, у всіх сферах» [115, с. 52-53]. Це відкриває нові перспективи у вивченні історії статей через міждисциплінарне співробітництво. Наслідком цього є розвиток нових підходів у вивченні замовчуваних тем – масова культура, буденність, сексуальність, тілесність, приватне життя тощо.

Попри ці нові можливості дослідження культурного простору, гендерні дослідження як концепція викликають і ряд критичних зауважень. Так американська

дослідниця питань фемінізму Д. Батлер однією із причин скептичного сприймання даної концепції вважає той факт, що «гендер»: 1) виступає засобом академізації фемінізму; 2) «теоретично неадекватний та політично аморфний, такий, що знижує нон-конформістський пафос фемінізму» [5, с. 62]. Наступним положенням критики гендерних досліджень є ідея, відповідно до якої ці дослідження є продовженням англо-американської традиції, тому не можуть повною мірою відповідати досвіду інших культур, де відсутнє розрізнення понять гендер / стать.

Окрім того, критика гендерних досліджень містить і методологічні аргументи, зокрема, Т. Дашкова у своїй роботі підсумовує: «з одного боку, концепція гендеру критикувалася за дематеріалізацію статі й заперечення активності суб'єкта, з другого – гендерний підхід виявився не досить «конструктивним» (авторка говорить про припущення, згідно з яким «стать» чи «тіло» трактувалися як попередники конструкції), більше того, поняття «гендер» стало своєрідним розділювачем американської й французької традиції фемінізму» [56, с. 237]. Таким чином, категорія гендеру активно обговорюється, аналізується, що сприяє її методологічній конкретизації та ефективності.

На сьогодні «історія з гендером» знайшла своє продовження і в Україні. Попри англо-американську специфіку, гендерні дослідження поступово проникають і в інші культури. Просування жіночих та гендерних досліджень на пострадянському просторі Г. Тьомкина та О. Здравомислова пояснюють рядом факторів:

- 1) взаємодія із жіночими соціальними та політичними організаціями;
- 2) створення нових освітніх структур, зацікавлених у дослідженні гендерної тематики; державна підтримка гендерних інституцій;
- 3) «фактор глобалізації», фінансова та інтелектуальна підтримка зі сторони західних фондів (доступ до спеціалізованої літератури, можливість брати участь у міжнародних конференціях);
- 4) «особистий фактор», що важливий в умовах нестабільності [66, с. 38].

Прийшовши із Заходу, гендерні дослідження в Україні довгий час залишалися маргінальним явищем. У країні, де «не було ані феміністичного руху, ані перегляду гносеологічних підвалин науки – гендерні дослідження з'явилися спершу як

поодинокі ініціативи добре освічених жінок» [134, с.7]. Започатковане в ХІХ ст. вивчення становища українського жіноцтва було перервано на довгий час. Лише з отриманням незалежності на початку 1990-х років гендерні студії почали формуватися в Україні. Дослідники виділяють декілька етапів їх становлення, зокрема З. Хоткіна та О. Кісь пропонують наступні:

- «1991-1994 р.р. – *період знайомства та самоосвіти*»: вперше феміністична й гендерна парадигма представлені у дослідницькому дискурсі С. Павличко; науковці займаються вивченням теоретичних та методологічних здобутків Заходу, намагаються їх застосувати до українського матеріалу; жіночі громадські організації займаються пошуком ідеологічних основ для своєї діяльності («Організація солдатських матерів України», «Союз Українок», «Жіноча Громада»);

- «1995-1999 р.р. – *період самоствердження та первинної інституціоналізації*»: створення незалежних центрів гендерних досліджень (Харків, Київ, Львів, Одеса); проведення всеукраїнських наукових конференцій; публікування перекладів класичних праць (К. Міллер, С. де Бовуар, Б. Елштайн та ін.) та перших власне українських досліджень (Н. Лавріненко, Л. Смоляр, Н. Чухим); організовано видання першого фахового періодичного наукового журналу «Гендерные исследования» (Харків);

- «2000-2005 р.р. – *період самоусвідомлення, консолідації та легітимізації*»: зростає кількість науковців та підвищується їхня кваліфікація; за ініціативи Л. Смоляр та Н. Чухим створюється професіональна асоціація фахівців із гендерних досліджень; публікуються вітчизняні розвідки з гендерних питань; з'являються спроби внести зміни до законодавства;

- «2006 р.- донині – *період зрілості, активних дій та практичного застосування знань і досвіду*»: державні органи, наукові та громадські організації займаються вивченням засобів подолання гендерної дискримінації; накопичений досвід та знання реалізуються у масштабних програмах та проектах («Жіночий консорціум України у протидії сексизму в українській рекламі»; «Попередження гендерної та вікової дискримінації на ринку праці в Україні: навчання та програма дій»; «Вивчення і впровадження міжнародних стандартів прав людини в подоланні

проблеми насильства в сім'ї в Україні»); законодавчо закріплюються положення по впровадженню принципів гендерної рівності в українському суспільстві (З.У. «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 р.; «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27.12.2006 р., постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 №717 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року», наказ від 3.07.2015 р. №713 «Про створення робочої групи з питань політики гендерної рівності та боротьби з дискримінацією у сфері освіти», концепція «Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» (подана на розгляд до Кабінету Міністрів України від 30.08.2016 року)тощо); вперше жіночими організаціями («Femen») проводяться публічні протести проти гендерної дискримінації; здійснюється захист докторських дисертаційних досліджень із гендерної проблематики (І. Жеребкіна, О. Маланчук-Рибак, О. Стяжкіна, О. Горошко та ін.) [135, с.5-6]. Можна стверджувати, що, незважаючи на коротку історію, гендерні дослідження стають невід'ємним компонентом українського інтелектуального дискурсу, а поняття «гендер» стало одним із ключових при дослідженні взаємовідносин у суспільстві.

Як соціальна модель статі, гендер конструюється суспільством і визначає, у свою чергу, місце й роль жінки та чоловіка у ньому і його інститутах [26]. Процес становлення поняття «гендер», зазначає О. Гомілко [139, с.111], пройшов три етапи і пов'язується зі змінами у розумінні сутності природи статі. Інтерпретація поняття «гендер», на думку дослідниці, а також встановлення характеру залежності його від статі сягає своїми витокami у феміністичну теорію. Саме з антропологами, відмічає авторка, пов'язаний перший етап, ними вперше було зроблено розмежування понять «стать» і «гендер» (М. Мід), таким чином, стать розцінювалась як наявність фемінного та маскулінного у природних проявах жіночого та чоловічого; гендер – як присутність у статевих ознаках індивіда соціально-культурних рис. У даному випадку, характер зв'язку між цими поняттями набуває ознак природної причинності.

Другий етап у розробці поняття «гендер» пов'язують із роботою С. де Бовуар «Друга стать», що змінює погляди на поняття статі, й надає йому соціально-культурного звучання. Критикуючи при цьому підхід до визначення статі за природними ознаками, вона надає гендеру роль шаблону, схеми поведінки та світосприйняття, за яким людина постає як жінка, або як чоловік. Для розкриття статусу жінки в даній теорії використовується поняття Іншого, на основі якого вибудовується нова теоретична модель. У цьому контексті заперечується можлива причинна підпорядкованість гендеру статі, наголошується саме роль гендеру у вибудовуванні ідентичності.

80-ті роки ХХ ст. дають нове тлумачення цих понять, що пов'язано з пошуком та розкриттям відмінностей між чоловічим та жіночим. Поглиблюється заперечення залежності між гендером та статтю. Таким чином, стать розглядається крізь призму її природної обумовленості, а гендерно закріплені суттєві статеві ознаки не обов'язково розцінюються як природно обумовлені, а тому допускаються гендерні варіанти статі. Отже, «гендер є культурною конструкцією унікального природного потенціалу статі жінки, зокрема, до її певної детермінованої суспільством функції. Тобто він є ідея, що фіксує вплив суспільства та культури на визначення біологічної заданості жінки» [34, с. 243].

Сам термін «гендер» прийшов із лінгвістики, де використовувався для вираження граматичної категорії «роду». Починаючи з 1968 року його використовують як засіб визначення соціокультурних характеристик жіночого й чоловічого, тобто з метою розрізнення «фемінного» й «маскулінного» (здійснив психолог Роберт Столер).

На сьогодні існує значна кількість визначень цього поняття. Його трактують як інституційне явище (М. Кімел [74]), як інтригу пізнання (І. Халєєва [142]), як аналітичну категорію (Н. Чухим [147]), як корисну категорію історичного аналізу (Д. Скотт [122]), як категорію нової історії літератури (І. Шаберт [154]), як відображення соціально обумовленої природи жіночого та чоловічого (Ш. Берн [6]), як сукупність соціальних і культурних норм (О. Вороніна [26]), як соціально-психологічну характеристику, набуту в процесі соціалізації (О. Кікінежді,

Т. Говорун [32]), як соціально-психологічну статтю (П. Горностаї [35]), як соціальний конструкт (І. Бондаревська [12]) тощо. Незважаючи на різносторонність підходів у інтерпретації гендеру, спільним для них залишається соціальний контекст цього поняття. У межах даної роботи гендер розуміється як *різноаспектний соціокультурний конструкт, що дозволяє здійснити особі процес самоідентифікування в соціумі*.

Для тематичної класифікації, у рамках дослідження при розгляді особливостей становлення і змісту гендерних досліджень та інтерпретації концепції гендеру, до уваги бралися різні групи джерел: монографії ([61], [75], [74], [113] тощо), хрестоматії ([39]), антології ([89], [58]), навчальні посібники ([17], [18], [19], [27], [30], [31], [32], [42], [108] тощо), збірники ([44], [46], [48], [52], [53], [70], [76], [121], [140], тощо), журнали ([51], [68], [69], [72], [80], [127] тощо), альманахи ([2], [128]) дисертаційні дослідження ([22], [84], [111] тощо) та автореферати ([3], [7], [16], [24], [96], [99], [129] тощо). Їх аналіз дозволяє виокремити три тематичні категорії.

Основу першої категорії становить розуміння *гендеру як частини системи соціальної стратифікації та культури*. У дослідженнях даної категорії ([61], [74]) характеризуються етапи розвитку гендерної теорії та робиться диверсифікація її проблемного поля (увага до питань конструювання гендерної нерівності). Зокрема, М. Кімел у роботі «Гендероване суспільство» [74], гендер визначає як інституційне явище, що вбудоване в суспільні інституції та організації. Зображаючи гендерну нерівність та відмінність невіддільними частинами повсякденного життя, автор доводить, яким чином вони соціально структуруються та підтримуються в особистому й громадському житті.

Категорія гендеру в контексті економічної теорії інтерпретується у дослідженні Т. Журженко «Соціальне відтворення і гендерна політика в Україні» [61]. Аналіз процесів соціального відтворення дозволяє проаналізувати суть та спрямованість гендерної політики, що задає форми і межі соціальної активності жінок та їх становища у суспільстві.

Основу другої категорії становить розуміння *гендеру як аналітичної категорії міждисциплінарних досліджень*. Аналіз гендерних студій як інструменту

систематизації історичних досліджень у часово-просторовому і тематичному напрямках здійснений у роботі «Гендерна теорія та історичне знання» [113] Н. Пушкарьовою. У даному контексті «гендер» розглядається, по-перше, від біологічного детермінізму до модернізму ХХ ст. А, по-друге, з концептуально-термінологічних позицій, спираючись на аналіз цілого комплексу соціальних наук (історія, філософія, психологія, лінгвістика).

Теоретична модель гендеру через призму взаємозв'язку мови і статі обґрунтовується у монографії «Гендер: лінгвістичні аспекти» А. Кириліної [75]. Опис та осмислення мови, особливостей жіночого мовлення та письма дозволяють дослідниці прослідкувати першопричини існування соціальної стратифікації.

Комплексний аналіз гендерних досліджень дають «Теория та методология гендерных исследований» [27], «Введение в гендерные исследования» [17], [18], [41]. У зазначених роботах, для реалізації міждисциплінарного характеру гендерних досліджень, використовується принцип дисциплінарності, що «відповідає реальному досвіду викладання соціальних дисциплін у пострадянській вищій школі в рамках обов'язкових навчальних планів факультетів та кафедр» [17, с. 14]. Завдяки цьому, гендерна проблематика розкривається як у традиційних соціальних дисциплінах (філософія, соціологія, психологія, історія, економічна теорія, лінгвістика), так і нових, не характерних для радянських соціальних наук (антропологія, політологія, екологія, культурологія, журналістика). Слід зазначити, що «Введения в гендерные исследования» розглядають лише західну традицію, а «Теория и методология гендерных исследований», «Гендер для медій» ставлять акценти на вітчизняних проблемах.

Окрім того, основна частина досліджень з даної категорії представлена збірниками та періодичними виданнями. Особливістю більшості з них ([53], [44], [46], [48], [51], [52], [53], [70], [76], [140]) є те, що вони представляють досить широку тематику. Це дозволяє поєднувати дослідження з різних галузей гуманітарного знання (політологія, літературознавство, економіка, педагогіка) – [44], [46], [70], [76], [140] – із соціологічними даними – [48], [52], [53].

Зважаючи на міждисциплінарну специфіку гендерних досліджень, гендерна

проблематика інтерпретується відповідно до спеціалізації періодичних наукових видань: психологія [68], [69] тощо; соціологія [50], [11], [82], [117] тощо; політика та право [21], [47], [55], [88] тощо; лінгвістика [77], [93], [98] тощо; історія [107], [126] тощо; освіта [43], [86], [116], [156], [157], [165] тощо; філософія [72], [80], [128], [162], [45] тощо.

Основу третьої категорії становлять дослідження, де *формується нові підходи та інтерпретації бачення гендерної теорії з урахуванням соціальних явищ сьогодення*. Зокрема, у дисертаційній роботі О. Артем'євої [3] здійснюється репрезентація гендерних досліджень як галузі постнекласичної раціональності на основі виявлення їх методологічних, епістемологічних, ціннісних аспектів. Це дозволяє дану концепцію використовувати для «формування сучасного філософського образу людини як багатовимірної сутності» [3, с. 8].

Аналізу гендерної системи сучасного суспільства присвячена робота Ю. Стребкової «Гендерна компонента сучасного українського суспільства (соціально-філософський аспект)» [129]. У ній осмислюються соціальні проблеми українського суспільства у контексті соціально-філософських досліджень гендерних аспектів.

Інтерпретація категорії «гендер» у полі соціологічного теоретизування здійснюється В. Новицькою [104]. Уточнюються та розглядаються взаємозв'язок таких «концептів соціологічного теоретизування в гендерних дослідженнях» [104, с. 5] як «ідентичність», «соціалізація», «гендерна соціалізація».

Взаємозв'язок гендеру із соціокультурною трансформацією постіндустріального суспільства розглядає В.Лопата, де гендер інтерпретується як «мислинневий конструкт, приписаний індивіду, в залежності від домінуючих соціокультурних стереотипів фемінності та маскулінності» [99, с. 6].

У роботі Корінної Г. «гендер» трактується як організована модель соціальних стосунків чоловіків та жінок [85, с. 6]. На основі чого досліджувана проблема статево-рольової соціалізації дошкільника розуміється як «процес спонтанних та спрямованих впливів на особистість дитини, що сприяють її формуванню як представника певної статі з урахуванням відповідних фізіологічних та

психосоціальних особливостей» [85, с. 6].

Як показують сучасні гуманітарні та соціальні дослідження, концепції гендеру стосуються не лише чоловіків чи жінок, а й відносин, що між ними виникають. Так як конструювання гендеру здійснюється через певну систему соціалізації, то осмислення гендерних відносин уключає вивчення соціальних, економічних, культурних, політичних умов зовнішнього й внутрішнього середовища на міжнародному, національному, локальному рівнях. Тому в аналізі категорії гендеру виділяють ряд тематичних аспектів, які дозволяють сформуванню всесторонньо цілісну модель гендерних відносин, механізмів їх реалізації та прогнозувати можливі шляхи трансформації:

філософсько-культурологічний аспект: філософію статі, співвідношення гендер – стать у філософії фемінізму, філософський аналіз гендерних структур суспільства можна простежити у роботах О. Вороніної [26],[27], С. де Бовуар [8], І. Жеребкіної [17], Е. Грос [39], О. Кісь [78], Ю. Крістевої [89], Н. Чухим [147], Д. Галберстам [29]; формування гендерних стереотипів культурою аналізують Н. Ажгіхіна [2], О. Кісь [79], Т. Курт [91], С. Жеребкін [59], Л. Семенюта [119]; образ жінки у культурі розкривається у працях О. Забужко [62], К. Кліндер [80], Г. Бондаренко [13], Т. Гундорової [40], Н. Зборовської [65], М. Ільницької [65];

політико-правовий аспект: спрямований на вивчення теоретико-методологічних засад гендерної політики (розглядають Н. Грицяк [38], Р. Брайдотті [15], К. Левченко [95], Т. Мельник [102]); питання гендерного паритету в українській політиці вивчають Т. Журженко [61], О. Руднєва [118], Л. Смоляр [124], І. Грабовська [37], О. Данилець [55], П. Рабінович [114]; також важливим напрямом даних досліджень є роль жіночих громадських організацій у розвитку гендерної демократії (вивчають Л. Кобилянська [81], О. Костюкова [87]);

психолого-педагогічний аспект: проблеми гендерної педагогіки аналізують В. Гайденко [28], Т. Дороніна [57], Г. Запорожець [64], О. Луценко [100], Л. Смоляр [125], О. Цокур [145]; вивченням психологічної специфіки гендерних проблем займаються Т. Говорун [31], О. Кікінежді [73], П. Горностай [35], [36], Н. Іванова [68], Д. Мітчел [103], Д. Чечеринда [146], Л. Карнаух [71],

Т. Голованова [33];

соціолого-економічний аспект визначають Т. Журженко [61], І. Калабіхіна [70]; соціологію статі та гендерну соціалізацію вивчають О. Вілкова [23], О. Здравомислова [67], О. Вейнінгер [20], В. Новицька [104]; методологія соціологічного аналізу гендерної нерівності розробляється Г. Сілласте [120], О. Стрельнік [130], Д. Сміт [123].

Розгляд категорії гендеру та підходів до його пояснення дозволяє зауважити, що соціальний статус жінки та чоловіка обумовлює їх відношення асиметрії та нерівності. Під *гендерною нерівністю можна розуміти* «побудову суспільства, за якої різні соціальні групи – в цьому контексті жінки й чоловіки – мають усталені розбіжності та нерівні можливості в усіх сферах суспільного життя» [108, с.521]. Досить довгий час (до появи у шестидесятих жіночих студій) науковці у вирішенні проблем гендерної нерівності та у характеристиці природи відносин між статями стояли на позиціях *біологічного детермінізму*. Вважалося, що біологічно зумовленим є все соціальне, а значить його можна трактувати як нормальне і природне явище (Е. Дюркгейм).

Ще однією позицією у розгляді гендерної нерівності є *функціональний підхід*. У межах функціоналізму будь-які форми соціальної нерівності розглядалися як «механізми, що природно еволюціонують» внаслідок різної оцінки функціональної значимості позиції індивіда [131, с. 148]. Представниками рольової теорії є Р.Бейлз та Т. Парсонс, які застосували її до аналізу інститутів суспільства. У центрі їхнього дослідження – роль статей у сім'ї та суспільстві; об'єктом дослідження є сім'я, де чоловік працює, а дружина – домогосподарка. Традиційна сегрегація ролей за статевою ознакою набуває для Парсонса характеру «функціональної», тобто такої, що забезпечує стабільне існування соціальної системи, а справжня рівноправність статей порушує цей функціональний баланс [131, с. 149].

Також для аналізу гендерних відносин та трактування гендерної нерівності виділяють *теорію конфлікту*. Р. Коллінзом гендерна нерівність інтерпретується як конфлікт між панівною та залежною групами.

Існування різних підходів до пояснення проблеми гендерної нерівності

засвідчує її відношення до всіх сфер суспільної діяльності людини. Таким чином, *гендерна нерівність постає як обмеження можливостей реалізації соціального потенціалу жінки, що зумовлене різним статусом жінки та чоловіка в суспільстві.*

Виявлення причин гендерної нерівності вимагає дослідження процесу соціалізації індивіда, через який відбувається засвоєння людиною норм, моделей поведінки та ролей. Істотним складником соціалізації є гендерна соціалізація. У широкому розумінні вона являє собою формування індивіда як представника певної статі. Гендерна соціалізація, як зауважує Т. Ленъ, «здійснюється на рівні суспільства через родину, систему навчання й виховання, систему ідеологічного впливу як свідомо організовану, запрограмовану і спеціалізовану діяльність суспільства з метою формування певних гендерних властивостей індивідів» [97, с. 65]. Успішність зазначених інституцій в організації процесу гендерної соціалізації визначається ціннісно-нормативною системою суспільства, що у них закріплена. Засвоєння цієї системи стає можливим через упровадження її до груп безпосереднього міжособистісного спілкування, яке допомагає реалізації процесу інтеріоризації соціальних цінностей та норм.

На зазначених рівнях гендерна соціалізація здійснюється у трьох сферах. Перша сфера – поведінкова: індивід, упродовж процесу гендерної соціалізації, засвоює моделі поведінки, характерні для жіночої та чоловічої статі. Потім, через демонстрацію поведінки оточуючим, він висловлює свою, по відношенню до суспільства, позицію – жіночу, чоловічу чи кросгендерну. Таке зовнішнє вираження гендеру отримало назву гендерної поведінки.

Другою сферою процесу формування особистості є спілкування, яке, в контексті гендерної соціалізації, трактується через засвоєння норм та правил спілкування як з особами протилежної, так і своєї статі.

Третьою – є розвиток самосвідомості. Дана сфера інтерпретується як процес усвідомлення особистістю своєї статі. Таке внутрішнє сприйняття статі можна визначити як гендерну ідентичність.

З поняттям *ідентичності* пов'язаний гендерний розвиток людини. Ідентичність належить до тих характеристик людини, відсутність якої позбавляє її відчуття

автономності. «Ідентичність – це збереження і підтримка особистістю власної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя, а також стійкий образ «Я», усвідомлення у собі певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, які визнаються своїми, достовірними» [36, с. 6]. Як зауважує П. Горностаєв, «ідентичність обов'язково має соціальну природу і водночас визначає уявлення людини про себе як про неповторну індивідуальність, в якій певні якості й атрибути унікально поєднанні» [35, с. 132]. Категорія ідентичності є важливою для процесу самоусвідомлення індивіда, коли він відносить себе до певної групи чи спільноти та визначається зі способом життя та поведінки. Існує декілька видів ідентичностей, проте свою увагу зупиняємо на статевій та гендерній ідентичностях.

Як зазначають дослідники, зокрема О. Гомілко, немає і не було культури, де б постать жінки й постать чоловіка не стояли в протилежності один до одного [34, с. 240]. Така відмінність обумовлена не лише біологічними, а й соціальними та культурними чинниками. Навіть ще не усвідомлюючи своїх тілесних відмінностей, дитина визначає себе по схожості з батьком чи матір'ю. Розрізнення дітей відбувається від народження, це можна побачити на прикладі підбору кольорів: для дівчинки – рожевий, для хлопчика – блакитний, або ж на виборі іграшок (лялька, посуд чи автівка, автомат). Ця асиметрія простежується і в дорослому житті (професія, обов'язки в сім'ї), її продукує саме суспільство. «Чим дорослішою стає людина, чим більше вона наближається до зрілого віку, тим ґрунтовніше й багатоаспектніше стать визначає її особистісну самоідентифікацію» [34, с. 240-241].

«Статева ідентичність, – за визначенням П. Горностаєва, – пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі, та полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народження дітей тощо). Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших ідентичностей, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично» [35, с. 134]. Як бачимо, змалку дитина одержує інформацію про взірці та моделі статевої поведінки,

вироблені історією культури.

У подальшому, статева ідентичність виступає підґрунтям для визначення індивідом своєї соціальної ролі. Важливе значення в цьому процесі належить гендерній ідентичності, яку можна трактувати як один із чинників, що сприяє становленню соціальних відносин [108, с. 521]. Аналізуючи суть та роль гендерної ідентичності, І. Бондаревська зазначає, що це «усвідомлений зв'язок з культурними визначеннями мужності та жіночності; інтеріоризація (прийняття) чоловічих і жіночих рис у результаті взаємодії «Я» й інших» [12, с. 53]. Якщо, зазвичай, зі статевою ідентичністю людина чітко визначається, то гендерна ідентичність може викликати певні труднощі. Це пов'язано із відчуттям нереалізованості себе як жінки або чоловіка, із невідповідністю сформованому ідеалу жінки чи чоловіка, неспроможністю відповідати стереотипам та гендерним ролям. Самі гендерні ролі та стереотипи, – зауважує П. Горностай, – це утворення суспільної історії, у яких містяться соціокультурні особливості, традиції, що не завжди мають відношення до природи статі, тому гендерна ідентичність залежить, переважно, не від біологічної природи, а від соціальних чинників. Тому «для зрілої особистості гендер стає функціональною заміною біологічної статі, яка, соціалізуючись, втрачає свою природну безпосередність, а, отже, соціально-рольові закономірності та суперечності визначають більшість природних сфер статевої поведінки» [35, с. 135].

Таким чином, гендерна ідентичність формується під впливом соціального фактору – правила поведінки, норми моралі, цінності тощо. У патріархальному суспільстві ці правила відповідають ієрархічній структурі й виражають ідею нерівності. Тому жінці від народження відводиться другорядна роль, а існуючу у суспільстві гендерну асиметрію вона сприймає як належне явище.

Також процес ідентифікації визначається існуючими у суспільстві *стереотипами*. «Стереотипи – це упередження думки про предмет чи феномен, що керують усім процесом їх сприйняття і характеризуються усталеністю та незмінністю» [136, с. 74]. Найчастіше вплив стереотипів на свідомість індивідів здійснюється через культуру. «В культурі суспільства, – на думку С. Оксамитної, – є сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від

покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси посідати, які соціальні ролі відігравати» [106, с. 157]. Соціальний статус та соціальна роль належать до складових соціальної структури суспільства та являють собою позиції, з яких здійснюється взаємодія з іншими.

Залежно від статі, кожен індивід отримує певний статус та роль. «Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися» [106, с. 158]. Такі «упередженні загальноновизнані уявлення про статус чоловіка та жінки, норми їхньої поведінки, мотиви вчинків, які виражають існуючі гендерні відмінності та взаємовідносини, отримали назву гендерних стереотипів» [136, с. 74]. За цими стереотипними уявленнями, за чоловіком закріплюються ті ролі, що передбачають лідерство, активність, силу, а за жінкою – ті, де вона чуйна, спокійна, беззахисна. Тобто, вироблені суспільством моделі поведінки та способу життя підтримують існуючу гендерну ієрархію. А тому, для подолання гендерних суперечностей у суспільстві, наближення паритетності у стосунках необхідно виробити нові пріоритети у культурі, які б сприяли переосмисленню стереотипних поглядів на світ чоловіка та світ жінки.

Категорія гендеру починає ув'язуватися з такими поняттями як демократія, політика, нація та встановлювати зв'язки з культурою і мистецтвом. В історичній практиці все частіше до демократичного розвитку суспільства включається новий засадничий принцип – ідея рівності статей. Становлення демократичних відносин порушило питання *гендерної симетрії* («стан, коли принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, у тому числі у сфері виробництва і управління, реалізований на практиці» [141, с. 21]). Такі перетворення потребують інших теоретичних досліджень та аргументів. Предметом вивчення стають безпосередні життєві позиції та цінності жінки й чоловіка, їх відносини переосмислюються відповідно до нових вимог світового культурного простору, акцентується проблема формування соціо-статевої культури тощо. Урахування гендерних перспектив стає невід'ємною складовою сучасного суспільного розвитку.

Поняття *гендерної рівності* трактується як рівність вихідних можливостей,

«отримання рівних часток суспільних ресурсів, рівної участі в соціальній владі для представників обох гендерних груп; «рівність» тлумачиться також як ідентичність можливостей, стартових умов особистісної самореалізації людей незалежно від їх статевої належності» [108, с. 521].

Формування гендерної рівності стає загальноприйнятим принципом. Актуалізація проблеми гендерної рівності в науковому та суспільно-політичному житті України є не випадковою, оскільки реалії сьогодення свідчать про існування гендерної нерівності на всіх рівнях життєдіяльності соціуму. Проте, вирішення цієї проблеми й реалізація принципу гендерної рівності відбувається повільними темпами й перебуває на початковій стадії розробки. У зв'язку з цим, у межах даного дослідження гендерна рівність розумітиметься у значенні гендерного паритету (*паритет* – з лат. *paritatis* – рівність – це рівність сторін в їхніх взаємовідносинах [132, с. 522]).

Отже, зародження гендерних досліджень спровокувало появу інтересу до відносин між чоловіком та жінкою у суспільстві. Термін «гендер» у суспільних науках став маркером нових стратегій, направлених на регулювання соціо-статевих відносин. Трансформація життя під впливом глобалізаційних процесів спровокувала реалізацію гендерного принципу в практичних перетвореннях. Він починає застосовуватися для опису змін, що відбуваються в суспільстві та державі, так як на них позначаються відносини між жінкою та чоловіком. Гендер стає важливим конструктом у перетвореннях суспільних відносин, а статус чоловіка та жінки – складовим компонентом цих перетворень. Проблема рівності статей набуває все більшого обговорення. Принципи демократії органічно включають гендерні стратегії вирішення соціально-правових проблем. Для України подолання даних суперечностей має не лише етико-моральний, й політико-економічний аспект, так як створює перспективу долучення до світових співтовариств. Проте, становлення й підтримка ідей гендерної рівності є важливою не лише для суспільного, а й особистого життя, оскільки створює умови для самореалізації особистості, відкриває доступ кожному, незалежно від статі, до суспільнозначимих сфер життєдіяльності.

1.2. Формування ідеї рівності статей в українському соціумі (соціально-філософські стратегії)

У процесі історичного осмислення гендерної рівності важлива роль належить феміністичним ідеям та жіночим рухам, які формували усвідомлене ставлення до проблем самореалізацій жінок та чоловіків. Для даного дослідження необхідним є аналіз історико-філософських передумов формування фемінізму в Україні, його спрямованості та форм. Специфіка фемінізму в Україні полягає у виокремленні національної ідеї, а вже через неї – порушується проблема особистісного становлення жінки; проблема жіночого досвіду висвітлюється через художню літературу. Тому в межах даної роботи звертаємося до творчості Н.Кобринської, Лесі Українки, О.Кобилянської, оскільки саме вони розкривають моделі жіночої самореалізації, характерні українській жінці: зв'язок жіночого та національного («Бояриня» Лесі Українки), символ материнства складають основу образу Березині як традиційної моделі жіночої ідентифікації; конфлікт біологічного та публічного призначення жінки («Дух часу» Н. Кобринської, «Царівна О. Кобилянської») є і в моделі Ділова Жінка (намагання зберегти баланс між професійними функціями та материнським обов'язком); самостійність, відсутність романтизму, боязнь патріархального шлюбу, спроможність кинути виклик суспільству («Людина» О. Кобилянської) – типові риси Феміністки як моделі жіночої ідентифікації тощо.

На сьогодні фемінізм інтерпретується як філософська альтернативна концепція соціокультурного розвитку. Проте, досить довгий час вона сприймалася як соціально-політичний рух та як ідеологія рівноправності статей. Ці дві характеристики стали вирішальними у становленні теорії фемінізму: неспроможність традиційної соціальної науки вирішити проблему статусу жінки у суспільстві підштовхнула теоретиків фемінізму до пошуку нових теоретико-методологічних підходів аналізу культури.

Появу самого терміну «фемінізм» пов'язують з іменем Ш. Фур'є. Для нього фемінізм асоціюється із образом «нової жінки», що змінюється у суспільстві, та змінює суспільне життя, а розширення її прав є джерелом соціального розвитку [143]. У широкому розумінні, фемінізм – це і соціальний рух, й ідеологія, і

соціально-політична та філософська концепції. Загальноприйнятого визначення цього феномену немає. На думку С. Павличко, «існує безліч варіантів визначення самого поняття фемінізм, навколо якого впродовж багатьох десятиліть точиться полеміка, але цілком можна пристати до загальносформульованої фундаментальної ідеї про те, що «жінка страждає від систематичної соціальної несправедливості з причини своєї статі», і вважати її основою численних феміністичних теорій сьогодення (ліберальної, марксистської, радикальної, психоаналітичної, соціалістичної, екзистенціальної, постмодерністської)» [110, с. 29]. «Як спосіб мислення фемінізм, – на думку О. Гомілко, – є класичним прикладом в дусі Канта – тобто свідомості, котра йде від наявності чогось до з'ясування умов його можливості. Він викриває «людину культури», з'ясовуючи, що умовою можливості її існування є її буття в якості чоловіка. Фемінізм викрив і унаочнив ототожнення людини і чоловіка у культурі, тим самим він унеможливив безпроблемне існування цієї тотожності» [34, с. 277]. Розглядаючи дефініції фемінізму, дослідниця О. Кісь зауважує, що «категорія фемінізму неоднорідна, оскільки має водночас декілька значень: політичне (*суспільні рухи*), ідеологічне (*стратегії суспільних змін*) і теоретичне (*методологія аналізу культури і суспільства*). Перший його аспект слід вважати первісним (базовим), оскільки власне розгортання феміністичного руху призвело до виникнення ідеології фемінізму та феміністичної теорії» [78]. Як *світогляд*, «який виходить з існування «жіночої проблеми», тобто гендерної асиметрії в суспільному житті, культурі, сімейних стосунках» трактує фемінізм І. Бондаревська [12, с. 39].

Фемінізм у філософському енциклопедичному словнику розуміється як «соціально-політичний, культурний та інтелектуальний рух, спрямований як на досягнення рівних прав жінок, так і на встановлення нового порядку, в якому стандарти і системи цінностей не визначалися б чоловічими мірками» [139, с. 664]. Утілення ідей фемінізму проявляється у фемінізації, яку соціальна психологія позначає як «зростання ролі та впливу жінок у суспільстві, у будь-яких сферах життя суспільства й особистості» [112, с. 568].

У межах представлених підходів у даній роботі за основу взято трактування

фемінізму С. Павличко: «це *погляд*, покликаний розвінчувати ідолів. ...Фемінізм існує в Україні як *інтелектуальна теорія*, до того ж не лише як система постулатів і висновків, занесених із Заходу, але й як зусилля нечисленних вчених-соціологів, літературознавців, філософів, котрі намагаються запровадити в український науковий та мистецький обіг феміністичний дискурс» [110, с. 176, 281]. Ключовими словами при тлумаченні поняття «фемінізм» є жінка, рівність. Така спорідненість у визначеннях дозволяє акцентувати увагу не на тому, що саме являє собою фемінізм (чи це світогляд, чи рух, чи методологія, чи спосіб мислення), а, власне, на самому його об'єкті (жінці), та проблемах і завданнях, що спричинили його появу.

Аналіз поняття «фемінізм» доводить його багатоаспектність та відсутність єдиного сприймання даного явища. Різносторонність поглядів лише підтверджує, що дана категорія і досі є актуальною та досліджуваною. Запропоноване у даній роботі визначення дозволить зрозуміти, які характеристики феномену фемінізму взяті до уваги при висвітленні специфіки становлення фемінізму в Україні: *фемінізм – це погляд, який пропагує ідею духовного, емоційного, інтелектуального, культурного, фізичного, соціального звільнення жінки від догм патріархального суспільства та засвідчує її право на свій, суто жіночий, досвід.*

Різносторонність суспільного життя, а також намагання збалансувати внутрішнє «Я» із зовнішньою сферою, посприяли виокремленню напрямів феміністичної думки. Важливу роль для оформлення теоретичної бази концепції фемінізму (а саме класифікації фемінізму), відіграла американська дослідниця Розмарі Тонг, яка, говорячи про багатоплановість цього поняття, акцентує увагу на його здатності функціонувати як у просторі науки, так і в культурному житті.

Виділяють наступні різновиди фемінізму: *ліберальний, марксистський, соціалістичний, радикальний, психоаналітичний, екзистенціальний, постмодерний, релігійний тощо.*

Ліберальний фемінізм історично перша форма фемінізму і «базується на принципах лібералізму, а саме, визнає унікальність людської істоти, котра здатна до раціонального мислення» [110, с. 155]. Теоретики лібералізму стверджували, що перевагою людини над іншими істотами є її розум, та проголошували пріоритет

людських прав на: свободу слова, вибори, свободу совісті, власність. У цей період формується явище егалітаризму як «ідея рівності в правах для різних класів, статей» [110, с. 155]. Окреслившись ще у XVIII ст. (М. Волстонкрафт), він пропагує ідею рівності у громадських правах та освіті.

У цей час виникає поняття «гендерна роль». Відповідність жінки заданій їй ролі впродовж віків (нянька, секретар, прибиральниця) і намагається подолати лібералізм, метою якого є «скасування статевих стереотипів в інтересах як жінок, так і чоловіків» [12, с.41].

У межах ліберального фемінізму проблема нерівності подається через дихотомію приватної й публічної сфер соціальної активності: приватна сфера є жіночою, публічна – чоловічою. Подолати нерівність можна шляхом проведення соціальних реформ (пропаганда егалітарних цінностей; трансформація шкільної освіти; концепція рівного батьківства).

На відміну від ліберального фемінізму, суб'єктом якого виступає індивід, *марксистський фемінізм* фактором становлення і розвитку як особистості, так і суспільства, розглядає колектив. Рушійною силою, що сприяє перетворенню людини на те, ким вона є, виступає продуктивна праця. На думку марксистських феміністок, колектив та продуктивна праця, що становлять соціальне буття, здійснюють вплив на свідомість, отже, свідомість жінки формується під впливом її праці. Умовно виокремлюються два класи: чоловіків і жінок. Статус кожного з них залежить від того, в якій мірі його представники реалізують себе на робочих місцях. Становлення світу жінки залежить від характеру її діяльності. Тому головною ідеєю марксистського фемінізму є намагання «визначити вплив і дію статевих відносин скрізь, де їх можна виокремити і пов'язати із процесом виробництва й відтворення у широкому розумінні слова відповідно до того, як цей процес тлумачиться в історичному матеріалізмі» [12, с. 42].

Марксистський фемінізм проблему нерівності пояснює через існування класової системи та залежності жінки в економічному плані від чоловіка. Подолати гендерну нерівність можна за умов ліквідації капіталізму та класів.

Поряд із марксистським фемінізмом розвивається *соціалістичний фемінізм*,

проте у його становленні не варто вбачати подальше впровадження марксистського трактування місця й ролі жіноцтва. Навпаки, це скоріше негативна реакція на однобічність марксистської стратегії, що недооцінює реальні прояви дискримінації та гноблення. Представниці цього напрямку пропонують дві концепції трактування «жіночої проблеми». Так, *теорія дуальних систем* проводить паралель між патріархатом і капіталізмом, виходячи з якої, кожна із зазначених систем, провадить тактику гноблення жінок, використовуючи при цьому різні засоби впливу. Локалізувати їхню дію можна лише за рахунок встановлення діалектичного взаємозв'язку між ними. Ще однією концепцією є *теорія уніфікуючих систем*, в якій патріархат і капіталізм утворюють єдину систему, тому жінку, факт її гноблення слід розглядати у єдиному світлі цих двох форм соціальних відносин. Саме цей напрям звернув увагу на секс і шлюб як на явища, що варті уваги у політичній, освітній роботі з жінками (ідеологом теорії є Клара Цеткін).

У теоретичному відношенні відбувається зміна ліберальної ідеї рівності (однаковості) ідеєю різності та інакшості жіночої суб'єктивності. Появу *екзистенціального фемінізму* пов'язують із постаттю С. де Бовуар, яка здійснила адаптацію положень екзистенціалізму, враховуючи проблеми жіноцтва, до жіночого питання. Мета даного напрямку зводиться до того, щоб жінка стала об'єктом власної уваги і турботи, ставлення до себе перетворилося на свідомий процес. Виходячи з цього, дослідниця виводить концепцію власної жіночої Самості.

Не залишається поза увагою в екзистенціальному фемінізмі і проблема жіночого гноблення, яка не була зафіксована в історії, бо така форма приниження є відмінною по відношенню до інших видів соціальної дискримінації, але жінка завжди підпорядковувалася чоловікові й виступала носієм його поглядів, ідей, переконань, а не власних. Цей напрям націлений на усунення явища «друга стать» як другорядна, підпорядкована.

Виокремлюють такий напрям фемінізму як *психоаналітичний*. Його концепція ґрунтується на ідеях психоаналізу. За З. Фрейдом, враховуючи фізіологічні особливості, жінка, виходячи із її психічного життя, є неповноцінною. Вона усвідомлює власну ідентичність при допомозі соціального досвіду та культури.

Розуміння дефективності відбувається завдяки патріархальним канонам, що виводять чоловіче домінування у статус норми. Важливу роль у здобутті власної повноцінності феміністки цього напрямку (Н. Ходоров, С. Хардінг) відводять феномену материнства. Бажання бути матір'ю пов'язане, здебільшого, зі сферою несвідомого, чим з біологією. Саме символ матері допомагає зрозуміти мотивацію поведінки жінки. Таким чином, здатність жінки продовжувати життя дозволяє піднятися їй до рівня чоловіка у своєму несвідомому.

Яскравим проявом того, що фемінізм – це не бездієве утворення є поява радикального напрямку. *Радикальний фемінізм*, як і попередні напрями, у центр своєї концепції ставив факт гноблення жінки. Проте, інтерпретація ним гноблення стає найбільш масштабною і глибокою. Розмарі Тонг пропонує п'ять засад теоретичної бази цього напрямку: жінки є першою групою суспільства, що зазнали пригноблення; факт гноблення притаманний кожному виду суспільства і є найбільш поширеним; враховуючи протяжність у часі та кількісні характеристики, гноблення не піддається ліквідації; наслідками пригноблення є страждання, які досить складно виявити через їхню завуальованість культурними стереотипами; завдяки усвідомленню факту гноблення, можна простежити концептуальну модель, що дозволить зрозуміти усі інші форми гноблення. Радикальні феміністки (С. Файєрстоун) намагаються з'ясувати причини, які спонукають жінок підкорятися чоловікам.

Центральним поняттям радикального фемінізму є патріархат, яке інтерпретується як система соціальної нерівності та фундаментальна структура пригноблення. Соціальні інститути розглядаються за принципом придушення і домінування. Виходом із цієї ситуації є утвердження сепаратизму.

Постмодерний фемінізм на перший план виводить різноманітність, плюралізм і цим самим намагається позбутися традиційного трактування образу жінки. Акумулюється увага на специфіці жіночого світосприйняття, способах мислення, мовлення та формах їх вираження. Теоретичною основою цього напрямку стали ідеї структуралізму, постструктуралізму, психоаналізу та деконструктивізму. Так, Ж. Дерріда для характеристики мислення людини ХХ ст., що характеризується

пошуком упорядкованості в усьому, уводить поняття «західний логоцентризм». Подібно до Ж. Лакана, він порівнює «патріархальний Логос» з фалосом і пропонує термін «фалологоцентризм», що й був запозичений феміністками, таким чином, логоцентризм потрактовується як фалологоцентризм. Така суперечність між логосом у розумінні патріархальною культурою і логосом у сприйнятті феміністичної концепції базувалася на особливому пізнанні світу жінкою, що носило інтуїтивно-безсвідомий характер. Люсі Іригарей виводить положення «фемінного фемінізму», що виступає як противага «маскулінного фемінізму». Ідея «фемінного фемінізму» має за мету вивільнення жіночого дискурсу та репрезентацію всієї його багатогранності (інтонації, символи, акценти). Постмодерний фемінізм прагне змінити звичний стан речей, зруйнувати бінарну опозицію «чоловік-жінка», що визначає символічне протиставлення культури – природи, раціонального – чуттєвого, домінантного – підпорядкованого.

Виокремлюється такий напрям феміністичної думки як *релігійний фемінізм*. Цей різновид є відокремленим від інших і стоїть опозиційно до них. Причиною цього є те, що релігійний фемінізм, вибудовуючи свою концепцію на православних традиціях, так званий «американський фемінізм» розглядає в одній площині зі злом. У центрі цього напрямку стоять ідеї духовності. Згідно з концепцією релігійного фемінізму, криза у духовній сфері вплинула на соціальну. Подолання духовної кризи можливе за умови звернення до Бога, що є найвищим Абсолютом. Зовнішня сторона життя не буде актуальною для жінки до тих пір, коли вона зможе духовно віднайти себе. Внутрішня гармонія, духовне служіння мають стати рушійними силами у боротьбі за соціальні права. Культ Богородиці повинен стати основним критерієм жіночності. «Жіночність вивершиться до образу Пресвятої Богородиці, жіночність, що є сором'язливо безпорадною, що втомлена від боротьби за свої права і свободи, врешті, врятує світ, створений чоловіками» [12, с. 50]. Не зважаючи на те, що релігійний фемінізм тяжіє до традиційної інтерпретації поняття жіночності, все ж він не відкидає існування жіночої проблеми і пропонує свої шляхи її вирішення: лише зміна духовних орієнтирів дозволить відбутися змінам у структурі суспільства.

Наявність різноманітних напрямів фемінізму свідчить про постійний інтерес до проблеми співвіднесення жіночого та чоловічого. Кожна епоха у своєму розвитку намагалася віднайти найоптимальніші засоби подолання суперечностей «жінка – чоловік», «femine – masculine».

Становлення феміністичної думки на теренах України можна охарактеризувати як складне і суперечливе. Ідеї фемінізму склалися під впливом націоналізму та багатовікових традицій української культури. «Слово «фемінізм» в українському політичному словнику, – за словами С. Павличко, – належить до напівлайливих. Для багатьох людей походження його залишається туманним... І це до певної міри справедливо, адже уявлення про фемінізм у нашому суспільстві пов'язується з насильницькою і фальшивою емансипацією жінок, яка була не визволенням їх від гніту, а ще більшим закріпаченням» [110, с. 167]. Ореол заангажованості сприяв витісненню зі свідомості пересічного громадянина правильних реакцій на статус та роль жінки в соціумі, які б дозволили вибудувати стратегію вивільнення як у плані зовнішніх сфер, так і у внутрішньому світі. Свого часу С. Павличко зазначала, «фемінізму в Україні як масового явища і масової свідомості немає, адже Україна не є ліберальним, демократичним суспільством. Водночас фемінізм вже існує в Україні як інтелектуальна теорія, до того ж не лише як система постулатів і висновків, занесених із Заходу, але й як зусилля нечисленних вчених-соціологів, літературознавців, філософів, котрі намагаються запровадити в український науковий та мистецький обіг феміністичний дискурс. ...Українська культура і політика оперує в рамках патріархальних правил і норм. Фемінізм так само існує як несвідома практика тисяч жінок, котрі, як і сто років тому, не дуже розуміються на теорії, але вже спізнали смак матеріальної і особистої незалежності» [110, с. 176].

Питання існування фемінізму в Україні дослідниця Т.Хома пропонує розглядати у двох аспектах, які, хоч і не виступають загально визнаними, проте, дають можливість об'єктивно розглянути поступальний процес фемінізму в Україні. Так, перший аспект розцінює фемінізм як ідеологію, «підвалинами якої є гендерна рівність і доцільність боротьби за рівновагу, порушену в наслідок соціально-

історичного розвитку суспільства, або ж як перевагу жінок та їх домінування у різних сферах суспільства» [144]. Другий – розглядає фемінізм як рух за права жінок, що «не обмежений певними термінами виникнення, тривання чи існування з усіма його ознаками. Саме феміністичний рух і є тим чинником, що творить певний соціальний резонанс і результатом якого є поступ у царині прав жінок» [144].

Ідеї емансипації в Україні стали проявлятися у 30-40 роках XIX ст. у період домінування романтизму. Першими, хто звернули увагу на проблему «жінка-суспільство», були письменники (М. Максимович, М. Костомаров). Жіноче питання розглядалося через образи жінок-селянок, а пригноблене становище пояснювалося переобтяженістю жінки господарством. Перші спроби заявити про нерівність носили ідеалізований характер і були більше міфічними, ніж реалістичними. Процес вивільнення жінки хоч і носив соціальний характер, проте він не стосувався лише її, а скоріше був одним зі складників звільнення нації.

Соціально-економічна нестабільність та національно-культурне пригноблення стимулювали формування феміністичної ідеології на засадах національного визволення. Тиск та контроль зі сторони Російської імперії не дозволяли у повній мірі проявляти себе жіночим об'єднанням, тому ідея емансипації залишалася непоміченою. Такий зв'язок між національним звільненням та звільненням жіноцтва є характерним лише для українського фемінізму. За словами М. Богачевської, спорідненість фемінізму та націоналізму на теренах України криється у спільній меті та засобах її досягнення: «мета фемінізму та націоналізму одна – здобуття прав людини для одиниць, які тими правами не користуються. Засоби, яких вживають оборонці національних прав та прав жінок, ті самі. Вони зводяться до культурно-освітянської діяльності, праці в громадських організаціях та в поширенні відповідної літератури» [9, с. 13-14]. Дослідниця відмічає, що «приналежність до феміністів чи націоналістів визначається умовами того соціуму, в якому зростає особа. ...Фемінізм та націоналізм мають за основу факт звільнення, проте предмети цього процесу різні (жінка – нація)» [10]. Звільненню української жінки, яка усвідомлює себе як особистість, має передувати звільнення, що носить національний характер, ідея емансипації постає в контексті здобуття державності.

Тому не випадково, що до кінця XIX ст. ідея звільнення жінки розроблялася і поширювалася у контексті національного визволення.

Розглядаючи зв'язок між ідеями емансипації та національним звільненням, варто зауважити, що розвиток феміністичних ідей на території України здійснювався у двох напрямках: ліберальному та соціал-демократичному. Ідеологи першого напрямку (Н. Кобринська, К. Малицька) вибудовували стратегію суспільної рівності, вони виступали за надання прав жінкам у політичній сфері, обстоювали здатність бути включеними до різних сфер у професійній діяльності, критикували патріархальні устої стосовно сім'ї та шлюбу. Проблема емансипації носила загальний характер і розглядалася в контексті становлення цивілізації. Другий напрямок ідеї емансипації зводив виключно до «жіночого питання», вирішення якого залежить від змін у суспільстві, що є радикальними. Соціально-економічний розвиток дозволяє жінці бути включеною у суспільне життя. Проте, таким чином, вона зазнає експлуатації і її звільнення можливе лише за рахунок класової боротьби.

Існування цих напрямків доводить наявність феміністичної ідеології в Україні. Їхній еволюційний характер свідчить про постійне звернення до «жіночого питання», до ідей емансипації.

Переломним у вирішенні жіночого питання стає злам віків. Рубіж XIX-XX століть – це період формування світогляду модернізму. Одним із явищ, що розкриває суть європейського модернізму цього часу є «війна статей», тобто «протистояння патріархальних і сучасних уявлень про місце і роль чоловіка та жінки в соціокультурних процесах, про біологічні й соціальні чинники гендерної ідентифікації» [1, с. 5]. Соціальне розкріпачення у культурі *fin de siècle* спричинило розхитування моральних норм, дисгармонізацію у стосунках поколінь, розчарування у культурі патріархальної родини. Для модернізму Західної Європи знаковим став образ *нової жінки*. На відміну від Заходу, культурні центри України менш бурхливо сприйняли появу нової жінки, але, попри це, здобутки сексуальної революції (1830-1930 рр.) в українському модернізмі знайшли драматичне, суперечливе відображення: ідеї фемінізму епоха модернізму стала позиціонувати саме у

літературі.

Модернізм дозволяє вивільнитися від стереотипних патріархальних норм не лише жінці, а й суспільству в цілому. Національно-культурне життя набуває ознак НОВОГО, і завдяки оформленню образу «нової жінки» показує процес формування інакшості світомислення. «На початковому етапі процес становлення модернізму, як вважає М. Тарнавський, носив парадоксальний характер: панівним на рубежі ХІХ-ХХ століть є реалізм, який був досить вдалим для викриття суворих реалій жіноцтва, такий збіг реалізму з потребою у феміністичній агітації став причиною конфлікту модернізму й жіночого руху» [133, с. 205]. У подальшому між фемінізмом та модернізмом почне встановлюватися зв'язок. «Перші художні твори з феміністичними нотками були реалістичними описами соціальних обставин. Згодом модерністські риси мало-помалу проникли в українську літературу, і жіноче питання опинилося в новому стилістичному середовищі» [133, с. 207].

Зв'язок між фемінізмом, модернізмом і націоналізмом не є випадковим і хаотичним. Для ідеологічних вождів того часу, модерністські віяння здавалися невідповідним явищем для тогочасної України. Кінець ХІХ ст. відзначається найвищою зрілістю народницької культури. Жертовна праця кількох поколінь освятила заповіді народолюбства та патріотизму. «І раптом мистецька молодь починає розхитувати основи суспільності, проповідувати естетизм, європеїзм, інтелектуалізм, мистецтво для мистецтва, тощо. Жінці у народновизвольних змаганнях була відведена роль хранительки родинного вогнища, самозреченої матері – виховательки свідомих синів-борців. Про якісь власне жіночі проблеми й потреби в українській культурі ХІХ століття майже не йшлося. І емансипаційні вимоги часто сприймалися громадською думкою як загроза самій монолітності української справи, як посягання на найвищі святощі – шлюб, родину, батьківський авторитет, який звичайно ж асоціювався з авторитетом великої й незрушної духовної традиції. На рубежі століть в українській культурі вперше виразно означився конфлікт поколінь» [1, с. 8-9]. Актуалізація в такий час жіночої проблеми набула суперечливого звучання не лише по причині конфлікту поколінь, а й через те, що зачіпала інтереси тих, для кого українська нація асоціювалася з образом

селянина, а «мужик» було синонімом слова «українець» [1, с. 9]. Тому вирішення жіночого питання дозволило окреслити проблему становлення національної ідентичності, а вже через неї і гендерної.

Дієвим засобом у розв'язанні цього конфлікту стала література. Творчість Н. Кобринської, О. Кобилянської, Лесі Українки порушила проблему замовчування жіночого досвіду. Якщо до О. Кобилянської та Лесі Українки національна ідея фемінізувалася, то, за словами Т. Гундорової, саме вони «були першими, хто пов'язав питання модерної нації з культуротворчою функцією жінки» [40, с. 227]. На думку С. Павличко, «той факт, що саме дві жінки пробували зруйнувати панівну ідеологію у сфері культури, не здається випадковим. Так само не здається випадковим, що серед їхніх опонентів, серед тих, хто сприйняли модернізм, інтелектуалізм, європеїзм з пересторогою, упередженням чи повним запереченням, були майже виключно чоловіки» [109, с. 69]. «Саме у творчості цих письменниць, – підкреслює Т. Гундорова, – складається міт «нової жінки», який увібрав у себе спротив, з одного боку, романтичному ототожненню жінки з природою, а з іншого – протест проти дарвінівського витлумачення жінки як біологічної, репродуктивної сили роду. *Femina melancholica* – один із варіантів втілення такого аполонівського типу: меланхолія і сум стають способом ідентифікації модерної жінки, народженої в епоху *fin de siècle*, остання прагне перебороти владу біології, підтримуваної патріархальною культурою, і бореться за право бути культурною героїнею» [40, с. 227].

У своїй творчості Н. Кобринська пропагувала ідею чистого фемінізму, який би боровся якраз за рівність статей. Її роботи «з ідейного боку є втіленням феміністичної ідеології» [133, с. 123]. Для Н. Кобринської «жінка – передусім людина, яка має право на незалежне матеріальне становище, працю, освіту і участь у виборах; 2) суспільна роль її не має зводитися тільки до ролі матері, виховательки дітей і покірної рабині спочатку батьків, а потім чоловіка; 3) жінка має право любити і виходити заміж не з веління батьків чи їхнього економічного розрахунку; 4) жінка може і мусить бути повноправним учасником у національній боротьбі і в справі просвітянській – у вихованні народу» [133, с. 123]. Уважаючи літературу

найефективнішим засобом впливу на свідомість жінки, вона зображувала своїх героїнь самостійними й дієвими. Важливо підкреслити, що особливістю її жінок є не зображення їх центральними персонажами, а вираження внутрішнього світу кожної з них із жіночої, а не з чоловічої позиції.

Цікавою з погляду роз'яснення проблеми українського фемінізму є її стаття «Українське жіноцтво в Галичині в наших часах». Інтерес до конкретної національності, та, власне, націоналістичний характер дослідження не ставлять прерогативу на проблемах міжнародної жіночої солідарності [133]. «Для певної групи людей національне питання такою всеохопною мірою запанувало над усіма сферами мислення й діяльності, що думка, ніби все могло б бути інакше, для них просто неможлива. Навіть сам термін «українське жіноцтво» загалом має свідчити про національну самоідентифікацію, ніж про географічну чи навіть про успадковану характеристику» [133, с. 206]. Як бачимо, простежується нероздільність фемінізму та національної ідеї. Змальовуючи жінок різних соціальних прошарків (від селянки до інтелігентки), Кобринська акцентує увагу на тому, що національна солідарність домінує над класовими відмінностями. Відтворюючи тогочасну життєву ситуацію, авторка не лише привертає увагу до соціального становища українського жіноцтва, а й порушує проблему національного самовизначення.

Яскравою і символічною є творчість Лесі Українки, життя якої, як і долі її героїнь, виражає утвердження феміністичних ідей. Жіночі питання для Лесі Українки також носять не абстрактний характер і переходять у площину реальності, аналізуючи їх, вона встановлює зв'язок між жіночими та національними проблемами, чи проблемою особистого щастя. Авторка розкриває проблему емансипації через події, ситуації, в яких зображувалися її персонажі, через мову, характер вираження думки. Звернення до жанрів драми, драматичної поеми дозволяє їй позбутися описовості й зосередитися на ідейному змісті своїх творів. Майже у кожному з її творів фемінізм контрастує з іншими ідеологічними теоріями. Наприклад, у «Кассандрі» головна героїня усвідомлює, що її підкорення Ономаєві (згода на одруження) врятує державу: виникає конфлікт між патріотизмом та фемінізмом. У «Камінному господарі» Анна у прагненні до волі й рівності з

чоловіками перетворюється на в'язня соціальних норм. Проблема вибору (між пориваннями внутрішнього світу й зовнішніми суперечностями) завжди була ключовою для її героїнь. «Леся Українка не вірить ні в які недвозначні вартості, дарма, що її інтелектуальний світ завжди містить у собі ті або ті абсолюті. У такому середовищі жодного вибору не можна зробити без компромісу. Феміністичні вартості не визначають соціальної реальності, а тільки додатково ускладнюють її» [133, с.215-216].

Розглядаючи постать Лесі Українки, не можемо залишити поза увагою порівняння Іваном Франком письменниці з чоловіком, що доводило факт зрілості її творчості, та право її творів бути включеними в один ряд із творами письменників-чоловіків. Проте, на думку О. Забужко, ця характеристика є «провербіальною і добряче нав'язлою в зубах вітчизняних феміністичних критиків» [63, с. 52]. Образ хвороби є невіддільним при характеристиці постаті Лесі Українки та її творчості. «Стереотипні образи жіночости й інвалідности як пасивности, поєднуючись між собою, тільки посилюють патріархатну подобу конвенційної фемінности, пропонуючи асоціації з жалем, безглуздою трагедією, болем, святістю й безтілесністю», таке зауваження Є. Ярскої-Смірної О. Забужко використовує з метою усунення стереотипного уявлення про те, що фізичні болі можна використовувати як символ маскулінізму [63]. Навпаки, акцент на здатності терпіти страждання – саркастична критика фемінности. «Леся Українка, як неважко пересвідчитися бодай із її літературно-критичних статей, взагалі відзначалася інстинктивно безпомільним чуттям на те, що здорове, а що хворобливе (чи навіть тільки «напівхвороба»), і чого як чого, а отої танатичної зачарованости недужним, що нею був так тотально перейнятий європейський *fin de siècle* (і російський «срібний вік»), у неї відшукати годі, – її девіз (часто повторюваний у листах), як і ціла життєва спрямованість її особистости, цілковито протилежні: «*Es lebe das Leben!*» і «*Evviva la vita!*», і можна з певністю стверджувати, що духовно Леся Українка являє собою таки одну з «найздоровіших» постатей в українській культурній історії (властиво, саме це й спостеріг першим І. Франко, тим-то й поставив її за творчий приклад «м'яким та понервованим» сучасникам-чоловікам: власне ці останні

складали «цільову аудиторію» його славнозвісного полемічного випаду про «одинокого мужчину», а самому йому, либонь, і в гадку не клалося, що жінка може бути не конче й підлещена, коли її вживають на таке «педагогічне» порівняння) [63, с. 69].

Як бачимо, порівняння з чоловіком є не компліментом, а, скоріше за все, докором чоловікам у їхній «хворобливості». Використання хвороби як центрального елементу при аналізі постаті письменниці, її творчості, свідчить про наявність «реакції колоніальної культури на «внутрішнє дисидентство» – своєрідною українською версією «приборкання непокірної» [63, с. 76]. Саме страх жіночості, що лежить в основі «лесизму» (за О. Забужко), «змушує десексуалізувати видатну жінку («одинокого мужчину») шляхом, по-перше, її «медикалізації» (доросле жіноче тіло деприватизується, «усуспільнюється» такою невротичною культурою як «прозорий», відкритий для огляду плацдарм боротьби з хворобою: це тіло, вимушено віддане лікарям, а не доброхітно – коханцеві), а по-друге (і це друге тісно пов'язано з першим і логічно ним узалежнюється, за стійким асоціативним ланцюжком: хворобливість – безпорадність – дитинність) – інфантилізації, постійного, не раз вельми винахідливого, дискурсивного перетворення згідно з архетипом «вічно-дівочого», який тяжить над колективною свідомістю як нормативний припис» [63, с. 102]. Леся Українка є постаттю, яка, не зважаючи на патріархальну традицію, зуміла порушити «жіноче питання», вдало його адаптувавши до національних традицій.

Ольга Кобилянська належить до тих авторок, які проблему жіночого «Я» зробили ключовою у своїй творчості. «Аналізуючи жінку як суб'єкт у межах патріархальної культури, Кобилянська, символічно кажучи, прийшла до нового трактування її (жінки) гендерної, національно-етнічної і мовної ідентичності, що традиційно вважалася наслідувальною щодо природи і вірною щодо традиції» [40, с. 9]. Поява модернізму стала для письменниці способом жіночої самореалізації, що дозволив би отримати свободу. Для розкриття жіночих характеристик О. Кобилянська застосовує стан меланхолії. Смуток і розчарування виступають загостреним передчуттям змін. Меланхолійний стан, що властивий її героїням, на

думку Т. Гундорової, виступає невід'ємним елементом модернізації України, яка у творчості О. Кобилянської зазнає процесу фемінізування та еротизування: «відтак сум і меланхолія засвідчують руйнування народницької ідеалізації народности, етносу, минулого. Меланхолія засвідчує тут момент розриву з материнським тілом нації, роду, землі. ...Меланхолія – як ситуація розриву з материнською основою народности – стає у творчості Кобилянської ознакою модерного стану» [40, с. 147].

Символ матері, материнський інстинкт показують у письменниці нероздільний зв'язок національного і жіночого. Нація в авторки наділена як національно-культурними, так і гендерними ознаками; фемінною характеристикою відзначаються у її творах висока культура і модерність. Тому не випадковим у Кобилянської є конфлікт біологічного і цивілізаційного призначення жінки, що носить гендерний характер (цінність материнства авторка намагається простежити у його культурному значенні, й цим вона виходить за біологічні межі статі): «власне цей сепаратизм жінки, що відривається від материнського тіла культури, роду і землі, супроводиться ідеалізацією нової культурної спільноти, а саме фемінної культури, що претендує бути «вищою» культурою» [40, с. 17].

Проблема жіночої емансипації змістила суспільні орієнтири, що були визначальними для жінки, з культу родинно-сімейних структур у площину індивідуальності. Таким чином, «жіноча емансипація... підважувала традиційний погляд на етнонаціональну ідентичність. Фемінізм ставав оболонкою модерної національної ідеології у творах Кобилянської» [40, с. 14]. Ідея модерної української нації, за словами Т. Гундорової, була в основі її культурних моделей; вибраний за національно-культурний ідеал образ набутої української ідентичності, письменниця обстоює мовним вибором (твори написані українською мовою), що відбиває культурну, національну та гендерну самоідентифікацію Кобилянської [40, с. 15].

Проблеми, порушені ідеологією фемінізму (рівність, соціальна справедливість, громадянські права), стали поштовхом для створення *жіночих рухів*, що змінили культурне й громадсько-політичне життя. Ці рухи на початку свого становлення розвивалися в межах вже існуючих громадсько-політичних рухів, метою яких була боротьба за зміни в політичній системі країни та проведення соціальних реформ.

Діяльність жіночого руху на території України припадає на ХІХ ст. Увагу зосередимо на Товаристві руських жінок та «Союзі українок».

Товариство руських жінок оформилося в той період, коли громадське життя галичан набуло активності й політична сфера стала доступною для селян та робітників, таким чином, постали передумови для залучення у громадську та політичну діяльність і жінок. Організаторка Товариства руських жінок Кобринська Н. «вважала, що треба, аби жінки самі заговорили, а це станеться тільки тоді, коли вони витворять власний голос. Жіноче товариство – це перший крок до самосвідомості. Жінки священницького та інтелігентського середовища, грамотні та культурні, повинні витворити свідомість інших жінок і залучити їх до праці в громаді» [15, с. 48]. Характер діяльності організації був не лише ідейним, а й мав підтвердження на практиці: було утворено грошовий фонд, з метою розповсюдження книжок, та для матеріальної підтримки. Учасники цього угруповання виступали за надання можливості навчатися жінкам в університетах. Заслуга Товариства руських жінок полягає у створенні за ініціативи Олени Пчілки та Н. Кобринської альманаху «Перший вінок», що був феміністично зорієнтованим. « «Перший вінок» виразно свідчив, що це продукт українських жінок. У ньому видно силу і слабкість колективної праці співробітників різни політичних, географічних та вікових груп» [15, с. 51]. Альманах розкриває історію та розвиток жіночого руху. Його видання свідчить про включення жіночої організації у громадське життя, про те, що знайдено засіб пробудження самосвідомості жінок.

Дієвим у вирішенні жіночого питання є «Союз українок», який оформився із Товариства. Поява цієї організації припадає на післявоєнний період, коли особливо гостро постає проблема реалізації особистості жінки в суспільстві. Тому, без будь-якої підтримки уряду, було вирішено створити жіночу організацію, що носила б всезагальний характер та була відкрита для усіх верст населення. «Головне завдання жіночої організації Союзу українок – поліпшення життя своїх членок: їх цікавило, як прогледувати й зодягти себе й родину, як уберегти дітей, щоб вони не вмирили від хвороб, як ефективніше провадити господарство; коротко, – як модернізувати село, як рятувати український народ. На кожному рівні суспільного життя Союз українок

втягав українок до участі в громадських справах, оскільки українці перебували, по суті, в колоніальному становищі, то активність жінок виправдувалась патріотичним почуттям» [15, с. 83].

«Союз українок», за словами М. Богачевської, був на той час найбільшою жіночою організацією в Європі. Тому не дивно, що представниці цього угруповання намагалися активно включатися у громадське життя, і, як наслідок, стикалися з труднощами, що впливали з їхнього безправного соціального статусу. Таким чином, українські жінки, не усвідомлюючи того, сприяли становленню фемінізму. «Феміністками українські жінки звали себе не радо – і то як вже не було іншої характеристики їхньої праці. Це зрозуміле. Фемінізм був явищем освіченої верстви жінок, який виник у країнах, де жінкам доводилось здобувати ті права, якими користувалися чоловіки: право на освіту, право голосу, рівні права перед законом, право на користування власним майном. На Україні тих прав не мали ані жінки, ані чоловіки – всім українцям доводилося боротися за українські школи, за право на доступ до вищих шкіл, за право на працю, за виборчі права» [15, с. 83]. Тому із «Союзом українок» М. Богачевська пропонує розглядати нову форму фемінізму – «фемінізм, який проявляється в країнах, що, виборюючи собі національну самостійність, намагаються також поліпшити рівень життя власного населення. Чи не найбільше досягнення українського фемінізму є саме те, що жіночі організації на західних землях України модернізували село, а при тому і цілий народ» [15, с. 83-84]. «Союз українок» мав свою періодику. Центральними журналами були «Жіноча доля», «Наша хата», «Жінка».

З початком Другої світової війни «Союз українок» припинив свою діяльність. Проведена робота представницями цієї жіночої організації носила феміністично-пропагандистський та культурно-просвітницький характер. «Союз українок» через розкриття жіночих проблем зацентрував увагу на питаннях української нації та національної незалежності. Окрім того, він заклав основи розуміння необхідності надання жінкам рівних з чоловіками прав і можливостей.

Як бачимо, художня література стала засобом звільнення жінки від статусу маргінального об'єкта колоніальної культури. Проте, даний модерністський

перелом – лише епізод в українській історії. Тоталітаристські орієнтації культури соціалістичного реалізму унеможливили паритетність гендерної репрезентації. Процес маскулінізації жінки хоч і дозволяв їй долучитися до суспільнозначимих сфер життєдіяльності, все ж залишив її на найнижчих позиціях чоловічої ієрархії. Особливістю цієї доби стають маніпулятивні дії держави по відношенню до жінки: «гвинтики державної машини мусили бути позбавленими будь-яких виразних індивідуальних ознак, зі статевими включно» [1, с. 14]. Проблем, що стосувалися жіночого питання, не було, так як не існувало жодних суперечностей, які б відділялися від проблем класу робітників. Повернення до вивчення жіночого та чоловічого досвіду настає з отриманням незалежності.

Останні десятиліття ХХ ст. відзначаються новою спробою модернізувати культуру й актуалізувати гендерну проблематику, «поквапно долучаючись до того західного досвіду, від якого довго були відлучені, усвідомлюємо необхідність руйнування самих засад патріархального розподілу гендерних ролей» [1, с. 15]. Для українського суспільства усвідомлена потреба паритетної репрезентації чоловічих та жіночих пріоритетів, паритетності у стосунках між статями стає початком суспільної, особистісної самореалізації як чоловіка, так і жінки.

1.3. Методологічне підґрунтя аналізу проблеми гендерної рівності в контексті самореалізації особистості

Важливою частиною роботи над науковим дослідженням є вибір методологічної бази, яка дозволить реалізувати його концепцію. Дане дослідження включає три етапи. По-перше, визначення базових категорій на основі опрацювання науково-теоретичних джерел. По-друге – аналіз особливостей самореалізації особистості в сучасному глобалізованому світі, встановлення взаємозв'язків у системі «глобалізація – суспільство – особистість – гендерна ідентифікація». По-третє, на основі аналізу ролі соціальних інститутів (сім'я, освіта, держава) у процесі соціалізації людини з'ясування співвідношення гендерної рівності й можливостей самореалізації особистості в сучасному суспільстві. Для реалізації завдань, що продиктовані кожним із етапів, вибрано певний інструментарій.

Метою цього підрозділу є огляд методологічних підходів та принципів, які дозволять розкрити зміст категорії гендерної рівності. Досліджувана категорія носить багатоаспектну специфіку, чим пояснюється вибір методологічних прийомів. «Формування багатопараметральної, комплексної методології допоможе у підвищенні евристичного потенціалу та об'єктивності наукового дослідження» [4, с. 201]. У даній роботі основними підходами для реалізації цього завдання є системний та діяльнісний.

Застосування *системного підходу* дає змогу комплексно розглянути системи «сім'я», «освіта», «держава», виявити їхні зв'язки та взаємообумовленість. Це дозволяє з'ясувати функції даних систем у процесі гендерної соціалізації людини та показати взаємозв'язок гендерної рівності з процесом самореалізації особистості. Як спосіб практичного і теоретичного дослідження системний підхід у поєднанні з діяльнісним використаний при написанні першого, другого та третього розділів.

Суспільні явища не існують ізольовано одне від одного, тому при їх розгляді наші уявлення формуються на основі встановлення взаємозв'язків між явищами, які носять безпосередній чи опосередкований характер. У силу множинності таких взаємовідношень, урахування всієї їх кількості виявляється неможливим, тому використання системного підходу при дослідженні дійсності дасть змогу

виокремити лише ті відношення, що носять істотний характер і є ключовими не лише для пояснення конкретно визначеного явища, а й для встановлення його практичних потреб у соціальній дійсності.

Системний підхід як категорія не має єдиного визначення. Він трактується і як засіб, що завдяки своїй адекватності здійснює дослідження об'єктів, які мають право називатися системою через свою органічну цілісність (С. Оптнер), і як інтеграція розгляду сторін об'єкта (А. Холл), і як вираження процедур, що при допомозі різних способів формують уявлення про об'єкт дослідження як систему (В. Садовський).

«Як один із напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем і вибору ефективних шляхів їх вирішення, окрім того, його методологічна специфіка полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових, де увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи» [92].

До напрямків системних досліджень науковці відносять такі три тенденції (за Л. фон Берталанфі): *системна філософія; системна технологія; наука про системи*. Зупинимося на останній тенденції, яка «вивчає принципи застосування системних концепцій у природничих, суспільних науках і науках про поведінку на основі емпіричного дослідження. При цьому основна увага зосереджується на пізнанні цілого та цілісності, реалізуються підходи до оцінки рівнів складності об'єктів, аналізуються способи взаємодії та взаємовідносин компонентів системи» [92].

Системний підхід має ряд принципів. «Принципи системного підходу – це загальні положення, що відображають відношення, абстраговані від конкретного змісту наукових і прикладних проблем» [92]. Конкретизація принципів системного підходу обумовлюється предметом та об'єктом наукового дослідження і служить засобом вирішення окресленої дослідником наукової проблеми. Системний підхід має ряд принципів, зокрема О. Кустовська виділяє наступні сім [92]: а) принцип остаточної мети – розвиток і функціонування системи та її складових направлені на

досягнення чітко визначеної мети. Цей принцип дозволяє розглянути інститути «сім'я», «освіта», «держава» через їх головну мету – формування гендерної рівності;

б) принципи єдності, зв'язаності – «система розглядається «ззовні» як єдине ціле (принцип єдності), водночас необхідний «погляд зсередини», дослідження окремих взаємодіючих складових системи (принцип зв'язаності)» [92]. Формування гендерної ідентичності та гендерної рівності розглядається у контексті взаємовідносин «людина – сім'я», «людина – освіта», «людина – держава»;

в) принцип модульності направлений на абстрагування від зайвої деталізації. З метою розуміння сутності феномена гендерної нерівності розглядаються підходи його інтерпретації, що дозволяє об'єктивно проаналізувати дане явище;

г) принцип ієрархії – створення чи виявлення ієрархічних модулів, зв'язків, цілей у системі. «У ієрархічних системах дослідження, як правило, розпочинається з «вищих» рівнів ієрархії, а в разі її відсутності необхідно чітко визначити, в якій послідовності розглядатимуться складові системи та напрямок конкретизації уявлень» [92]. Розкриття гендерної рівності як умови самореалізації особистості відбувається з поетапним вичленовуванням відповідних елементів, де наступний елемент детермінований попереднім (особистість → соціалізація → ідентифікація → гендерна ідентифікація → сім'я → освіта → держава);

д) принцип функціональності – дослідження системи варто розпочинати після визначення її функцій. З появою нових функцій структуру системи доцільно змінити. Послуговуючись цим принципом, поняття сім'ї, освіти та держави розглядається з урахуванням їх впливу на процес гендерної ідентифікації;

е) принцип розвитку – здатність системи до розвитку та удосконалення при збереженні певного набору якісних характеристик. «При створенні та дослідженні штучних систем межі розширення функцій системи та її модернізація повинні визначатись їхньою доцільністю, а здатність до розвитку штучних систем визначається наявністю таких властивостей як самонавчання, самоорганізація, штучний інтелект» [92]. Ураховуючи закони діалектики, системи «особистість», «сім'я», «освіта», «держава», перебуваючи в контакті з суспільно-політичною практикою, здатні на самооновлення;

є) принцип невизначеності – «досліджується система, про яку не все відомо, поведінка якої не завжди зрозуміла, невідома її структура, непередбачуваний перебіг процесів, невідомі зовнішні впливи тощо (частковим випадком невизначеності є випадковість, коли певна подія може відбутись, а може й не відбутись)» [92]. Становлення гендерної рівності є суперечливим етапом по причині зв'язку зі свідомістю кожного індивіда, яку складно оформити у певні межі.

Діяльнісний підхід розуміється як методологічний принцип, в основі якого лежить категорія предметної діяльності людини. Діяльність виступає формою активності, відповідно до якої людина та пов'язані з нею системи розуміються як причини змін в оточуючій дійсності. Діяльність людини має загальне значення (взаємодія людини із навколишнім середовищем) та конкретне (специфічна форма активності – наукова, професійна, навчальна тощо). У межах даної роботи – це суспільна форма активності людини. Мета діяльності залежить від потреби, що визначає характер дій. Під завданнями діяльності розуміються потреби, що з'являються при певних умовах та реалізуються через визначену структуру діяльності. У структуру діяльності входять: а) предмет діяльності (елементи оточуючого середовища, що перебувають у розпорядженні суб'єкта до початку діяльності, і які мають бути трансформовані у продукт діяльності). При розгляді процесу самореалізації особистості предметом діяльності є сутнісні сили особистості; б) засіб діяльності (об'єкт, при допомозі якого суб'єкт впливає на предмет діяльності) – інститути «сім'я», «освіта», «держава»; в) процедури діяльності (спосіб одержання продукту) – закріплені суспільством за кожним інститутом обов'язки; г) умови діяльності – гендерна рівність; д) продукт діяльності – самореалізована у суспільстві особистість. Вищерозглянуті суспільні форми активності охарактеризовані у роботі.

У дослідженні звертаємося до *міждисциплінарного підходу*. Гендерні дослідження як галузь гуманітарного знання завдяки міждисциплінарному характеру розвиваються у різних напрямках. Досвід чоловіків та жінок є предметом вивчення філософії, педагогіки, історії, психології, політики, соціології, права тощо. Знання про специфіку виявлення гендеру дозволяють при аналізі досліджуваного

об'єкта враховувати його широту і різносторонність. Наприклад, психологія і гендерна теорія дають знання характеристик фемінності та маскулінності, що дозволяє зорієнтуватися у вивченні процесів гендерної соціалізації та ідентифікації людини. Філософія і гендерна теорія дають змогу проаналізувати жіночий та чоловічий досвід у світлі філософських концепцій. Історія і гендерна теорія допомагають прослідкувати історію становлення гендерних досліджень в Україні та впливають на методологію самої історичної науки.

При вивченні проблеми гендерної рівності крім означених основних підходів застосовувалися і допоміжні: *інформаційний, структурно-функціональний, аксіологічний, соціокультурний*.

Основу *інформаційного підходу* складає принцип інформаційності, відповідно до якого: 1. інформація розуміється як фундаментальна та універсальна категорія;

2. гендерна рівність, як майже і всі явища та процеси, містить інформаційну основу;

3. інформація виступає носієм змісту гендерної рівності;

4. взаємозв'язок гендерної рівності та суспільних практик має інформаційний характер.

Застосування інформаційного підходу разом із системним дозволяє простежити, як глобалізований світ позначається на процесі ідентифікації людини, та як від цього залежить самореалізація особистості у суспільстві.

Інформаційний підхід пов'язаний також і з діяльнісним. «Діяльнісний підхід до інформаційних процесів у соціумі дає змогу розглядати їх як системно-діяльнісні процеси, тобто як процеси, у яких є власні об'єкт, суб'єкт, потреба, засоби, ресурси, мета, результати, умови» [25]. Це дає змогу самореалізацію особистості розуміти як системно-діяльнісний процес, де провідні позиції відводяться гендерній соціалізації.

У даній роботі застосовується інформаційна діяльність як невід'ємна складова творчого процесу, що дозволяє реалізувати мету та завдання наукового дослідження, забезпечити достовірність його висновків і наукових положень.

Структурно-функціональний підхід доповнюється принципом структурності та є дотичним до системного підходу і використовується при розкритті сім'ї, освіти та

держави як складових елементів, які формують певну структуру і мають взаємозв'язки, що визначені функціями цих елементів. Структурно-функціональний підхід важливий для вивчення соціальних явищ, його призначення – виділити у системних об'єктах структурні елементи (підсистеми, компоненти) та визначити їхні функції у системі. Структуру системи створюють зв'язки та елементи між ними.

Останнім часом зростає роль культурологічного підходу. Основою даного підходу є тлумачення зовнішнього середовища як ієрархічної багаторівневої системи «Культура», до складу якої входять відносно самостійні підсистеми: «Суспільство», «Людина», «Природа». У рамках цього підходу формується *соціокультурний підхід*, у центрі уваги якого – соціальні цілі історичного відтворення суспільства із урахуванням національної культурної специфіки, а також системні характеристики культурноціннісних комплексів.

Використання цього підходу дозволяє дослідити співвідношення *femine – masculine* у культурі, форми їх протиставлення, що виразилось в ототожненні чоловічого – раціонального – культурного і жіночого – чуттєвого – природного. Пояснити специфіку становлення фемінізму на теренах України, засобом поширення якого була літературна спадщина (творчість Лесі Українки, О. Кобилянської). Також даний підхід дає можливість розглянути поширення концепції гендерної рівності в Україні крізь призму «європейськості» по-українськи, де не останнє місце займає менталітет нації (за І. Грабовською). Аналіз культурного контексту дозволяє зрозуміти вибір соціальних ролей індивідом, що певним чином детермінується культурними традиціями кожного народу.

Звернення у роботі до *аксіологічного підходу* пояснюється тим, що сам факт рівності належить до розряду загальнолюдських цінностей і є невіддільним елементом повноцінності життя. Становлення гендерної рівності можна трактувати як суспільну цінність, що відображає прагнення соціуму самовдосконалюватися. Як методологічний орієнтир, ціннісний підхід використовується при визначенні значення гендерної рівності для процесу самореалізації особистості.

Окрім зазначених основних та допоміжних методологічних підходів для пояснення гендерної рівності, у дослідженні використовуються такі загальнонаукові

принципи, а саме: *термінологічний, культурологічний, когнітивний, інформаційний, аксіологічний, функціональний, принцип науковості, принцип багатofакторності, принцип світоглядного плюралізму.*

Термінологічний принцип передбачає урахування певних правил при визначенні поняття гендерна рівність, та понять, що є дотичними до нього та можуть глибше розкрити зміст даної категорії дослідження. Так, поняття «повинно бути однозначним та чітким; нове поняття не має містити тавтології; поняття, що визначається, за обсягом має бути тотожним поняттю, яке визначає. Щодо визначення складних фактів та явищ, то тут не можна обмежуватися формально-логічними вимогами» [139, с. 497].

При застосуванні *функціонального принципу* визначаючою методологічною процедурою є структуризація. Структуризація – це засіб пізнання рівня складності досліджуваного об'єкта, вона дає змогу не лише виділити, а й описати складники (властивості, елементи, функції, зв'язки) досліджуваного об'єкта. Структуризація особистості є необхідною умовою її вивчення: систему «особистість» розглядаємо як структурно-функціональну цілісність, де кожний компонент виконує певне функціональне призначення, що, у свою чергу, узгоджується із загальними цілями системи загалом.

Когнітивний принцип має відношення до загальнофілософської теорії пізнання та виступає методологічною базою для багатьох наук. У дослідженні зазначений принцип дозволяє сформувати нове знання про категорію гендерної рівності на основі співвідношення теоретичних положень, концепцій з дійсною практичною реальністю формування гендерної ідентичності.

Аксіологічний, інформаційний та культурологічний принципи розгортаються по мірі звернення до вищезазначених методологічних підходів. Використання принципу *науковості* свідчить, що при організації наукового дослідження, а також при поясненні явищ та процесів дослідник послуговується об'єктивно отриманими даними. Окрім того, у роботі враховується *принцип світоглядного плюралізму* (визнання факту існування й інших точок зору на досліджувану проблему); *принцип багатofакторності* (дає змогу простежити вплив факторів різного роду (суспільна

думка, соціальний статус, рівень освіченості тощо) на проблему самореалізації особистості).

Розглянуті вище методологічні підходи та принципи передбачають залучення комплексу методів. Звертаючись до методів наукового дослідження варто сказати, що саме поняття методу дослідження позначає «сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності. Формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод є вихідним пунктом та умовою майбутніх досліджень» [92].

У теоретичних методах дослідження виділяють дві групи: методи-пізнавальні дії (побудова гіпотези, постановка проблеми та ін.); методи-операції (порівняння, абстрагування, синтез та ін.).

У даній роботі використовуються такі загальнонаукові теоретичні методи: *порівняння, ретроспективний метод, аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція, метод аналогії, метод актуалізації.*

Порівняння – це пізнавальна операція, що ґрунтується на судженнях про відмінність чи подібність досліджуваних об'єктів. Цей метод дозволяє виявити характеристики об'єктів, їх співставити. Застосовувати його слід до тих явищ, які є однорідними. У дослідженні метод порівняння використовується при розгляді жіночого й чоловічого досвіду у межах патріархального суспільства та суспільства з паритетною демократією.

Ретроспективний метод дозволяє описати в історичній ретроспективі етапи формування проблеми даної роботи, зокрема, у першому розділі розглядаються етапи становлення гендерних студій та поява феміністичної думки в Україні.

У процесі роботи використовується загальнонауковий метод логічності, до складових частин якого входять аналіз та синтез.

Аналіз – це метод наукового пізнання, що дозволяє досліджуваний об'єкт розчленовувати на складові елементи. Це дає змогу виявити сутність процесів та явищ, що досліджуються. Так, при формулюванні бачення проблеми гендерної рівності аналізуються складові цього явища (дискримінація; нерівність; гендерний конфлікт; політична, економічна, правова ситуація; стратифікація) з метою

об'єктивного відображення сутності досліджуваного об'єкта.

Невіддільним від аналізу є метод синтезу. Під *синтезом* розуміють метод наукового пізнання, що «передбачає з'єднання окремих сторін, елементів, властивостей, зв'язків досліджуваного та його вивчення як єдиного цілого» [92]. Зазначений метод дозволяє на основі розгляду таких явищ як фемінізм, гендер, жіночий рух сформуванати цілісне уявлення про суспільно-політичну ситуацію України наприкінці XIX ст., адже саме цей період відзначається активним інтересом до місця та ролі жінки у суспільстві.

У дослідженні використовується метод *абстрагування*. Його сутність у тому, що він дозволяє подумки відволікатися від другорядних та несуттєвих ознак, властивостей об'єкта та одночасно фіксувати ті риси, що є важливими досліднику. Результатом процесу абстрагування є абстракція. Існують основні види абстракції, зокрема, виділяють: «1. ототожнення – утворення поняття через об'єднання предметів, що пов'язані відношеннями типу рівності, в особливий клас; 2. ізолювання – виокремлення властивостей і відношень, які нерозривно пов'язані з предметами, та позначення їх певними термінами, що надає абстракціям статусу самостійних предметів; 3. конструктивізація – відхилення від невизначеності меж реальних об'єктів; 4. актуальна нескінченність – відхилення від незавершеності (і неможливості завершення) процесу утворення нескінченної множини, від неможливості опису її як певного переліку елементів; 5. потенційна здійсненність – відхилення від реальних меж людських можливостей» [92].

У роботі зустрічаються такі види абстракції: ототожнення (при формулюванні поняття гендерної рівності); ізолювання (гендерна рівність у процесі історичного розвитку поступово набуває статусу самостійності); актуальна нескінченність (побудова суспільства із гендерною демократією являтиме собою постійний процес, це пов'язано з тим, що саме суспільство являє собою систему, що постійно саморозвивається та самовдосконалюється); потенційна здійсненність (становлення гендерної рівності є складним та довготривалим процесом, але його повна реалізація буде можливою завдяки постійним зусиллям людини).

Звернення в роботі до методу *індукції* пов'язано із систематизацією джерельної

бази наукового дослідження та аналізом результатів анкетування. «Індукція — метод наукового пізнання, коли на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне» [138, с. 196].

Разом з методом індукції застосовується метод *дедукції*. «Дедукція — метод пізнання, за допомогою якого на основі загального логічним шляхом із необхідністю виводиться нове знання про окреме» [138, с. 196]. Використання дедуктивного методу дає змогу розглянути кожне досліджуване явище як єдність одиничного та загального, де одиничне пізнається на базі знань про загальне (так, при розгляді явища гендерної рівності маємо загальні знання про рівність та гендер, на основі цієї інформації робимо висновок про специфіку гендерної рівності).

У роботі використовується *метод аналогії*. «Аналогія – це метод наукового пізнання, за допомогою якого від схожості об'єктів певного класу за одними ознаками робиться висновок про їхню схожість і за іншими ознаками» [92]. Послугування даним методом дозволяє отримати додаткові дані, що використані з метою аналізу підходів до проблеми гендерної рівності, які з'являлися з розвитком суспільства.

Задля обґрунтування власного бачення досліджуваної проблеми, застосовується *метод актуалізації*. Він дає змогу подавати висновки і результати, що формуються в результаті роботи з джерелами та літературою.

Звертаючись до загальнофілософських методів, найдавнішими з яких є метафізичний та діалектичний, у роботі використовується останній. Вибір зазначеного методу обумовлений тим, що досліджувані об'єкти мають динамічні зв'язки не лише в середині своїх систем, а й контактують з іншими системами, що оточують їх із зовні. Окрім того, даний метод дозволяє визначити загальні підходи до роботи.

«Діалектика (від грец. *dialektike*) – це вчення про загальні закони розвитку природи, суспільства і пізнання, а також заснований на цьому вченні універсальний метод мислення та дії» [92]. Розглядаючи *принципи діалектики*, зупинимось на принципах *історизму; загального зв'язку та взаємозалежності; всебічності розгляду явищ та предметів реальної дійсності; об'єктивності; конкретності;*

структурності.

Принцип історизму досліджує явища та об'єкти в розвитку. Він використаний при написанні першого розділу, де досліджувався генезис понять, якими послуговувалися при написанні дослідження (гендерні дослідження, фемінізм, гендер, жіночі рухи та ін.), це дозволило простежити виникнення інтересу до питання гендерної нерівності, що в майбутньому обумовило активне зацікавлення проблемою рівності.

Принцип загального зв'язку та взаємозалежності. Світ, що нас оточує, являє собою систему, де кожний його складник не лише пов'язаний з іншим, а й перебуває у взаємодії з ним. «Загальний зв'язок, взаємозалежність явищ існують не лише в природі та суспільстві, а й у мисленні, де зв'язок і взаємообумовленість форм мислення – понять, суджень, категорій, теорій – є відображенням загального зв'язку і взаємообумовленості явищ реального світу» [92]. Проблема гендерної рівності теоретично сформувалася в результаті аналізу взаємодії представників протилежних статей у суспільстві. Саме суспільство, яке прагне досягти гендерної рівності, являє собою динамічну систему, що прагне реорганізувати свої інституції (процес реорганізації має відбуватися у кожній сфері життєдіяльності людини, так як між собою соціальні інститути перебувають у взаємозв'язку) з метою формування нової гендерно свідомої особистості.

Принцип всебічності розгляду явищ та предметів реальної дійсності впливає з попереднього. З метою всебічного розгляду об'єкта, його необхідно дослідити зі всіх сторін, включаючи всі можливі зв'язки з іншими об'єктами. Досліджуючи проблему самореалізації особистості крізь призму гендерної рівності, здійснюється спроба визначити роль кожного соціального інституту у зазначеній ситуації.

Застосування принципів *об'єктивності* та *конкретності* дозволяє сформувати об'єктивне бачення ролі гендерної рівності у процесі самореалізації особистості на основі аналізу джерел та літератури з даної проблеми.

Принцип структурності передбачає розгляд досліджуваного предмета як структури з відповідними елементами, що займають певне місце. У процесі дослідження самореалізацію розумітимемо як структуру, структурним елементом

якої є гендерна рівність.

Дане дослідження містить *емпіричний рівень*. Виділяють *два етапи емпіричного рівня дослідження*. Перший – пов'язаний із процесом отримання фактів. Їхнє першоджерело – реальна дійсність: природні процеси і явища, діяльність людей, події. Окрім того, можливе використання вторинних та навіть третинних джерел (мемуари, документи, свідчення очевидців, статистичні дані, наукові праці інших дослідників). На другій стадії здійснюється первина обробка, оцінка та систематизація фактів. Таким чином, на першій стадії дослідження шляхом опитування збирається інформація про розуміння громадськістю Полтавщини проблеми гендерної рівності, на другій – отриманий матеріал аналізується і зводиться до показників діаграм.

Емпіричний рівень дослідження дозволяє вирішити ряд пізнавальних завдань:

1. збирання фактичного матеріалу про об'єкт, що вивчається. Таким чином, зібрані факти по досліджуваній проблемі дозволять показати специфіку становлення концепції гендерної рівності на території Полтавської області;

2. отримання інформації про характеристики емпіричного об'єкта. Таким чином, в результаті анкетування стає зрозумілим ставлення людей до проблеми рівності;

3. розробка діаграм, схем тощо, де фіксується стан, динаміка поведінки досліджуваного об'єкта. Таким чином, отримана інформація представлена у вигляді діаграм та відображає гендерну ситуацію на Полтавщині;

4. класифікація даних, які являють собою емпіричну інформацію.

Емпіричні методи А. Новиков пропонує поділити на: методи-пізнавальні дії (моніторинг, експеримент та ін.) та методи-операції (спостереження, вимірювання, тестування) [105, с. 79]. До методів-операцій відноситься і опитування. «*Опитування* – метод збирання первинної соціальної інформації, що заснований на соціально-психологічній взаємодії анкетера (інтерв'юера) та респондента, яка відбувається із застосуванням переліку більш-менш формалізованих питань» [14, с. 115]. Перевага цього методу в тому, що він дає змогу виявити особливості сприйняття людиною явищ навколишньої дійсності.

Прообразом опитування вважають голосування, яке в добу античності використовували як форму волевиявлення людей при розв'язанні якоїсь проблеми. Розвиток капіталістичних відносин поставив за необхідність удосконалення засобів обробки інформації. Першим, хто звернув на це увагу, був англієць У. Петті, який використав спеціальний формуляр з метою збору даних. У 1767 р. на території Російської імперії зросли ціни на хліб. Для того, щоб з'ясувати причини такого підвищення, в кожен уїзд розіслали опитувальні листи із запитаннями. Таким чином, за допомогою опитування було з'ясовано причину подорожчання хліба.

На сьогодні існують різноманітні види опитування, проте основними є анкетування (письмове або усне опитування) та інтерв'ю. Різниця між інтерв'ю та анкетуванням пов'язана із формою комунікації, у першому випадку – це очна форма, у другому – заочна. Відповідно до критеріїв виділяють такі види опитування: «1. за способом відбору респондентів – суцільні та вибіркові; 2. за кількістю одночасно опитуваних – індивідуальні та групові; 3. за способом комунікації між запитуючим та респондентом – анкетні, інтерв'ю, поштові, пресові, телефонні, факсові, Internet-опитування; 4. за рівнем компетентності опитуваних – симптоматичні (опитування всіх, хто потрапив до вибірки) та експертні (опитування фахівців); 5. за кількістю етапів – одноетапні та багато етапні; 6. за ступенем стандартизації – повністю стандартизовані, напівстандартизовані, не стандартизовані» [14, с. 116].

Подане у роботі опитування має такі особливості: за формою комунікації – заочне (письмове), суцільне, групове, анкетне, симптоматичне, одноетапне, стандартизоване.

Анкетне опитування передбачає наявність спеціального опитувальника – анкети, яку респондент заповнює самостійно. «*Анкета* – упорядкований набір питань та висловлювань, що оформлений у вигляді опитувального бланку. *Питання анкети* – звернене до респондента висловлювання і націлене на отримання від нього інформації за темою дослідження» [14, с. 123].

Формулюючи питання анкети, дослідник має враховувати ступінь їх стандартизації. Відповідно до цього виділяють відкриті, закриті й напівзакриті

питання. *Відкриті питання* – це такі питання, на які респондент дає власний варіант відповіді. *Закриті питання* передбачають варіанти відповідей. За формою розглянутий вид питань поділяється на: альтернативні питання (перелік взаємовиключних варіантів відповідей); поліваріантні (декілька відповідей із запропонованого переліку). *Напівзакриті питання* окрім запропонованих варіантів відповідей містять позицію «Ваш варіант». За ступенем стандартизації питання роботи закриті та напівзакриті, що дозволяє отримати фактично готовий матеріал для подальшого опрацювання.

Результатом анкетування є інформація. Якість емпіричної інформації, з позиції А. Новикова, залежить від ряду факторів: формулювання питань анкети, що мають бути зрозумілими для респондента; ситуація опитування, його умови; емоційний стан опитуваного; звичаї, традиції, життєва ситуація; ставлення до опитування [105, с. 83]. Урахування цих факторів при проведенні опитування дає змогу зробити поправку на суб'єктивність у відповідях респондентів, що є реальною внаслідок індивідуального сприймання питань.

Таким чином, використання окреслених підходів, принципів та методів дозволяє реалізувати завдання запропонованого дослідження.

Висновки до першого розділу

На даний час гендерний підхід у науці можна трактувати як відносно нове явище, що передбачає переоцінку традиційних уявлень про оточуючий світ та зорієнтоване на зміну ціннісних позицій людини. В основі даного підходу лежить ідея, за якою фізичні чи біологічні відмінності між жінкою та чоловіком втрачають «провідні позиції» при характеристиці людини, їх замінюють соціальне й культурне значення, що надається цим відмінностям суспільством. Методологія гендерних досліджень ґрунтується не лише на описі відмінностей життя чоловіка та жінки (роль, статус), в її основі – аналіз домінування, влади, що закріплені суспільством через гендерні відносини, ролі.

Гендер постає як багатоаспектний конструкт, тому спектр його застосувань та інтерпретацій досить широкий. Формування категорії гендеру пов'язане з

існуванням жіночих досліджень та має на меті урегулювання протиріч між чоловічим та жіночим началом, усунення гендерної асиметрії та розвінчання стереотипів по відношенню до представників кожної зі статей. У першу чергу, при визначенні гендеру за основу береться соціальний фактор. Виникнення гендеру внесло зміни до структури суспільства, однією з яких є розгляд жінки і чоловіка як рівних суб'єктів, що спричинило появу ідеї гендерної рівності.

Концепція гендерної рівності виникла як засіб ліквідації існуючої статевої асиметрії та направлена на усунення пов'язаних з нею суперечностей в усіх сферах життєдіяльності людини. Становлення гендерної рівності є обов'язковою умовою демократичного розвитку суспільства. Проте, ідея гендерної рівності має значення не лише для суспільного, а й особистого життя людини. У всіх сферах життєдіяльності соціуму має існувати рівний підхід до чоловіка та жінки, так як за умови рівності статусів відкриваються можливості для всебічного розвитку кожного, незалежно від статі. Вплив соціальних інститутів на формування особистості має відбуватися з урахуванням принципу гендерної рівності. Принцип гендерної рівності закладає основи становлення нового суспільства.

У широкому значенні, принцип гендерної рівності можна трактувати як вихідне положення світогляду, в основі якого лежить сприйняття жінки та чоловіка як соціально рівних особистостей. У вузькому значенні, принцип гендерної рівності постає як внутрішнє переконання людини, відповідно до якого представник кожної статі має сприймати свого опонента як рівного собі.

Комплексне дослідження гендерної рівності як умови самореалізації особистості виявляється можливим при допомозі системного та діяльнісного підходів. Застосування системного підходу дозволяє на основі аналізу функціональних зв'язків систем «сім'я», «освіта», «держава», їх впливу на процеси гендерної соціалізації людини розкрити взаємозв'язок гендерної рівності з процесом самореалізації особистості. Діяльнісний підхід через аналіз форм активності (предмета діяльності – гендерна рівність; засобів – інститути «сім'я», «освіта», «держава»; процедур – закріплені за кожним інститутом норми впливу на людину; умов – суспільне середовище) дав змогу розглянути процес самореалізації

особистості через становлення гендерної рівності. Звернення до міждисциплінарного підходу дозволило простежити актуальність ідеї гендерної рівності у сферах, що є важливими в суспільній діяльності людини. Окрім того, як допоміжні, використано такі підходи: інформаційний, структурно-функціональний, аксіологічний, соціокультурний.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. 320 с.
2. Ажгихина Н. Гендерные стереотипы в современных масс-медиа // Гендерные исследования. 2000. № 5. С. 261-273.
3. Артем'єва О. О. Гендерні дослідження в контексті постнекласичної раціональності: автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.09 «Філософія науки» / М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2008. 18 с.
4. Афанасьев В. Г. Общество : системность, познание и управление. Москва : Политиздат, 1981. 432 с.
5. Батлер Дж. Феминизм под любым другим именем. Интервью с Розы Брайдотти // Гендерные исследования. 1999. № 2. С. 48-78.
6. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург, Москва : Прайм-Еврознак; Олма- Пресс, 2002. 320 с.
7. Белікова Ю. В. Формування гендерних ідентичностей рекламою: автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.04. «Спеціальні та галузеві соціології» / М-во освіти і науки України, Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 20 с.
8. Бовуар С. де Друга стаття / пер. з фр. Н. Воробйова, П. Воробйов, Я. Собко. Київ, Т.1. 1994. 403 с.
9. Богачевська М. Дума України – жіночого роду. Київ : Видавництво «Воскресіння», 1993. 110 с.
10. Богачевська М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Незалежного культурологічного часопису «І». 2000. Дата оновлення: 20.06.2009. Режим доступу: www.ji.lviv.ua/.../bogachevs-ukr.htm (дата звернення 03.06.2010).
11. Богомолова Т. П. Информация как ключевой ресурс современного образования // Социология образования. 2009. № 2. С. 4-13.

12. Бондаревська І. Гендер як категорія теоретичного аналізу // Гендерні студії: освітні перспективи (навчально-методичні матеріали). Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. С. 36-56.
13. Бондаренко Г. Ідеальна жінка в реаліях традиційного українського побуту: за матеріалами народних вірувань та обрядовості // Людина і світ. 1996. № 7. С. 13-15.
14. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень. Київ : ДЦССМ, 2003. 216 с.
15. Брайдотти Р. Женские исследования и политики различия // Гендерные исследования. 2001. № 5. С. 73-81.
16. Бурейчак Т. С. Конструювання гендерних ідентичностей в дискурсах реклами : автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04. «Спеціальні та галузеві соціології» / М-во освіти і науки України, Ін-т соціології Національної академії наук України. Київ, 2007. 20 с.
17. Введение в гендерные исследования : учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург : Алетейя, 2001, Ч. 1. 708 с.
18. Введение в гендерные исследования : учебное пособие / [под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург: Алетейя, 2001, Ч. 2. 991 с.
19. Введение в гендерные исследования : учебное пособие / под ред. Н. Костиковой. Москва : МГУ, 2000. 224 с.
20. Вейнингер О. Пол и характер: принципиальное исследование. Москва : ТЕРРА, 1992. 480 с.
21. Венгер О. Особливості становлення гендерної демократії в Україні // Політичний менеджмент. 2009. № 3. С. 145-152.
22. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / М-во освіти і науки України, Київський національний університет

імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 16 с.

23. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: дис... кандидата соціол. наук: 22.00.04 / М-во освіти і науки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2008. 219 с.

24. Власова Т. І. Формування гендерних стереотипів у західноєвропейській філософії (історико-філософський аналіз): автореф. дис... докт. філософ. наук : 09.00.05 «Історія філософії» / М-во освіти і науки України, Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2007. 38 с.

25. Волкова Т. Концептуальні підходи до формування інформаційно-аналітичної компетентності інженера-педагога в галузі інформаційної безпеки // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі : зб.наук.праць. Запоріжжя, 2009. Вип.2. С. 72–76.

26. Воронина О. Гендер [Електронний ресурс] // Информационно-образовательный центр «Женская сеть». Дата оновлення : 09.12.2010. Режим доступу: www.feminist.org.ua/.../voronina.php. (дата звернення 13.12.2010).

27. Воронина О. А. Традиционные философские, социологические и психологические теории пола // Теория и методология гендерных исследований : учебное пособие для вузов / под. ред О. Ворониной. Москва : МЦГИ-МВШСЭН-МФФ, 2001. 416 с.

28. Гайденко В. Гендерна освіта для мінливого світу // Філософія освіти. 2006. № 1. С. 54-62.

29. Галберстам Д. Трансфер гендерів // Критика. 2012. №1-2. С. 28-33.

30. Гендер и общество : учебное пособие / под ред. А. А. Широбоковой. Иркутск, 2001. 215 с.

31. Говорун Т. В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 1999. 384 с.

32. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. для студ. вузів. К. : Академія, 2004. 308 с.

33. Голованова Т. Методологічні підходи та методи дослідження

гендерних питань в освіті // Гендерна парадигма освітнього простору. 2015. №1. С. 14-17.

34. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. Київ : Наук. думка, 2001. 340 с.

35. Горностай П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 132-157.

36. Горностай П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації // Гендерні студії: освітні перспективи (навчально-методичні матеріали). Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-22.

37. Грабовська І. Паритетна демократія в Україні : підхід ООН // Сучасність. 2006. № 3. С. 50-58.

38. Грицяк Н. В. Гендерна система управління – проект нової моделі реалізації гендерної політики // Управління сучасним містом. 2004. № 1/3 (9). С. 84-91.

39. Гросс Э. Изменяя очертания тела // Введение в гендерные исследования: хрестоматия. Харьков : ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург: Алтейя, 2001, Ч. 2. С. 599-625.

40. Гундорова Т. Femina Melancholica: Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ : Критика, 2002. 272 с.

41. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та ін. соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, П. Ярманової. Київ, 2013. 220 с.

42. Гендер і державна політика : навчальний посібник / упор. П. Ренкін. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 394 с.

43. Гендер і освіта // Гендерний журнал «Я». 2016. № 40. 40 с.

44. Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м.Київ, 11-13 грудня 2003 р. / Наук.-метод. центр

вищої освіти; Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді; Нац. техн. ун-т України та ін. Київ : ПЦ Фоліант, 2003. 300 с.

45. Гендер, сексуальність і влада: квіруючи нормативності : матер. Міжнародної конф., м.Харків, 2-4 травня 2014 р. Харків, 2014. – 40 с.

46. Гендерна освіта в контексті демократизації українського суспільства : методичний посібник. Львів: ЛММГО «Генерація-плюс», 2000. 80 с.

47. Гендерна освіта в Україні : спочатку навчатимуться учителі // Україна – Євросоюз у деталях. 2010. № 2. С. 14–15.

48. Гендерна перспектива / упор. В. Агеева. Київ : Факт, 2004. 256 с.

49. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матер. II Всеукраїнської наук.-практ. конф., м.Острог, 16-17 березня 2012 р. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. 200 с.

50. Гендерна рівність і розвиток : погляд у контексті європейської стратегії України. Київ : Заповіт, 2016. 244 с.

51. Гендерний журнал «Я». 2015. №37. 40 с.

52. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. 121 с.

53. Гендерні студії в сучасній Україні : матер. Всеукраїнської студентської наук.-практ. конф., м. Бердянськ, 12-13 березня 2017 р. / гол. ред. С. О. Філоненко. Бердянськ : БДПУ, 2015. 96 с.

54. Гендерні студії: освітні перспективи (навчально-методичні матеріали). Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. 81с.

55. Данилець О. Шлях до рівних можливостей // Урядовий кур'єр. 2009. № 115. С. 24.

56. Дашкова Т. Гендерная проблематика: подходы к описанию // Исторические исследования в России. Семь лет спустя / под ред. Г. А. Бордюгова. Москва, 2003. С. 203-245.

57. Дороніна Т. Гендер у системі педагогічного знання // Директор школи.

Україна. 2007. № 9. С. 66-69.

58. Экспорт В. Женщина и креативность. Размышления на тему // Гендерная теория и искусство : антология. Москва, 2005. С. 111-121.

59. Жеребкин С. Femina Postsovetica: Гендерные стереотипы в украинской политике и литературе // «Femina Postsovetica». Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике. Харьков : ХЦГИ, 1999. С. 281-335.

60. Журженко Т. Маргінальна економічна діяльність в Україні і місце в ній жінок // Гендерний аналіз українського суспільства. Київ : ПРОООН, 1999. С. 165-172.

61. Журженко Т. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине. Харьков : Фолио, 2001. 240 с.

62. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології // Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка. Київ : Факт, 2006. С. 152 -191.

63. Забужко О. За що ми любими Лесю? // Гендерна перспектива / упор. В. Агеєва. Київ : Факт, 2004. С. 36-107.

64. Запорожець Г. В. Гендер і освіта: впровадження міжнародного досвіду гендерних студій в університети України // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Київ, 5-7 грудня 2002 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж, Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. С. 84-86.

65. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. Львів, 1999. 336 с.

66. Здравомыслова Е., Темкина А. Институционализация гендерных исследований в России // Гендерный калейдоскоп / под ред. М. Малышевой. Москва : Academia, 2001. С. 33-51.

67. Здравомыслова Е., Темкина А. Социология гендерных отношений и

гендерный подход в социологии // Социологические исследования. 2000. № 11. С. 15-24.

68. Иванова Н. Л. Самоопределение женщин с различными типами гендерной идентичности // Психология обучения. 2010. № 7. С. 93-102.

69. Іванченко С. Багатовимірна модель гендера // Соціальна психологія. 2007. № 4. С. 157-173.

70. Калабихина И. Е. Система факторов гендерного неравенства // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. 2009. № 4. С. 64-73.

71. Карнаух Л. Гендерні взаємини в родині як чинник соціалізації дітей дошкільного віку // Гендерна парадигма освітнього простору. 2015. № 1. С. 98-102.

72. Кехтер М. Гендерна рівність: інтеграція жіночого як складової нової еволюційної парадигми // Філософія освіти. 2005. № 2. С. 204-212.

73. Кікінежді О. Паритетна демократія: Гендер у освітній парадигмі вищої школи: досвід та перспективи [Електронний ресурс] // Политикантроп. Дата оновлення : 19.11.2010. Режим доступу: <http://gender.at.ua/publ/2-1-0-144>. (дата звернення : 21.11.2010).

74. Кімелл М. Гендероване суспільство / пер. з англ. С. Альошкіна. Київ : Сфера, 2003. 490 с.

75. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты: монография. Москва, 1999. 189 с.

76. Кириллина В. Гендерный конфликт как фактор политических изменений // Вестник Московского университета. Сер. 12 Политические науки. 2004. № 4. С. 5-25.

77. Кісь О. Бунтівна наука. Феміністська парадигма в культурній та соціальній антропології (західний досвід) // Сучасність. 2008. № 10. С. 43-51.

78. Кісь О. Дефініції фемінізму [Електронний ресурс] // AZH. Арт журнал. Дата оновлення : 14.12.2000. Режим доступу: www.azh.com.ua/lib/definicii-feminizmu (дата звернення : 13.06.2009).

79. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в

сучасній Україні // Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27. С. 37-59.

80. Кліндер К. Жінка – ландшафт – артефакт культури // Філософська думка. 2004. № 4. С. 24-54.

81. Кобелянська Л. Комплексний підхід до вирішення проблем гендерної рівності: міжнародний досвід та українські перспективи // Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. С. 9-12.

82. Кон І. Гегемонна маскулінність як чинник чоловічого (не)здоров'я // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. № 4. С. 5-16.

83. Коніщева Н. Гендерна освіта – ключ до демократії та економічного зростання // Донеччина. 2012. № 26. С. 2.

84. Коновалов Д. О. Гендер і національний суб'єкт: конструювання маскулінності в контексті пострадянської України: дис... кандидата філософ. наук: 09.00.04 / М-во освіти і науки України, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. Харків, 2005. 187 с.

85. Корінна Г. О. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до статево-рольової соціалізації дошкільників: автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / М-во освіти і науки України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, 2015. 19 с.

86. Корсак К. До питання про гендерну культуру суспільства // Управління освітою. 2004. № 7. С. 4.

87. Костюкова О. Жіночий Рух сучасної України як засіб створення передумов громадянського суспільства // Актуальні проблеми внутрішньої політики. 2004. № 3. С. 154-159

88. Краснобаєва В. Суспільний прогрес може бути точно вимірним становищем жінки в суспільстві // Соціальна політика. 2009. № 2. С. 4-6.

89. Кристева Ю. Время женщин // Гендерная теория и искусство: антология. Москва, 2005. С. 122-145.

90. Кулагина Н. В. Гендерно ориентированные спецкурсы как форма реализации гендерного образования учащихся // *Инновации в образовании*. 2010. № 4. С. 91-103.
91. Курт Т. Они мешают нам жить: гендерне стереотипы, с которыми сталкиваются успешные женщины // *Forbes woman*. 2012. № 6. С. 22-23.
92. Кустовська О. В. *Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій*. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с
93. Лавріненко Н. В. Гендерні (соціостатеві) ролі та їх нерівність // *Слово і час*. 1997. № 2. С. 72-78.
94. Лазар І. Г. *Сучасний стан гендерних досліджень / за наук. ред. О. Я. Лазаря*. Київ-Львів, 2007. 200 с.
95. Левченко К. *Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління*. Харків : НУВС, 2003. 344 с.
96. Левченко Л. Ю. *Проблема самотності: гендерний контекст : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / М-во освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*. Київ, 2007. 20 с.
97. Лень Т. Система гендерної соціалізації в сучасних умовах // *Вища освіта України*. 2007. № 3. С. 63-69.
98. Лобач К. Український гендер у контексті становлення світового досвіду // *Рідний край : наук. публіцист. художньо-літературний альманах / Полт. держ. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка*. Полтава, 2006. № 2 (15). С. 99-103.
99. Лопата В. В. *Особенности конституирования гендерной идентичности в современном обществе: социально-философский аспект : автореф. дис... канд. философ. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / Невинномысский государственный гуманитарно-технический институт*. Ставрополь, 2013. 20 с.
100. Луценко О. *Гендерна освіта й педагогіка // Основи теорії гендеру : навчальний посібник*. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 476-503
101. Мельник Т. М. *Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи*

теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 10-30.

102. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень: Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. Київ : Логос, 2004. 320 с.

103. Мітчелл Д. Психоданаліз і фемінізм: Радикальна переоцінка психоданалізу Фройдя / пер. з англ. І. Добропас, Т. Шмігер. Львів : Астролябія, 2004. 480 с.

104. Новицька В. П. Гендерна соціалізація: соціологічні концепції та практики: автореф. дис... канд. соціол. наук :. 22.00.01. «Теорія та історія соціології» / М-во освіти і науки України, Ін-т соціології Національної академії наук України. Київ, 2010. 15 с.

105. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методологія наукового дослідження. Москва : Либроком, 2009. 280 с.

106. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 157-182.

107. Орлова Т. Фемінізм в Україні: проблема та історіографія // Історичний журнал. 2009. № 4. С. 47-58.

108. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. 536 с.

109. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ, 1997. 252 с.

110. Павличко С. Фемінізм. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.

111. Попов М. П. Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики: дис... кандидата наук з державного управління : 25.00.02 / М-во освіти і науки України, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. Одеса, 2006. 204 с.

112. Психологічний тлумачний словник. Харків : Прапор, 2004. – 640 с.

113. Пушкарева Н. Гендерная теория и историческое знание. Санкт-

Петербург : Алетейя; АНО «Женский проект СПб», 2007. 496 с.

114. Рабінович П. М. Права людини і громадянина. Київ : «Артік», 2004. 215 с.
115. Репина Л. П. "Новая историческая наука" и социальная история. Москва, 1998. С. 160.
116. Решетников П. Гендерные школы // Народное образование. 2007. № 1. С. 217-220.
117. Ромашевская Н. Гендерные стереотипы и логика социальных отношений // Свободная мысль. 2006. № 3. С. 100-110.
118. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України // Право України. 2002. № 4. С. 103-108.
119. Семенюта Л. Стандартный мужчина. Типичная женщина: гендерные стереотипы // Счастливая. Февраль. 2012. С. 30-31.
120. Силласте Г. Гендерная социология в познании общественно-экономической жизни // Социологические исследования. 2001. № 7. С. 143.
121. Скотна Н., Вовк Л. Сім'я як первинний осередок гендерної соціалізації // Молодь і ринок. 2015. № 1. С. 1-10.
122. Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа // Гендерные исследования. 2000. № 5. С. 142-171.
123. Смит Д. Социологическая теория: методы патриархатного письма // Хрестоматия феминистских текстов / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. Санкт-Петербург, 2000. С. 29-63.
124. Смоляр Л. О. Гендерна рівність та гендерна демократія – стратегічний напрямок розвитку людства у ХХ столітті // Рівність жінок і чоловіків: «Світові тенденції та українські реалії». Київ : Просвіта, 2001. С. 40-58.
125. Смоляр Л. О. Становлення гендерної освіти в Україні // Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 504-520.
126. Смоляр Л. О. Фемінізм в Україні. Традиції і сучасність // Віче. 1995. № 9. С. 81-92.

127. Стебунова Е. И. Гендерная проблематика в философской традиции // Вопросы философии. 2009. № 11. С. 78-90.

128. Стребкова Ю. Альтернативи фемінізму в освітньому просторі або Про закономірність соціальної кризи в Україні // Українознавчий альманах. Гендерна освіта в Україні : досвід, проблеми, перспективи, 2010. Вип.4. С. 177-182.

129. Стребкова Ю. В. Гендерна компонента сучасного українського суспільства (соціально-філософський аспект) : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М-во освіти і науки України, Національний тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2007. 20 с.

130. Стрельник Е. А. Гендерное неравенство и социальный статус женщины в современном обществе: методология социологического анализа // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. 2003. № 577. С. 155-161.

131. Стрельник О. Гендерна нерівність: теоретико-методологічні підходи до інтерпретації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2005. № 4. С. 147-154.

132. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 тис. слів / за ред. В. В. Дубічинського. Харків : Видавництво «Школа», 2008. 832 с.

133. Тарнавський М. Фемінізм, модернізм і українське жіноцтво // Гендерна перспектива / упор. В. Агеєва. Київ : Факт, 2004. С. 204-218.

134. Україні потрібна гендерна експертна платформа / М. Дмитрієва // Гендерний журнал «Я». 2009. № 2. С. 6-7.

135. Україні потрібна гендерна експертна платформа / О. Кісь // Гендерний журнал «Я». 2009. № 2. С. 5-6.

136. Усанова Л. А. Архетип сім'ї в контексті комунікативних відносин: гендерні стратегії // Гендерні студії: освітні перспективи (навчально-методичні матеріали). Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. С. 56-77.

137. Усманова А. Гендерная проблематика в парадигме культурных исследований // Введение в гендерные исследования : учебное пособие / под

ред. И. А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург : Алетейя, 2001, Ч. 1. С. 427-465.

138. Філософія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. П. Щерба, В. К. Щедрик, О. А. Загледа. Київ : МАУП, 2004. 216 с.

139. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

140. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Київ, 5-7 грудня 2002 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. 222 с.

141. Фурман А. В., Надвичина Т. Л. Основи гендерної рівності // Гендерний розвиток у суспільстві: конспекти лекцій. Київ : Фоліант, 2005. С. 7-47.

142. Халеева И. И. Гендер как интрига познания // Гендер как интрига познания. Сборник статей. Москва, 2000. С. 9-18.

143. Харитоновна О. Феминизм и эмансипация [Електронний ресурс] // Livejournal. Дата оновлення : 0.06.2011. Режим доступу: <http://fem-school.livejournal.com/2808.html> (дата звернення 04.07.2011).

144. Хома Т. Чи був фемінізм в Україні? [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Незалежного культурологічного часопису «І». 2000. Дата оновлення : 20.06.2009. Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n17texts/homa.htm. (дата звернення 03.06.2010).

145. Цокур О. Розвиток гендерного підходу в освіті // Директор школи. Україна. 2006. № 11. С. 17-22.

146. Чечеринда Д. Українські тати у відпустці по догляду за дитиною // Гендерний журнал «Я». 2012. №30. С. 14-18.

147. Чухим Н. Д. Гендер як аналітична категорія // Філософсько-антропологічні студії. Київ : Стилос, 2001. С. 7-24.

148. Чухно В. І. Гінокритика: теорія існування жіночого письма // Філософський та літературознавчий виміри сучасних гуманітарних досліджень: за

матеріалами міжнар. наук.-теорет. конф. до 287-ліття з дня народження Г. С. Сковороди, м. Суми, 17-19 грудня 2009 р. / Сумський держ. ун-т. Суми, 2009. С. 83-84.

149. Чухно В. І. Гуманістична складова драматичної творчості Лесі Українки // Гуманізм у контексті динаміки сучасного суспільства: зб. матеріалів круглого столу, м. Чернігів, 19 грудня 2007 р / Чернігівський держ. ін-т права, соц. технологій та праці. Чернігів, 2008. С. 88-91.

150. Чухно В. І. Гендер як явище соціальне // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 18 (31). С. 296-302.

151. Чухно В. І. Гендерний аналіз драм Лесі Українки «Бояриня», «Кассандра», «Камінний господар» // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 16 (29). С. 262-268.

152. Чухно В. І. Гендерні мотиви соціолінгвістичного дискурсу Оксани Забужко (на прикладі творів «Дівчатка» та «Казка про калинову сопілку») // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія №7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 21 (34), С. 310-316.

153. Чухно В. І. Еволюція та основні види феміністичної критики // Людина. Світ. Суспільство: за матеріалами доп. та виступів міжнар. наук. конф., м. Київ, 21-22 квітня 2010 р. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. С. 173-175.

154. Шаберт И. Гендер как категория новой истории литературы // Пол,

гендер, культура. Немецкие и русские исследования / под ред. Э. Шоре, К. Хайдер. Москва, 1999. С. 109-130.

155. Шнырова О. Феминизм и глобализация: кто кого? // Гендерный журнал «Я». 2013. №33. С. 11-15.

156. Штылева Л. В. Гендерный подход в образовании // Мир образования – образование в мире. 2005. № 1. С. 89-101.

157. Ярославкина Е. В. Образ мира женщин с разной гендерной идентичностью // Высшее образование сегодня. 2007. № 10. С. 80-82.

158. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие женских и гендерных исследований в США и Западной Европе // Введение в гендерные исследования : учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург : Алетейя, 2001, Ч. 1. С. 17-49.

159. Bilden H., Dausien B. Sozialisation und Geschlecht. Leverkusen : Budrich UNIPRESS Ltd, 2006. 309 u.

160. Dahmen G, Thaler A. Soziale Geschlechtergerechtigkeit in Wissenschaft und Forschung. Leverkusen : Budrich UNIPRESS Ltd, 2017. 251 u.

161. Gender. – 2016. - № 2

162. Pimminger I. Was bedeutet Geschlechtergerechtigkeit?. Leverkusen : Budrich UNIPRESS Ltd, 2012. 164 u.

163. Stoller R. Sex and Gender : on the Development of Masculinity and Femininity. N. Y. : Science House, 1968. P. 38–56.

164. Walgenbach K., Stach A. Geschlecht in gesellschaftlichen Transformationprozessen. Leverkusen : Budrich UNIPRESS Ltd, 2015. 225 u.

165. Westphal M., Schulze N. Gender lernen? Leverkusen, 2012. 172 u.

РОЗДІЛ 2. САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ФЕНОМЕН ГЕНДЕРУ: ВАРІАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСЯГНЕННЯ

2.1. Самореалізація та гендерна рівність як умови особистісного зростання

Становлення особистості є проблемою як суспільства, так й індивіда, який прагне самореалізуватися для того, щоб знайти власне місце у суспільній ієрархії. Процес життєдіяльності індивіда зводиться до усвідомлення того, ким він є, і що повинен зробити, щоб досягти максимальних результатів [35, с. 114]. Разом з тим, формування якостей набуває значення не тільки для людини, але й суспільства, «від того, які соціальні сили суспільство і сам індивід сформує в структурі своєї особистості, значною мірою залежить його самореалізація, самоствердження і соціальний статус» [40, с. 3], [35, с. 114].

Мета підрозділу: аналіз специфіки процесу особистісної самореалізації в умовах формування паритетних взаємовідносин. Для цього необхідно: - розкрити зміст поняття «самореалізація», виокремити його основні характеристики та пояснити їхню роль у системі особистісного самоздійснення жінки та чоловіка; - прослідкувати діалектичну взаємодію соціального та індивідуального, що дозволить показати вплив патріархальних норм на особистісну реалізацію людини; - висвітлити роль свободи у процесі всесторонньої самореалізації, оскільки право вибору, що отримує людина в умовах становлення паритетних стосунків, відкриває нові можливості для відображення індивідуального «Я» людини; розглянути особливості механізму самореалізації, що дасть змогу розкрити роль соціальних інститутів у взаємодії процесу самореалізації особистості та гендерної рівності.

Проблема становлення особистості, «залежно від історичних періодів розвитку суспільства, по-різному набуває актуальності. Для стабільних відрізків розвитку суспільства характерною є оптимізація системи «індивід – суспільство» відповідно до контексту природи даного соціуму та механізмів його функціонування. У зв'язку з цим, усі процеси взаємовпливів у розвитку особистості та соціуму відбуваються

відповідно до визначених стандартів» [35, с. 114].

У перехідні періоди «система «індивід – суспільство» не має жорстких правил існування, а людина втрачає життєві орієнтири та сенс у налагодженні зв'язків із суспільством. Тому перехідні відрізки відзначаються пошуком нових засад і форм становлення особистості та соціуму. В такому періоді розвитку знаходиться сучасне українське суспільство. Від вибору принципів взаємовідносин між індивідом та суспільством залежить майбутній соціально-економічний, політичний, духовно-культурний розвиток України» [35, с. 114]. «Незалежність та самостійність держави, що входить до загального потоку перетворень у економічній, політичній та духовній сферах утверджується активними діями кожної окремої особистості» [65]. У Конституції закріплено право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості (Ст. 23) [27]. Таким чином, зацікавленість держави в особистісному розвитку індивіда свідчить не тільки про практичне значення проблеми становлення особистості, але визначає рівень і можливості самого суспільства [35, с. 114].

Тенденції сучасного розвитку «засвідчують потребу у подальшій розробці понять та категорій, необхідних для виявлення та осмислення механізмів взаємодії людини з суспільством. Таким чином, проблема становлення особистості потребує подальшого теоретичного вивчення, яке актуалізує соціальна філософія як загальна методологія вивчення людини» [35, с. 114-115].

До ХХ ст. «проблема становлення особистості розглядалася в контексті дослідження сутності будь-якої моделі соціуму, й тому не була виділена в самостійне питання теорії. Лише окремі аспекти даної проблеми (смісложиттєві парадигми, самореалізація особистості, індивідуальність тощо) були предметом наукового аналізу. Значна кількість робіт теоретиків присвячена різним аспектам становлення особистості. Починаючи із філософських учень античності (Сократ, Платон, Аристотель), можна простежити формування методологічних підходів до теоретичного вивчення взаємовідносин у системі «індивід – суспільство». Кожен з них проблему сенсу людського буття пов'язував з питанням світобудови» [35, с. 115].

У новій історії «І. Кант першим, з метою дослідження феномена свободної волі,

намагався виділити проблеми «суспільство – людина». Цим у західноєвропейській філософії було започатковано тенденцію до виділення у самостійний предмет дослідження проблеми становлення особистості, мети її існування та ціннісних орієнтирів.

Кантівська ідея про розум як провідну засаду побудови суспільних відносин близька ідеям Г. Сковороди – учення про «сродну працю», К. Маркса – праця як центральне середовище формування особистості, В. Гумбольдта – учення про величність людини, М. Вебера – теорія професійної самореалізації особистості.

У подальшому, на формування проблеми ствердження особистісного існування мало вплив становлення «філософії життя». Це – теорія волі до самовиявлення А. Шопенгауера, учення про волю до влади Ф. Ніцше, трактування З. Фрейдом біологічного начала як універсального фактора становлення особистості.

Переломним моментом актуалізації та осмислення процесу становлення особистості стає філософія екзистенціалізму (М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, С. Франк, К. Ясперс, М. Бердяєв та ін.). За нової світоглядної парадигми ця проблема набуває сенсожиттєвого змісту як для індивіда, так і соціуму. Важливим моментом у розробці даного питання стала стаття «Самоактуалізація» А. Маслоу, де простежується взаємозв'язок між становленням особистості та її самореалізацією, та уводиться до наукового обігу поняття самореалізації особистості. Цим у соціальній філософії було закріплено органічний взаємозв'язок між становленням особистості та її самореалізацією.

У вітчизняній філософії поняття «самореалізація» предметом спеціального аналізу стає наприкінці 70-х років ХХ ст. Під самореалізацією Л. А. Цирєва розуміє розкриття людиною своїх сутнісних сил [56]. Взаємозв'язок між продукуванням нового знання та самореалізацією розглядає І. Чевтаєва [58]. І. А. Ідінов пов'язує самореалізацію із творчою діяльністю [19]. Самореалізація, за А. К. Ісаєвим, являє собою соціально-індивідуальний процес, при якому людина свідомо та ціленаправлено здійснює опредмечування сутнісних сил [20]. У контексті культури проблема самореалізації розробляється у працях Л. Когана [25], Н. Кленової [23], В. Андрущенко [30], Л. Губерського [30].

Як зазначалось, дослідження даної проблеми має давню традицію, проте вивчаються лише окремі її фактори та наголошується на специфіці терміна «самореалізація» у різних галузях знань. Як свідчить аналіз наукової літератури, проблема самореалізації у соціально-філософському вивченні має важливе не лише світоглядне, але й практичне та методологічне значення. Складність дослідження даної проблеми можна пояснити широким трактуванням поняття «самореалізація» як у різних наукових галузях, так і повсякденному житті. Відсутністю універсального тлумачення цього терміна пояснюється уживання понять, дотичних за змістом до проблеми самореалізації: самоорганізація, самоактуалізація (А. Маслоу, К. Роджерс), самодетермінація (Т. Ярошевський), саморозвиток (І. Кант, П. Каптерев, К. Ушинський), життєва стратегія (К. Абульханова-Славська), самоствердження (Л. Коган), самотрансцендентування, сенс життя (В. Франкл, С. Франк, В. Сержантов), всебічний розвиток особистості тощо» [35, с. 115].

Багатозначність тлумачень поняття «самореалізація» можна пояснити багатогранністю зв'язків, що встановлює індивід із соціальним середовищем, та його прагненням у перетворенні цього середовища відповідно до власних інтересів, потреб та можливостей [35, с. 115]. У межах даної роботи за основу узято визначення, запропоноване В. Муляром, де «самореалізація розуміється як процес максимального, найбільш глибокого опредметнення сутнісних сил особистості в практичній діяльності, коли в цілях діяльності адекватно враховані можливості людини» [41, с. 98]. На підставі цього «самореалізацію» можна трактувати як: 1) розкриття людиною свого творчого потенціалу; 2) реалізацію людської природи; 3) максимальне використання здібностей з метою відчуття повноти життя [35, с. 115]. У контексті даного дослідження *самореалізація жінки є не стільки підтвердженням відомої формули «анатомія – це доля», а найбільш повна реалізація своїх здібностей у соціокультурному просторі.*

Аналіз наукової літератури «дозволяє виділити чотири підходи до розгляду самореалізації особистості: 1) філософський підхід, де вивчаються умови та зміст самореалізації людини, коли остання інтерпретується у значенні родової істоти (Б. Ананьєв, А. Арсеньєв, П. Гуревич, І. Ділігенський); 2) психологічний – процес

самореалізації трактується як діяльність, як суб'єктивний та об'єктивний наслідок цієї діяльності, як потреба (Н. Битянова, Б. Братусь, Г. Цукерман); 3) при соціальному підході об'єктом аналізу є соціальна структура, що становить основу самореалізації особистості у суспільстві (Ю. Волков, В. Жуков, Р. Зобов); 4) педагогічний підхід, що вивчає засоби та умови, які мають більш ефективний вплив на функцію самореалізації школяра (Б. Гершунський)» [35, с. 115].

Розгляд зазначених підходів до проблеми самореалізації особистості дозволяє трактувати її як універсальну особистісну здатність знаходити, проявляти та опредмечувати сутнісні сили, властиві конкретно взятому індивіду [35, с. 115].

Аналіз структури самореалізації особистості, запропонований Н.Борисовою, дозволяє виділити її наступні сутнісні характеристики: «самостійність як універсальна здатність до планування, регулювання, ціленаправленості своєї діяльності; свобода як універсальна здатність особистості до автономної поведінки (свобода вибору, дії, рішення), саморегуляції, волі та міжсуб'єктної взаємодії; творчість як універсальна здатність до концентрації творчих зусиль, креативність у діяльності, незалежність у судженнях і відповідальність за свої дії та вчинки» [5], [35, с. 114-116]. Але, у межах даного дослідження свобода як сутнісна характеристика структури самореалізації трактуватиметься як окремий компонент структури самореалізації, що разом із наступним структурним компонентом – гендерною рівністю – уможливорює досягнення самостійності та творчу реалізацію діяльності людини

При розгляді процесу самореалізації, важливого значення набуває питання механізму самореалізації. «Механізм самореалізації – це поняття, в якому відображається структура самореалізації, влаштування його сутності, а також схема «руху» цієї сутності у форми прояву. Отже, сутність та структура, об'єм механізму мають відповідати сутності та структурі самореалізації» [41, с. 107]. Механізм самореалізації за структурою та за сутністю – цілісне явище. Зміст цілісності зводиться до того, що засоби та способи самореалізації як елементи механізму зорієнтовані на вільне та повне розкриття індивідуальності особистості. Під структурою механізму можемо розуміти таку систему своєрідних за сутністю та

функціональними особливостями елементів, де кожен елемент – невіддільна складова механізму самореалізації. «Способи самореалізації – якісні стани життєдіяльності особистості, які покладають, уособлюють її самодіяльний характер. Способи самореалізації – це іманентні її сутності якісні стани суспільної діяльності особистості, які зумовлюють розгортання сутнісних сил особистості як процес переважно детермінований» [41, с. 110]. До способів самореалізації відносяться: соціальна активність, творчість, життєтворчість.

Засоби самореалізації – це важливий елемент механізму. «Засоби самореалізації особистості – суспільні інструменти, використовувані особистістю з метою адекватного предметнення власної сутності» [41, с. 112]. Тобто, зміст засобів зорієнтований на відображення людської сутності, що не залежить від форми прояву. Аналіз механізму самореалізації дозволяє гендерну рівність розглядати в ролі засобу. Соціальні уявлення про самореалізацію жінки та чоловіка формуються під впливом гендерних стереотипів. Діяльність людини (у сім'ї чи професійній сфері) пов'язана з гендерними відмінностями. Популярним є стереотип, відповідно до якого чоловік, керуючись інструментальною цінністю професійної самореалізації, реалізує себе в професії, а жінка, ставлячи на перше місце цінність стосунків, реалізує себе через сім'ю. Концепція гендерної рівності розширює межі самореалізації та намагається зняти обмеження, що регламентували поведінку жінки / чоловіка відповідно до традиційних гендерних ролей. Як засіб самореалізації гендерна рівність допомагає особистості репрезентувати свою індивідуальність шляхом перегляду соціальних очікувань щодо норм поведінки, гендерної ролі жінки / чоловіка; зміни соціального статусу людини, що не залежить від її статевих особливостей; послаблення стереотипів стосовно призначення жінки / чоловіка; перетворень в системі міжособистісних комунікацій; перегляду уявлень про перебіг гендерної ідентичності.

У межах дослідження як механізм самореалізації розглядаються соціальні інститути сім'ї, освіти та держави. «Механізм самореалізації особистості, і в цьому його суттєва особливість, пов'язаний, насамперед, з практичним втіленням її соціальної активності, проявом самостійного, творчого начала в особистості» [41,

с. 109]. Соціальні інституції як механізм розкривають характер взаємовідносин суспільства та особистості. Система відносин «особистість – суспільство» визначає, що інтереси особистості виконують функцію центрального регулятора у цих стосунках. Гендерна рівність передбачає оптимізацію взаємовідносин особистості та суспільства шляхом вирішення гендерного конфлікту, коли практична реалізація суб'єктивних якостей особистості не залежать від її статевих характеристик. Аналіз взаємовідносин особистості й суспільства в соціальному інституті сім'ї, освіти, держави дає змогу простежити взаємодію процесу самореалізації особистості та гендерної рівності (розділ III).

Вивчаючи себе як особистість, «індивід здобуває певний рівень можливостей, який дозволяє йому реалізовувати власні потреби, здібності, сили, прагнення, керувати своїми діями та поведінкою. Дані можливості дозволяють людині в процесі її взаємодії зі світом (природою, суспільством, іншою людиною) відчувати свою єдність з ним, і, разом з тим, визначати своє місце в ньому» [35, с. 116].

Проте, як покажуть гендерні дослідження, взаємодія жінки зі світом частіше формує не єдність з ним, а конфліктність, усвідомлення своєї інакшості стосовно нього (С. де Бовуар «жінка як інша, друга»).

«Особливою ознакою самореалізації у сучасному суспільстві є втрата смислових значень і потреба в осмисленні нових сенсожиттєвих установок, що задають можливості пристосування людини до нових умов існування» [48, с. 8]. Таким чином, сучасне постіндустріальне суспільство вимагає появи іншого типу людини, яка б поставила на перше місце у своєму житті індивідуальну свободу та прагнення до самовизначення, незалежне від соціальних обмежень, – зокрема, гендерних стереотипів [35, с. 116].

Через процес індивідуальної самореалізації, за зауваженням Г. Нестеренко, «здійснюється включення одиничної людини до суспільних відносин» [42]. «По мірі формування цілісності індивідуальної форми самореалізації, її способи та форми поступово набувають сенсожиттєвого ціннісного характеру. Самореалізація перетворюється на домінуючий елемент сенсожиттєвих орієнтирів індивідуума, а не лише є самоціллю людини. Оскільки зміст цілісної самореалізації полягає у

найповнішому розкритті сутності особистості, вектор дії процесу самореалізації зорієнтований на розвиток культури, утвердження її традицій. Культура постає, з одного боку, знаряддям самореалізації, її сферою, основою та результатом» [35, с. 117]. У зв'язку з цим, цілісна самореалізація стає можливою через освоєння культури, так як без останньої не відбувається «самоздійснення особистості як значущої цілісності» [40, с. 148]. З другого, – гендерний аналіз виявляє культурно усталені моделі, зокрема, гендерні стереотипи, які задають жорсткі межі поля самореалізації і для жінок, і для чоловіків. У сучасній культурі, де ці межі гнучкі, а то й розмиті, процес самореалізації є не менш проблемним.

Розглядаючи категорію культури, варто відмітити взаємозв'язок самореалізації із духовною культурою [35, с. 117]. «Основним функціональним призначенням духовної культури, котре істотно вирізняє її серед усіх інших форм культури, – з точки зору В. Слюсара, – є реалізація особистістю сутнісних сил у процесі духовно-практичної діяльності, у ході якої твориться сама людина як духовна істота» [48, с. 9]. Рівень духовності людини, рівень засвоєних цінностей становлять передумову самореалізації особистості [35, с. 117]. Згідно з позицією С. Анісімова, відповідно до якої «люди народжуються двічі: спершу фізично – акт народження, далі духовно – процес навчання, виховання, засвоєння цінностей, формування духовних якостей» [3], відзначимо, що гендерна рівність, як умова самореалізації особистості, стає можливою завдяки другому – духовному – народженню людини. «Духовність людини не обмежується внутрішньою її сферою. Сюди відноситься також самоздійснення та безпосередній життєвий шлях» [35, с. 116]. «Духовність в уяві, образах, проєкціях власного майбутнього, – як зазначає В. Слюсар, – надає людині свободу постійно знімати будь-які соціально-культурні обмеження, щоб виявити свою дійсну гуманістичну індивідуальну сутність і здійснювати цілісну особистісну самореалізацію» [48, с. 9]. Свобода, про яку йде мова, дозволить змістити старі стереотипні уявлення про сутність жіночого та чоловічого, та дасть поштовх до формування нового бачення статусу жінки та чоловіка у суспільстві. Це дозволить включити гендерну рівність до системи цінностей, які впливають на особистісну самореалізацію. На основі цього зазначимо, що лише сформована особистість здатна

здійснити цілісну самореалізацію через аналіз засвоєних нею у процесі спілкування, навчання, основних цінностей духовної культури, [35, с. 117].

Самореалізація особистості – це різновекторний феномен [35, с. 116]. Розглядаючи його, В. Муляр зауважує, що поняття самореалізації «вживають в одному випадку для позначення цілісності особистості, в другому – щоб показати лише окремі сторони процесу її життєдіяльності, в третьому – з метою виокремлення індивідуальності особистості» [40, с. 127]. У зв'язку з цим, дане явище постає як динамічний прояв, як процес, в якому особистість виявляє та прагне подолати суперечливості власної життєдіяльності [35, с. 116].

Центральною суперечливістю особистості «можна вважати суперечність індивідуального та соціального, діалектична взаємодія яких впливає на формування особистості (соціальне – відносини та зв'язки, в які через діяльність включається людина; індивідуальне – відображення властивого лише конкретній особистості ставлення до оточуючого світу).

Соціально-історична епоха задає спосіб взаємозв'язку індивідуального й соціального в особистості.

Соціальне – невід'ємний компонент особистісного буття людини як невіддільної складової суспільного життя. Звідси впливає, що соціальне існує між індивідами, а не поза ними. Соціальне може існувати завдяки індивідуальному» [35, с. 116]. Воно задає вектор розвитку індивіда та «детермінує ступінь, міру прояву та реалізації індивідом багатоманітних здібностей, потреб, знань, вмінь, навичок і т.д., тобто всіх сутнісних сил особистості – в цьому полягає його функція стосовно індивідуального» [40, с. 129], [35, с. 116].

Серед різноманітних сфер і форм життєдіяльності сучасні соціальні дослідження виділяють відносини гендерної асиметрії, гендерної нерівності, гендерних ролей тощо. Ці нові аспекти дозволяють розширити і поглибити осмислення можливостей самореалізації особистості у сучасному суспільстві.

Суперечність індивідуального і соціального в гендерних відношеннях проявляється досить виразно, а відносини гендерної рівності впливають на характер суспільних відносин загалом. Відомо, що індивід, прагнучи бути включеним до

системи суспільства, погоджується на відведену йому цим же суспільством позицію. Але визначений напрямок розвитку не завжди відповідає запитам людини та її можливостям. Як наслідок – обмеженість реалізації своїх сутнісних сил. В умовах патріархального суспільства вплив соціального на індивідуальне простежується найяскравіше.

Процес становлення української культури частково здійснювався у контексті західноєвропейської культурної традиції, де чоловіче та жіноче начала постають бінарними опозиціями. Традиційно вважалося, що жінка повинна реалізувати себе лише у приватній сфері (сім'я, домогосподарство). Проблема жіночої індивідуальності була другорядною. Визначені суспільством правила поведінки спрямовані на формування універсального образу жіночого «Я», безвідносно до індивідуальних схильностей, характеристик та можливостей. Але слід підкреслити, що й у питанні чоловічої індивідуальності простежується аналогічна ситуація. Образ сильного лідера не завжди відповідає внутрішньому світу чоловіка. Бажання реалізувати себе в інших, у так званих «не чоловічих» сферах, призводить до кризи ідентичності. Відмінності за статевою приналежністю – це культурний конструкт, що змінюється одночасно з культурою. Гендерні відмінності самореалізації формуються під впливом соціокультурних орієнтирів, ідеалів, що засвоює людина під час свого розвитку. Тому включення гендерної компоненти до процесу самореалізації сприяє розширенню можливостей аналізу чоловічої та жіночої індивідуальності й формує передумови для вирішення питання їх особистісної ідентичності.

Очевидно, що ставлення людини до зовнішніх впливів є вибіркоким, що виражає унікальність особистісного відношення до світу [35, с. 116]. Можна виділити два фактори, які зумовлюють вибірковість: індивідуальні грані буття людини, від яких залежить освоєння суспільних відносин, та форма, через яку особистість освоєє ці відносини [40]. Отже, соціальне й індивідуальне в особистості можна розуміти як протилежність і єдність змісту та форми [35, с. 116]. Вони являють собою сторони головної суперечливості людини на рівні індивідуальності: «між соціальним змістом особистості та індивідуальною формою освоєння та

реалізації цього змісту» [40, с. 129], [35, с. 116]. Суб'єктивний світ людини (чоловіка / жінки) є складним динамічним феноменом, а тому говорити про універсальність моделі жіночої суб'єктивності / чоловічої суб'єктивності не коректно. Хоча подальше дослідження покаже, що саме такі моделі підтримують гендерні стереотипи, та, разом з ними, нерівність можливостей самореалізації жінки / чоловіка та ієрархічність їхніх соціальних статусів.

На процес самореалізації впливають культурні настанови, що досить різноманітні у сучасному суспільстві. Але, разом з тим, можна виділити типові особливості, характерні для пострадянського гуманітарного простору. Серед основних принципів самоактуалізації людини у культурі сьогодення (постмодернізму) Д. Чаус виділяє: «медіативність – центральна домінанта світогляду людини, децентрованість ціннісно-сислового універсуму, відлучення від загальних культурних смислів» [57]. Таким чином, до культурних змістів, що асоціюються із жіночою статтю та визначають специфіку самореалізації жінки можна віднести: 1) традиційні уявлення про зміст «фемінного» та «маскулінного», що ґрунтуються на архетипному розумінні «жіночого» (краса, материнство) та «чоловічого» (захист слабшого, сила); 2) особливості гендерної соціалізації дівчинки та хлопчика; 3) розподіл праці за ознакою статі; 4) існування культурних сценаріїв, за якими протікає процес самореалізації жінки; 5) рольова перевантаженість (прагнення досягти високих результатів у різних соціальних ролях).

Сучасне демократичне суспільство, прагнучи надати кожному, незалежно від статі, право втілити власні здібності у найоптимальніший спосіб, створює умови подолання гендерної асиметрії та реалізації гендерної рівності. Вибірковість як особистісний елемент свободи сприяє вирішенню суперечності індивідуального та соціального [35, с. 116].

Індивід, залежно від рівня розвитку, обирає найбільш оптимальні для себе шляхи самоствердження [35, с. 116]. «Особистість через процедуру вибору, – як зауважує Н. Скотна, – намагається знайти своє місце у системі соціальних координат, спираючись на свої внутрішні ціннісні уподобання і можливості для самореалізації, створені тим чи іншим суспільством» [47, с. 172].

Бажання задовольнити суспільні «запити стимулює індивіда удосконалювати здібності та здобувати новий досвід. Але й незалежно від соціального змісту, практичне ставлення людини до світу проявляється через її індивідуальний спосіб життєдіяльності, через демонстрацію та реалізацію знань, навичок, здібностей тощо. Спосіб життєдіяльності задає можливості і межі такої реалізації і для жінки, і для чоловіка» [35, с. 116].

Разом з тим, розділення сфер життєдіяльності на публічну та приватну дозволяє говорити про виокремлення наступних видів самореалізації: особистісна, професійна чи соціальна. Але людина являє собою відкриту систему, тому її складники взаємозалежні один з одним. На основі цього, особистісна та професійна самореалізації взаємодіють між собою. Тому у межах даного дослідження поняття «особистісна самореалізація» передбачає не лише репрезентацію індивідуального «Я» у приватному житті (хобі), а й втілення його у професійній сфері.

На основі цього, «самореалізація, у загальному розумінні, постає як індивідуальний процес, у межах якого сутнісні сили особистість практично втілює у своїй життєдіяльності. Тобто, самореалізація являє собою процес опредметнення особистістю власних сутнісних сил (знання, ідеали, цілі, інтереси тощо). А діалектична суперечність опредметнення і розпредметнення є виявленням суперечності індивідуального і соціального» [35, с. 116].

Таким чином, свобода визначає сутність самореалізації. Разом з тим, вона виступає структурним елементом самореалізації, що забезпечує самостійність та творчу діяльність людини.

Категорія свободи набуває актуальності в умовах формування паритетних взаємовідносин. У структурі патріархального суспільства існують певні культурні сценарії для жіночої самореалізації. Центральним типом гендерної соціалізації на пострадянському просторі стає модель «працююча мати» [54]. У процесі розбудови української державності вона перетворюється на образ «Берегині» та набуває власне українських ознак. Окрім того, масовим стереотипом стає примат еротизму, що використовується жінкою задля досягнення цілей та контролю. Він має відношення до західної постіндустріальної культурної традиції та функціонує в образі «Барбі».

Тому свобода та право вибору, які отримує жінка, дозволяють їй змінити традиційні культурні сценарії. Поява нових моделей гендерної ідентичності (Жінка-Політик, Жінка-Економіст, Жінка-Військовослужбовець тощо) відзначається можливістю для особистості репрезентувати власний потенціал.

Розгляд зовнішніх ресурсів свободи (креативність, незалежність тощо) засвідчує, що більший доступ особистості до політичних, правових, економічних засобів, які використовуються нею для реалізації сутнісних сил, розширюють можливості здійснення її свободи [35, с. 116]. Тому ті форми та способи життєдіяльності, через які особистість відображає власну самодостатність, можна вважати виявом власне свободи, яка передбачає формування власного людського «Я» через внутрішню активність особи [35, с. 116].

Таким чином, «свобода особистості та її самореалізація виступають як умова та її здійсненність, як можливість та дійсність сутнісних сил особистості» [40, с. 134].

Процес здійснення свободи в ході самореалізації носить суперечливий характер [35, с. 117]. З одного боку, «право визначення цілі, формування відповідних засобів її досягнення, і таким чином індивідуальної свободи самореалізації – все це, – на думку В. Муляра, – передбачає певний рівень соціальної зрілості особистості, здібностей і настанов на самореалізацію як вільний процес» [40, с. 138]. З другого – існуюча гендерна асиметрія обмежує можливості вибору для жінки, визначає її особисту нереалізованість. Сучасний етап розвитку суспільства, що проголошує ідею гендерної паритетності, становить проміжну ланку між суспільством з патріархальною ідеологією та суспільством, з чітко окресленою ідеєю гендерної рівності.

Як свідчить історія, перш ніж ідея гендерної рівності оформилася у чітку систему дій, вона тривалий час закріплювалася у суспільній свідомості, а її роль у процесі самореалізації особистості не розглядалася чи замовчувалася.

Людина ХХІ ст. усвідомлює необхідність становлення гендерної рівності, про що свідчить уключення гендерної компоненти до соціальних інститутів. Проте індивіду важко відмовитися від традиційно закріплених за чоловіком та жінкою соціальних ролей. З одного боку, він переживає кризу ідентичності та прагне

визначитися зі своїм місцем у суспільстві. З другого, – сучасна людина, відкидаючи минулі цінності й не сформувавши нові, ще не усвідомлює, що її особисте життя опинилося у центрі соціокультурного конфлікту. Нові умови вимагають від індивіда вміння швидко «вписатися» у них, тому він поверхово засвоює правила, а процес його життєдіяльності носить адаптаційний характер та відбувається неусвідомлено [35, с. 117].

За таких умов його вибір та свобода стають головними умовами самореалізації [35, с. 118]. Проте, «одним із проявів свободи, – за словами В. Слюсаря, – є можливість виходити за межі впливу соціальних детермінант (культурних та соціальних норм, гендерних стереотипів тощо)» [48, с. 10]. Мається на увазі, що людина постійно прагне вийти за межі наявного світу: свого знання, можливостей [35, с. 117].

Одним із завдань процесу самореалізації є розкриття індивідуальності особистості шляхом залучення її до різних форм діяльності. Обмеження традиційними нормами права вибору, чіткий розподіл праці за ознакою статі зорієнтувало жінок на чітко визначені патріархальним суспільством сфери діяльності (домогосподарка, вихователь, прибиральниця тощо). Формування паритетних стосунків змінює вимушену діяльність на самодіяльність, що дозволяє особистості розкритися повною мірою. Таким чином, самореалізація постає процесом опредметнення особистістю своїх сутнісних сил у процесі самодіяльності.

Самореалізація виступає модусом самодіяльності у тому випадку, якщо вона здійснюється відповідно до інтересів, потреб, здібностей особистості. Таким чином, виступаючи мірою самодіяльності, самореалізація спрямована на особистість, її самостановлення. Самостановлення може носити як безпосередній (формування та практична реалізація життєвої програми), так і опосередкований (через різні сфери діяльності) характер.

Процес самореалізації, «з одного боку, можна вивчати на предмет рівня інтенсивності. Основу цього становить природне бажання людини до нового. Кожна реалізована мета стимулює виникнення іншої та закладає базу для її постановки. У залежності від ступеня наближення мети до практичної самореалізації, людина

поступово підключає нові прошарки особистісної структури» [35, с. 117]. Це дозволяє пояснити той факт, що самореалізація на певній стадії свого розвитку як процесу є показником сили волі людини та відбувається на грані її можливостей [25, с. 144]. «Самореалізація особистості у даному контексті виступає процесом максимального опредметнення людиною сутнісних сил під час практичної діяльності, а можливості людини адекватно відповідають цілям діяльності. За умови розбіжності між потенціалом особистості та її цілями, діяльність не матиме відношення до справжньої самореалізації» [35, с. 117].

З другого боку, можна говорити про повноту самореалізації у контексті розширення поля її присутності. Зазначене явище можна простежити в усіх сферах життєдіяльності людини. Мова йде про те, в якій мірі співпадає особисте життя індивіда з тією сферою, в якій він працює [35, с. 117].

Говорячи про можливості самореалізації жінки, показники інтенсивності є очевиднішими, оскільки «повнота» її самоздійснення визначена культурними канонами (гендерними стереотипами). Тобто жінка потрапляє до ситуації рольового перевантаження: намагається досягти високих результатів при виконанні різноманітних соціальних ролей. Розподіл праці, який існує у суспільстві, вимагає від жінки не лише виконання професійних обов'язків, а й покладає на неї відповідальність за сім'ю. Таким чином, процес самореалізації сучасної жінки характеризується двома тенденціями. По-перше, жінка – активний суб'єкт соціальної діяльності. По-друге, дитина, сім'я уможливають цілісну самореалізацію жінки.

Розглянуті вище аспекти самореалізації відображають кількісну та якісну сторони даного процесу [35, с. 117]. По мірі «розширення соціального простору самореалізації особистості особливої значущості набуває проблема упорядкованості, пропорційності, оптимізації сфер індивідуального самовираження» [40, с. 145].

Досліджуючи поняття «цілісна самореалізація особистості» В. Муляр відмічає, що «специфіка поняття полягає в тому, що тут відображається як внутрішня єдність, багатоманіття та повнота процесу самореалізації особистості в її життєдіяльності, так і певний «підсумок», ступінь цілісного розвитку взагалі» [40, с. 146]. «Процес

становлення цілісної самореалізації направлений підпорядкувати елементи структури особистості та усі сфери діяльності, в яких людина прагне самореалізуватися, єдиній домінанті. Під цією домінантою розуміється потреба особистості реалізувати власні сутнісні сили у різноманітній суспільно значущій та індивідуальній життєдіяльності. Кожен із видів самореалізації (особистісна, професійна), попри спрямованість на конкретну ціль, зорієнтований на розкриття індивідуальності особистості та максимальне її самоздійснення. При цьому здійснюється процес формування тих компонентів особистісної структури, що забезпечуватимуть повноцінне функціонування людини у суспільстві. Це – уміння, знання, здібності, навички, потреби тощо» [35, с. 117].

Процес цілісної самореалізації здійснюється через розв'язання ряду суперечностей особистості [35, с. 117]. «Співвідношення її з окремими своїми сферами (самореалізацією в трудовій діяльності, дозвіллі, спілкуванні, спорті тощо) таке, що якщо в процесі останніх долаються в основному протиріччя особистості, що лежать ніби на поверхні і виявляються певною мірою другорядними, то при цілісній самореалізації особистість стоїть перед розв'язанням глибинних, сутнісних своїх суперечностей» [40, с. 148]. Тобто, якщо за умов реалізації людини в окремій сфері (наприклад, політика чи педагогічна діяльність) вона розвиває ті знання, навички і т.д., які їй необхідні у конкретно вибраній галузі, то при цілісній самореалізації (завдяки тій же політиці) значимою є не лише реалізація даних сил, а їхня відповідність цілісному розвитку особистості [35, с. 117-118].

Таким чином, «простежується взаємозв'язок самореалізації особистості із сенсом її життя. Самореалізація є засобом утілення сенсу життя та частиною його змісту. Співпадіння за змістом буде можливим, коли і сенс життя, і самореалізація становлять цілісність у питанні засобів чи цілей» [35, с. 118].

Досягнення життєвих цілей «постає основою, завдяки якій цілісна самореалізація виступає засобом, що дозволяє особистості утілити сенс власного життя. Сенс життя, маючи не лише особисту, а й суспільну значимість, визначається об'єктивними цілями людини. Через утілення даних цілей відбувається процес самореалізації особистості. Він, характеризуючись цілісністю, об'єднує результати

указаних цілей у провідну – сенс життя. Цілісна самореалізація вимагає такого рівня особистісного розвитку індивіда, при якому вона постає самоуправляючою, саморегулюючою системою, високий рівень якої стає можливим завдяки життєвим планам та програмам, що розробляє людина. У життєвій програмі відображається життєвий вибір людини. Життєвий вибір визначає направленість цілісної самореалізації під час її становлення» [35, с. 118]. Питання в тому, чи є у людини цей життєвий вибір, чи суспільство задає чіткі межі й однозначні вимоги, які не допускають індивідуальної варіативності?

Для життєвої програми «важливим є рівень її цілісності, єдності, який визначає потенціал та направленість самореалізації. Водночас, характеристикою зрілості життєвої програми є рівень розвитку цілісності самореалізації. Разом з цим фіксується ступінь життєздійснення людини загалом» [35, с. 118].

Так як самореалізація «спрямована на розкриття саме гуманістичної, загальнолюдської сутності особистості, відповідних культурних цінностей, то для неї ступінь зрілості життєвої програми визначається насамперед співпаданням індивідуальної та суспільної значущості останньої, тим, наскільки широко і повно відображаються в ній загальнолюдські ідеали і особистісний смисл» [40, с. 150]. «Між смислом життя та самореалізацією органічний взаємозв'язок існує за умови їх цілковитого усвідомлення особистістю. Адже реалізація людиною себе може відбуватися без пошуку сенсу життя. І, навпаки, життєвий сенс можна утілити без усвідомленої реалізації сутнісних сил. Проте, особистість, на рівні цілісності, лише завдяки самореалізації, що адекватна можливостям людини, здатна знайти сенс життя» [35, с. 118].

Таким чином, процес самореалізації через розкриття сутнісних сил людини забезпечує її становлення як особистості. Гендерна рівність виступає передумовою, що дозволяє кожному розкрити власну індивідуальність. Уключення на паритетних засадах жінки та чоловіка до суспільної діяльності відкриває можливості для об'єктивного ідентифікування індивіда в соціумі [35, с. 118].

2.2. Дискурс гендерної ідентичності в обширах самореалізації особистості

У сучасній Україні динамічна соціальна реальність стала причиною змін не лише системи соціальної самоідентифікації людини, а й самих процесів ідентифікації. «Процеси глобалізації, фрагментації соціального, культурного, політичного й економічного простору в українському соціумі призводять до зростання невизначеності та амбівалентності в процесі пристосування як окремих індивідів, так і соціальних груп до соціальної дійсності, що змінюється» [29, с. 282]. Відштовхуючись від положення В. Соловйова про те, що суспільство виступає розширеною особою, а особа – це сконцентроване суспільство [49, с. 286] додамо, що особиста ідентичність, через визначення напрямів соціальної самоідентифікації, порушує проблему самореалізації людини у мінливому світі.

Мета даного підрозділу полягає у висвітленні ролі ідентифікації у процесі особистісної самореалізації людини. Для цього необхідно: - висвітлити роль суспільних структур у зміні канону фемінності, що дозволить простежити переваги мультиполярної моделі гендерної ідентичності над біполярною моделлю; - розглянути традиційні рольові моделі жіночої ідентифікації, що дасть змогу показати обмеженість патріархальної системи по відношенню до жіночої індивідуальності та можливостей її суспільної та особистісної самореалізації. Зміни критеріїв фемінності / маскулінності та формування нових гендерних ролей, що дозволяють реалізуватися у нетрадиційних для жінки сферах діяльності, пояснюють аналіз взаємозв'язку гендерної ідентифікації та процесу самореалізації на прикладі умов життєдіяльності жінки.

Мінливість сучасного суспільства «впливає на людину як виразника індивідуальних якостей, позицій, інтересів, культурних цінностей. Відбувається залучення індивідів до великих інституційних систем, в яких ті виконують суперечливі соціальні й професійні ролі, та ускладнення самих інституційних структур, політичних, економічних, соціальних та ін. залежностей» [34, с. 195]. «Водночас ускладнюється й ідентифікація, самореабілітація, самореалізація особистості, посилюється невпевненість у собі, що свідчить про неспроможність людини «вписатися» в динамічний світ» [10, с. 111]. Таким чином, «сучасний

розвиток суспільств спричинює зміни об'єктивних умов життя та діяльності людини, формує потребу у самовизначенні відносно різноманітних груп та спільнот, а динамізм і багат шаровість соціальних взаємозв'язків викликають необхідність упорядкування як домінуючих, так і периферійних «солідарностей» [66].

За даних обставин важливої ролі набуває соціокультурна адаптація. Установлені межі соціального порядку поступово змінюються нестійкою структурою аморфних соціальних конструкцій, що передбачає перетворення як для окремого індивіда, так і соціуму в цілому. Цій проблемі відводиться одна з центральних позицій у суспільній свідомості.

Соціокультурна адаптація – це практична діяльність по трансформації людиною соціального середовища відповідно до своїх соціальних та біосоціальних потреб.

Соціокультурна адаптація, на думку С. Зражевського, «розкриває закономірності відносин суспільства та людини, позицію особистості стосовно соціуму» [18]. Мова йде про взаємодію відносно самодостатніх організованих систем – соціального середовища й особистості.

Процес адаптації передбачає оптимізацію взаємовідносин соціального середовища та людини (не лише зовнішній світ впливає на людину, а й вона на нього). У зв'язку з цим, у процесі адаптації особистість проявляє свою активність у різних формах. По-перше, вона створює певні правила, норми, інститути, що здатні полегшити її адаптацію у суспільстві. Дане положення дозволяє припустити, що дотримання жінкою визначених суспільством стандартів фемінності задовольняє запити зовнішнього світу та уможлиблює її пристосування до нього. По-друге, людина самостійно робить вибір стосовно того дотримуватися їй, чи заперечити встановлені суспільні зразки. Сучасні запити суспільства до формування паритетних стосунків передбачають вибір та створення людиною іншої системи цінностей, яка б пришвидшила процес її соціокультурної адаптації до нових умов. По-третє, сама особистість – це суб'єкт адаптації, тому вона «більшою мірою, ніж середовище, тяжіє до внутрішнього розвитку, а це і є постійним джерелом адаптації» [18].

Соціокультурна адаптація пов'язана з процесом реалізації людиною власних

потреб та можливостей [63], і, безпосередньо, з механізмами формування її ідентичності. Соціокультурна адаптація, з позиції І. Золотухіна, «характеризується пошуком людиною свого місця у змінному середовищі» [17, с. 54], а результатом цього процесу є можливість реалізації у різноманітних сферах соціальної діяльності.

Невід'ємною складовою соціокультурної адаптації та можливостей самореалізації, з позиції І. Предборської та В. Гайденко, стає гендерна ідентичність, гендерні стереотипи та гендерні ідеали, які її визначають [10, с. 112].

Термін «ідентифікація» «характеризується двома основними значеннями: розрізнення або усвідомлення когось чи чогось; ототожнення, уподібнення із чимось або кимось. Проте сучасне розуміння ідентифікації не варто зводити лише до ототожнення» [34, с. 195]. «Це комплексний механізм засвоєння особистістю спільних ознак, характерних для тієї групи, з якою вона ідентифікується, і формування нею почуття співучасті, причетності до тієї чи іншої соціальної групи» [51, с. 185].

Формування ідентичності відбувається під впливом соціальних процесів, що детермінуються соціальною структурою [34, с. 195]. «Прагнення індивіда ідентифікувати себе з тією чи іншою спільнотою, – зазначає В. Ядов, – виникає при руйнуванні традиційного укладу, де потреба самовизначення у системі соціальних взаємозв'язків не актуалізована. За таких умов соціальний статус індивіда визначається критеріями його приналежності до общини, прошарку, а також статевовіковими функціями» [66].

Підтримка ідентичності, її переформування та зміни здійснюються соціальними відносинами. Проте, існують дії і зворотного характеру: «ідентичність, створена в результаті взаємодії індивідуальної свідомості та соціальної структури здатна модифікувати останню. Ідентичність являє собою феномен, який виникає із діалектичного взаємозв'язку суспільства та індивіда» [4].

Процес становлення особистості являє собою суму зусиль, через які особистість намагається себе здійснити, але без установаження між ними сенсожиттєвого зв'язку. Це, як припускає В. Муляр, «актуалізує справжні форми самореалізації, але, водночас, – породжує почуття безвиході. Особистісна ідентичність, на думку

дослідника, виступає на перший план як проблема виживання, активної адаптації до сучасних умов» [40, с. 247]. Вираження цього простежується через різні сфери особистісної структури індивіда: моральну, психологічну, політичну, соціально-економічну тощо. «Інтравертні та екстравертні процеси взаємодіють у цій структурі й породжують складний клубок суперечностей, де адекватність самоідентифікації різна, а пошуки самототожності викликають подвійність, потрійність і т.д. індивідуального існування і актуалізацію проблеми виживання самої себе» [40, с. 247].

Характерною відмінністю особистості традиційного суспільства і сучасного є спосіб життя: у першому випадку він усталений, у другому – ситуаційний, де кожна ситуація не схожа на попередню й передбачає новий спосіб її розв'язання. Так як світ постійно змінюється, то «особистість одержує потенційну можливість знайти сенс не в транстенденції, що було характерним для світу нерухливого; новий стиль життя породжує надію досягнути особистісного удосконалення в реальному житті» [40, с. 247]. Проте за даних обставин виникає проблема світоглядної орієнтації в динамічному світі. Труднощі людини соціально самовизначитися у «пізньюмодерному» суспільстві пов'язані із втратою зв'язку місця дії особистості з просторово-часовою координатою [12]. «Якщо у традиційному і навіть індустріальному суспільстві місце дії, часова перспектива та простір соціальних взаємозв'язків ніби стягнуті в один вузол, зауважує В. Ядов, то у сучасному житті людина в результаті взаємодії різних культур, під впливом масової інформації, ідентифікує себе не лише із спільнотами «тут» і «тепер», але також «там»: і в минулому, і в майбутньому» [66]. Таким чином людина виявляється включеною до глобальної системи соціального простору, що є характеристикою сучасного суспільства. Зазвичай, під глобальністю розуміють процес поширення на планеті певного соціального порядку, який приймається за зразок усіма соціумами.

Особистісна ідентифікація у період сьогодення виявляється обтяженою стандартизаційними тенденціями. Така переобтяженість, на думку В. Андрущенка та М. Михальченка, «простежується у різних сферах діяльності, коли місце та роль людини змінено науково-технічним прогресом» [1]. XX ст. сформувало, а XXI ст.

продовжує розвивати процеси стандартизації людини, притупляючи унікальність та індивідуальність тим, що «вивело на історичну сцену величезні маси людей і, сформувавши однакові правила соціально-політичного життя, перетворило всіх на певний стандарт, норму» [40, с. 255].

«Важливість перспектив та наслідків глобалізації слід шукати через розгляд впливу трансформацій світу на взаємини суспільства та людини» [6, с. 50]. Глобалізація трансформує не лише об'єктивні суспільні відносини, політичну й соціальну структуру суспільств та їхні інститути, а й умови, способи, форми життя кожного окремого індивіда. У зв'язку з цим, виникає потреба розгляду процесу ідентифікації (зокрема, гендерної) з урахуванням сучасних перетворень.

Розгляд гендерної самоідентифікації як об'єктивного соціального явища показує, що в умовах мінливості суспільства даний процес «виступає важливою формою реалізації людиною свого сутнісного потенціалу і її життєвих сил на шляху від об'єктивно детермінованого індивіда до переважно внутрішньо детермінованої вільної в своїх проявах особистості» [28, с. 61].

Дослідження проблематики процесу самоідентифікації з позиції соціальної філософії охоплює ряд аспектів, серед яких Л. Кривега та А. Кургузов [28, с. 62] виділяють наступні: перший стосується виокремлення структурних складових, що уможливають аналіз самоідентифікації (зокрема, гендерної) індивіда. Такими складовими є: структура гендерної самоідентифікації індивіда як взаємодії суб'єктивних (інтелектуальні можливості людини, її активність у практичній діяльності тощо) та об'єктивних чинників; специфіка формування мотивації до гендерної самоідентифікації. Другий аспект передбачає вивчення впливу об'єктивних факторів (соціокультурне середовище; соціум) на перебіг ідентифікаційних процесів у цілому, та гендерної самоідентифікації людини зокрема. Третій – спрямований на визначення індивідуально-психологічних, особистісних передумов схильності індивіда до самоідентифікації.

Усвідомлення власної гендерної ідентичності розглядається як передумова життєвої визначеності та самореалізації [34, с. 195]. «Гендерна ідентичність, тобто наші уявлення про нашу стать (відчуваємо ми себе жінкою або чоловіком),

формується, на думку І. Предборської, під впливом ряду чинників, як: 1) моделювання, тобто засвоєння та імітація поведінки дорослих; 2) підкріплення та заохочення поведінки дитини, що відповідає її біологічній статі, через систему нагород та покарань; 3) самосоціалізація, що виявляється в усвідомленні невідповідності своєї статі біологічним характеристикам» [10]. Також гендерна ідентичність «залежить від процесів адаптації та соціалізації: від пристосування до дійсності, засвоєння соціальних цінностей, традицій, норм, рольових функцій. Нездатність визначитися у житті впливає на процес самореалізації. Таким чином, становлення концепції гендерної рівності виступає передумовою особистісної самореалізації: розширення сфер суспільної діяльності як для жінки, так і чоловіка, відкриває можливості для адекватного розуміння та розкриття власної гендерної ідентичності» [34, с. 195].

Структура гендерної ідентичності носить неоднозначний характер. Це пояснює існування різних теорій у виділенні її компонентів. У межах даної роботи представлено два погляди на структуру гендерної ідентичності. Їх аналіз, на основі виділення спільних рис, дозволяє сформулювати загальні компоненти гендерної ідентичності, які найбільш оптимальні для розкриття взаємозв'язку між гендерною ідентичністю людини та процесом її самореалізації.

Так, до компонентів гендерної ідентичності Д. Перрі й Т. Іган відносять: уявлення про перевагу своєї статі; задоволеність своєю гендерною приналежністю; гендерна типовість; розуміння своєї гендерної приналежності; тиск зовнішнього світу з метою відповідності особи гендерним нормам.

У свою чергу, І. Клецина виокремлює наступні компоненти: афективний, когнітивний, конативний [24]. Перший компонент передбачає аналіз та оцінку індивідом власної поведінки та психологічних рис через їх зіставлення із загальновизнаними моделями фемінності / маскулінності. Когнітивний компонент розкриває усвідомлення індивідом власної приналежності до статі. Третій пов'язаний із самопрезентацією особою себе як носія певних гендерних ознак та представника гендерної групи.

Таким чином, у загальній структурі гендерної ідентичності можна виділити

чотири позиції. Основу першої позиції складає усвідомлення індивідом себе як представника певної статі. На цьому етапі біологічна стать особи тотожна її гендерній ідентичності. Тобто, на початковому етапі становлення індивіда як особистості його статева приналежність виступає одним із критеріїв при виборі напрямів особистої та суспільної реалізації.

Друга позиція розглядає людину у ситуації «Вони – Ми». Особа, через типові риси поведінки, відокремлює себе від носія іншого гендеру. Даний компонент структури гендерної ідентичності має культурне та соціальне значення, оскільки поведінка людини обумовлена соціокультурними нормами. Ця позиція взаємозв'язок гендерної ідентичності та процесу самореалізації розкриває через посередництво гендерних стереотипів. Останні визначають модель поведінки індивіда через його гендерні характеристики.

На третій позиції індивід, при допомозі соціально допустимих способів, презентує свою ідентичність. Одним із таких способів є гендерні ролі, через які особа виражає свою фемінність / маскулінність. Життєдіяльність людини у межах вибраних ролей визначає сферу реалізації її особистих інтересів.

Четверта позиція пов'язана зі станом задоволення чи незадоволення власною ідентичністю. Ситуація незадоволення гендерною ідентичністю провокує конфлікт між внутрішнім світом і зовнішнім середовищем, та робить неможливим процес особистісної реалізації людини.

Спосіб життєдіяльності індивіда, «стиль його поведінки у межах системи патріархального суспільства визначається дотриманням ним традиційної моделі фемінності / маскулінності. Дана модель є домінантною та характеризується наступними ознаками: установлює рамки соціально прийнятної поведінки; підтримується суспільною більшістю; соціально заохочується прагнення відповідати встановленим маскулінно-фемінним зразкам» [34, с. 195]. Але, попри існування у будь-якій культурі подібних гендерних патернів, у сучасному суспільстві все частіше можна фіксувати невідповідність домінантної моделі поведінки маскулінності / фемінності [43]. Це пояснюється тим, що «для даної моделі визначальною є біполярна модель гендерної ідентичності, яка є більш властива для

традиційної системи цінностей. Сьогодні все більше актуальності набуває мультиполярна модель, оскільки в ситуації розмивання меж «чоловічого / жіночого» біполярна модель змістовно невиправдана» [34, с. 195]. Поява можливості корекції анатомічної і гормональної будови, зникнення соціальної, політичної, економічної сегрегації за статтю – все це, на думку І. Костікової, змушує відмовитися від жорстких стереотипів маскулінності та фемінності [7, с. 15].

Індивідуальні властивості, соціальні норми та стереотипи масової свідомості, як і особисті уявлення про належне, реальне і бажане, на думку І. Кона, ніколи не співпадають [26]. Цим пояснюється існування різних інтерпретацій канону фемінності. Категорія «фемінність» не має однозначних трактувань, у сукупності її пояснень можна виділити три значення. Це: фемінність як дескриптивна категорія; фемінність як аскриптивна категорія; фемінність як прескриптивна категорія. У першому значенні фемінність розуміється як сукупність психологічних і поведінкових рис, особливостей та властивостей, що об'єктивно притаманні жінці.

У другому значенні категорія фемінність належить до компонентів символічної культури суспільства, та включає в себе сукупність соціальних вірувань і уявлень стосовно того, чим є жінка.

У третьому значенні дана категорія інтерпретується як система настанов, що має на увазі нормативний еталон жіночності.

Таким чином, фемінність та «пов'язані з нею соціальні очікування є похідними не стільки від властивостей індивіда, але й від особливостей соціальної ролі, а звідси – перенесення уваги з індивідуальних рис на соціокультурні стереотипи і норми, стилі соціалізації тощо» [26].

«Процес життєдіяльності сучасної людини, на думку В. Ядова, протікає у кількох соціальних площинах, що, у певній мірі, близькі до повсякденного життя. Процес ідентифікування з близьким оточенням (сім'я, друзі, колеги тощо) стоїть на сьогоднішній день на першому місці – домінуючу роль виконують контактні групи» [66]. Соціальний простір, що потрапив у межі даної буденності, формується на основі образів та стереотипів, нестійких категоризацій та контрастних установок. «Стереотипи, на думку Л. Леонтєвої, як необхідний людині інструмент мислення і

сприйняття досить стійкі і є невід'ємними компонентами індивідуальної та масової свідомості» [32]. Використовуючи їх, індивід прагне упростити модель стосунків у мінливій соціальній реальності.

Гендерні стереотипи можуть функціонувати як на рівні окремого індивіда – тоді мова йде про усвідомлення себе індивідом як істоти певної статі, так і відносно певної гендерної ролі – це гендерна ідентифікація [7, с. 12]. Розробляючи концепцію ідентичності, дослідники відмічають, що суспільства володіють історіями, у процесі яких виникають специфічні ідентичності; але ці історії творять люди, які наділені такими ідентичностями [4]. В основі історії патріархального суспільства лежить розповідь про підкорення жінки чоловікові. Факт домінування чоловічої ідеології позначається на процесі ідентифікації, від якого залежить вибір ролей та моделей поведінки жінкою і чоловіком. У патріархальному суспільстві через засвоєння «гендерних ролей індивід інтегрує себе в систему культури, яка, в свою чергу, формує, розвиває та закріплює статеві відмінності, регулює міжстатеві, міжвікові та родинні відносини» [38, с. 58].

Одним із наслідків функціонування стереотипів у суспільній свідомості є чіткий розподіл влади, який визначає сфери реалізації чоловічої та жіночої індивідуальності. На рівні повсякденного життя прагнення чоловіка зводяться до отримання широких повноважень та високого статусу. Тому звичним стає тиск чоловіка та підкорення йому жінки. У результаті чого сферою реалізації жіночої індивідуальності залишається дім та сім'я. Проте, досить часто жінка використовує стереотипи як виправдання для пояснення своїх невдач (часте вживання фрази «Мені не дають досягти успіху / чи заробити грошей» тощо). Відсоткове співвідношення (див. додаток) задіяних жінок та чоловіків у більш прибуткових видах діяльності (торгівля, підприємництво) свідчить, що роботодавці надають перевагу чоловікам. Причиною цього є суб'єктивні уявлення роботодавця про здібності й можливості жінки та чоловіка. На ринку праці чоловік і жінка знаходяться у конкурентних відношеннях. Це, на думку дослідників, позначається на самооцінці та оцінці якостей представника протилежної статі [39]. «Низька оцінка жінки-працівника пояснюється, з одного боку, бажанням чоловіка не

поступитися своїм робочим місцем жінці, з другого – чоловік-працедавець, часто виявляючи гендерну солідарність, намагається не допустити жінок у сфери, де чоловіки вже зайняли панівні позиції» [32]. Причиною цього є не лише існуючі стереотипи, а й низький рівень гендерної освіченості населення. Небажання сприймати взаємозамінність гендерних ролей за норму не лише продукує низьку зайнятість жінки на ринку праці, а й обмежує можливості особистісної самореалізації.

Тому одним із наслідків переходу від біполярної моделі до мультиполярної моделі гендерної ідентифікації стає зміна соціальної ролі жінки та можливостей її реалізації у суспільстві.

У межах «біполярної моделі гендерної ідентифікації можна виокремити три структурних елементи жіночого громадського життя. Перший елемент – жінки як група не мають інституційних привілеїв. Навпаки, цими привілеями, за їх рахунок, користуються чоловіки. Другий елемент – визначення фемінності формують традиційний образ жінки та визначають сфери її життєдіяльності. Третій елемент – продиктована патріархальними нормами нерівність статусів свідчить, що самозміна і соціальне звільнення жінок можливі лише разом з чоловіками. Відповідно до даних структурних елементів формуються рольові моделі жіночої ідентифікації. Традиційними зразками фемінності для українського суспільства є образ Берегині та образ Барбі» [34, с. 195].

На початку 1990-х років «ідеологічно насаджуваний канон фемінності – «совєцька супер-жінка» був замінений новими моральними нормами та цінностями, моделями поведінки, життєвими стандартами» [22]. «У цей час умовно виокремлюються дві форми продукування іншої системи вартостей. Перша – українська національна ідея, що співвідноситься з традиційною спадщиною українців. Друга форма – західні стандарти сучасної цивілізації. Кожна з них запропонувала нові зразки фемінності українській жінці – це Берегиня і Барбі, що є синкретичними рольовими моделями, через які проявляється жіноча гендерна ідентифікація.

Образ Берегині штучно змодельований в період становлення незалежності.

Джерелом його виникнення та поширення стала творчість письменників-народників (В. Рубан, В. Скуратівський). Незважаючи на еkleктичність змісту цього образу (поганські вірування про Матір-Землю, фольклорні мотиви, матріархатний міф), він сприймається як символ ідентичності української жінки. Певний час образ Березині тлумачився на основі історико-етнографічних фактів [34, с. 195-196]. «Подвійна шкода таких досліджень, – на думку О. Кісь, – полягає в тому, що вони, з одного боку, репродукують консервативні гендерні стереотипи з характерним прикріпленням жінки виключно до приватної сфери (сім'ї, дому), з іншого ж – під гаслом «відродження традиції» насаджують штучну модель жіночої ідентифікації, що насправді має небагато спільного з українською минувиною» [22].

Смислова домінанта цього образу «полягає в абсолютизації репродуктивної та виробничо-господарської функції жінки. Завдання патріархатного дискурсу полягає у популяризації материнської ролі жінки та сакралізації образу Українки-Матері» [34, с. 196]. Але «в результаті такого нормативного тиску роль батька у сім'ї залишається суто формальною» [13].

Важливість другої функції образу Березині «підтверджує той факт, що окремі дослідники (Т. Журженко) беруть її як основу для виокремлення іншого типу жіночої ідентичності – образ домогосподарки. Актуальність ролі домогосподарки пояснюється економічними та соціально-психологічними чинниками (скорочення робочих місць супроводжується витісненням жінки до приватної сфери). Зростання соціальної ролі сім'ї перетворює образ домогосподарки на новий спосіб самореалізації жінки. У межах інституту сім'ї роль матері та домогосподарки перетворюється на суспільно-культурну місію. Така стереотипізація мислення обмежує сферу особистої реалізації жінки та закріплює традиційний розподіл статусів у суспільстві. Образ Березині – це модифіковане відображення традиційного українського стереотипу фемінності, оскільки відповідає запитам традиційної системи цінностей.

Дана модель жіночої ідентифікації отримує підтримку в державі, так як Березиня асоціюється із національною ідеєю та символізує Матір-Україну. Проте, на думку багатьох дослідників (М. Рубчак, О. Кісь, С. Павличко), така позиція є

оманливою, оскільки сформовані на підґрунті націоналізму ідеї про високий статус жінки дещо різняться з соціальними реаліями. Навпаки, фактично формуються моральні підстави, які протікання процесу ідентифікації обмежують приватною сферою.

Наступна рольова модель – Барбі – є своєрідним аналогом лялькового персонажу. Це об'єднаний образ жінки з відповідними стандартами фемінності: приваблива домогосподарка без особистих інтересів, призначення якої зводиться до задоволення чоловічих потреб. Дана модель фемінності тиражується засобами масової інформації (жіночими журналами типу «Лиза», «Наталі» тощо)» [34, с. 196]. Характерним для сучасних видань, на думку О. Марушеської та К. Шаповал, є оцінка жінки відносно статусу чоловіка [36]. Популяризація образу Барбі «направлена на перетворення жінки в предмет чоловічого споживання» [53]. Головна ідея цієї рольової моделі полягає у тому, що процес особистісної самореалізації та життєві досягнення жінки прямопропорційні досягненням у чоловіка [34, с. 196].

Розглянуті моделі фемінності дають можливість простежити стійкість гендерних стереотипів [34, с. 196]. «Розглядаючи соціальні чинники, зокрема засоби масової інформації, можна ствердити, що соціально-виправданими рольовими моделями є Жінка-Берегиня та Жінка-Барбі» [14, с. 217]. Образ Березині та образ Барбі – «це продукти андроцентричного дискурсу, в межах якого, на думку О. Кісь, суспільні функції жінки визначаються через її «природні» характеристики, тобто тіло» [22]. «Якщо головне призначення тіла Березині полягає у репродукції, то тіло Барбі використовується для еротичного та естетичного задоволення. Єдиний спосіб жіночого існування, що його пропонують обидві моделі, – належати чоловікові, а жіноча особистість, її творчі здібності, інтелектуальний потенціал не викликають інтересу» [34, с. 196].

Дані моделі фемінності «культивує саме суспільство. Тому жінка, дотримуючись встановлених зразків поведінки, відповідає суспільним очікуванням та швидше адаптується в оточуючому середовищі. А задоволеність життям зводиться до самореалізації у сім'ї. Але сучасні соціально-економічні умови

підкреслюють нефункціональність цих двох варіантів. Сучасна жінка шукає нові рольові моделі, які б дозволили їй реалізуватися і в публічній сфері (це «Ділова Жінка» («Бізнес-леді»), «Феміністка», «Жінка-Військовослужбовець», «Жінка-Диктатор», «Жінка-Політик», «Жінка-Хижачка» тощо) [34, с. 196].

Однією із причин так званої «кризи фемінності / маскулінності» є зміни, що відбуваються у системі гендерної стратифікації [34, с. 196]. «Виходячи з того, що спочатку міняється соціальне становище і характер діяльності чоловіків і жінок, потім – їхні базові установки та цінності, і тільки після цього – тонші психологічні властивості, які, в свою чергу, впливають на соціальну структуру, починати потрібно не з психології та культурології, а з гендерної стратифікації» [26].

«Традиційний розподіл статусів у різних сферах життєдіяльності людини змінюється з урахуванням гендерної компоненти. Так, швидке освоєння жінкою чоловічих професій супроводжується перетвореннями патріархальної системи гендерного поділу праці та змінами у сфері виробничих відносин; у політичній сфері еволюціонують гендерні відносини влади; у системі шлюбно-родинних відносин починає приділятися увага партнерським стосункам; змінюється характер соціалізації дітей – спільне навчання зменшує статеву сегрегацію» [34, с. 196].

«На даний час система статевої ідентифікації стає більш гнучкою. Причини таких перетворень носять економічний та соціальний характер. Для сучасного суспільства характерним стало виникнення нового явища, що пов'язане зі знеціненням власне «фемінних» рис. В умовах росту позасімейної жіночої ініціативи, втрачається універсальність типу «фемінна жінка», оскільки його класичні ознаки (скромність, емпатія, ніжність тощо) не відповідають новому способу життєдіяльності жінки» [34, с. 196].

До альтернативних моделей фемінності відноситься Ділова Жінка та Феміністка. Український суспільний дискурс цим образам відводить маргінальні позиції. Але Т. Журженко образ Ділової Жінки пропонує віднести до самостійних типів ідентичності, хоча визначає в ньому специфічні українські риси [16]. «Основні з них пов'язані зі стереотипним сприйманням жіночих гендерних ролей. Першою рисою є залежність образу Ділової Жінки від образу Березини» [34, с. 197].

«Прикметою образу Ділової Жінки є трансляція образу Березини у суспільну сферу, тобто приписування їй особливих функцій хранителя моральних норм у середовищі підприємців» [22]. Друга риса – «образ Ділової Жінки символізує заробітчанку, що через економічне становище вимушена підти на ринок праці. Проте, за сприятливих обставин вона повернеться до традиційного розподілу ролей» [34, с. 197].

Ділова Жінка «намагається зберегти баланс між материнським обов'язком та професійними функціями. Але зіткнення ідеї гендерної рівності з консервативними гендерними стереотипами спричинюють рольовий конфлікт, вирішення якого відбувається на користь сім'ї» [34, с. 196]. «Сучасне суспільство ще не сформувало позитивний образ Ділової Жінки, успішність якої не залежить від вдалого заміжжя» [52, с. 132].

Найменш популярним та найбільш суперечливим у сучасному суспільстві є образ Феміністки. Комуністична ідеологія дискредитувала поняття фемінізму. А низький рівень освіченості громадськості у питаннях, фемінізму, гендерної рівності закріпив стереотипне уявлення про феміністку, яка ненавидить чоловіків та агресивно ставиться до всього, що її оточує. «Відтак образ Феміністки залишається маргінальною, невивершеною, здебільшого примарною рольовою моделлю, яка лише почала віднаходити в Україні своїх більш-менш свідомих послідовниць» [22].

Розвиток демократичних процесів «порушив питання гендерної рівності. Через поетапне отримання економічної, політичної незалежності змінюється позиція жінки у суспільстві, що веде до перетворення ідентичності, а не її кризи» [34, с. 196]. «Трансформація поглядів на місце жінки у суспільстві свідчить, що реалізувати себе та досягти успіху можуть лише ті жінки, які відкидають стереотипне бачення своїх можливостей та перспектив» [32].

«Завдяки доступу жінок до сфер життєдіяльності, що довго залишалися для них недоступними (політика, економіка, збройні сили тощо), починають змінюватися межі гендерної ідентифікації людини. Бажання самореалізуватися у нетрадиційних для жіночого гендерного стереотипу сферах діяльності продукує появу нових моделей поведінки, це – Жінка-Військовослужбовець та Жінка-Політик» [34, с. 196-197].

Рольова модель «Жінка-Військовослужбовець» «порушує загально визнані стандарти фемінності, оскільки руйнує стереотип жіночої фізичної слабкості. На сьогодні спостерігається процес фемінізації збройних сил» [34, с. 197]. «Фемінізація армії є специфічною частиною об'єктивного процесу фемінізації суспільства і виражається посиленням ролі і впливу жінок у збройних силах, а також функціональною залежністю останніх від ступеня реалізації особистісного потенціалу військовослужбовцями-жінками» [21, с. 113].

Егалітарний підхід до військової діяльності «зумовлений появою нових технологій: технічне оснащення збройних сил вимагає від бійця нових якостей (спостережливість, стресостійкість, організованість тощо) та акцентує увагу на інтелектуальній діяльності людини. Трансформаційні перетворення дали жінці доступ до силового соціального інституту» [34, с. 197].

Серед «основних аргументів на користь залучення жінок до військової діяльності можна назвати: трансформацію армії, коли агресія та фізична витривалість, традиційно притаманні чоловікові, втрачають своє значення; жінка, як і чоловік, має однакові права та обов'язки, тому її діяльність у збройних силах повинна бути рівнозначною чоловічій» [34, с. 197].

Проте, «даний процес утруднюється існуванням стереотипів. До найпоширеніших з них можна віднести гендерно-детерміновані стереотипи. Зміст даних стереотипних уявлень полягає у структуруванні військової діяльності на жіночу та чоловічу. У результаті чого професійні можливості жінок військовослужбовиць розглядаються як менш вартісні, в порівнянні з чоловічими. Другу групу складають гендерно-ідентичні стереотипи, які ґрунтуються на соціально-психологічних фемінних та маскулінних характеристиках. Особистісні якості військовослужбовця визначаються його статевими характеристиками. До третьої групи відносяться стереотипи, де стверджується домінуюча роль чоловіка в армії. Що, вкотре, поляризує гендерні ролі: закріплює за чоловіком позицію захисника, здатного переносити труднощі, позиція жінки зводиться до біологічного відтворення» [34, с. 197].

«Армія як соціальний інститут підтримує не лише політичну владу, а й

символічну, шляхом ушанування чоловічої мужності. Гендерна сегрегація простежується не тільки у відношенні до війни, а й до військової атрибутики: уміння чоловіка користуватися зброєю вказує на жіночу другорядність. Усе це, разом з існуючими стереотипами значно утруднює процес особистісної самореалізації жінки, та обмежує її кар'єрний ріст у збройних силах» [34, с. 197]. Окрім того, суспільні стереотипи підсилюються нормами військового законодавства, де встановлено перелік спеціальностей, які пропонуються жінкам військовослужбовцям [45]. Дану ситуацію, з одного боку, можна трактувати як позитивну дискримінацію, мета якої – збереження генофонду. З другого – існування даного списку обмежує вибір жінки та встановлює межі її самореалізації саме у військовій справі.

Військова сфера є досить сталою замкненою системою, чим пояснюються труднощі у професійному просуванні, оскільки військовослужбовці чоловіки не зацікавлені у тому, аби «стороння» людина обіймала керівну посаду.

«В українському суспільстві рольова модель «Жінка-Військовослужбовець» набула нового сенсу з початком військового конфлікту» [34, с. 197]. Для прикладу, загальна чисельність жінок військовослужбовець у 2014 р. складала трохи більше 13,5 тис., серед яких 1,5 тис. – це жінки-офіцери [37]. У 2016 р. більше 17 тис. жінок проходять службу в українській армії, з них більше 2 тис. – це жінки-офіцери [55]. «Із об'єкта війни жінка перетворюється на суб'єкта: до пацифістської позиції та миротворчої ролі додається нова – «Жінка-Воїн», «Жінка-Революціонерка». За даних обставин змінюються традиційні межі канону фемінності, та спостерігається тенденція до маскулінізації моделі «Жінка-Військовослужбовець». Це можна пояснити наступними факторами: 1) маскулінна специфіка військово-професійної діяльності (деіндивідуалізація особистості; екстремальний характер професійної діяльності в ситуації військового конфлікту; прозорість особистого життя; висока фізична підготовка; грубість комунікативного середовища тощо) позначається на особистісних якостях жінки; 2) до армійські умови соціалізації, в яких перебуває жінка, впливають на особистісні установки та орієнтири, які відпочатку мають маскулінний характер та є успішною передумовою адаптації жінки у

військовому соціумі; 3) часте виконання жінкою чоловічих обов'язків у боротьбі за рівні можливості у військово-професійному середовищі» [34, с. 197].

Разом з тим, «традиційні гендерні ролі відтворюються і в умовах бойових дій. Це рольова модель «Жінка-Турботлива помічниця» (психолог, медик, волонтер, фотограф тощо). Жінка разом з чоловіком проходить однакову фізичну підготовку, разом знаходиться у небезпечній зоні, проте, головна ідея даної моделі – піклування, чуйність, дотримання традиційного гендерного розподілу обов'язків.

Вибір жінкою професії військовослужбовця має ряд мотивів зокрема, особистісно-смысловий мотив: розширення можливостей для самореалізації у професії; прагнення реалізувати особистісний потенціал; патріотичний мотив: можливість захищати Україну; прагматично-особистісний мотив: постійний дохід; влаштування особистого життя; пільги та соціальне забезпечення» [34, с. 197].

Дана рольова модель відкриває нові можливості для особистісної та суспільної самореалізації жінки. Але відсотковий показник жінок з вищим військовим званням продовжує залишатися незначним, що може свідчити про маскулінну упередженість суспільної свідомості, яка продовжує сприймати жінку лише в ролі матері.

Рольова модель «Жінка-Політик» – нетипова в рамках традиційної інтерпретації образу жінки, оскільки є викликом на здобуття, утримання і використання влади [34, с. 197].

«Серед причин, що заважають жінці самореалізуватися у політиці можна виділити наступні: слабка мотивація жінки до політичної діяльності обумовлена гендерними відмінностями політичної соціалізації; особливий життєвий сценарій жінки (материнство); гендерні стереотипи. Останнім відводиться важливе місце у процесі самореалізації жінки як політика» [34, с. 197].

Стійкість стереотипів «пов'язана з їхнім амбівалентним походженням. З одного боку, стереотипи мають реальне підґрунтя в соціальному та економічному житті суспільства, з другого – сприймання самим суспільством цих стереотипів дещо гіпертрофоване, та свідомо, чи несвідомо, обмежує самореалізацію жінки в політичній сфері. Гендерний дисбаланс, що існує в політичному середовищі, можна пояснити наступними стереотипами: - жінка морально не готова займатися

політичною діяльністю; - жінка у політиці втрачає фемінні характеристики; - жінка не голосує за жінку; - чоловік-політик знає про проблеми жіноцтва, та не гірше за них самих може запропонувати шляхи вирішення існуючих суперечностей; жінка-політик (як і жінка-домогосподарка) не знає як добути кошти, тому професійна самореалізація жінки в професійному житті обмежується соціальними комітетами. До аргументів по залученню жінки до політичної діяльності пропонуємо віднести: жінка має інший досвід та інтереси, порівняно з чоловіком; виключення жінки з політичного сектору – це свідчення дефіциту демократії у країні» [34, с. 197].

Але все ж таки, «сучасне суспільство продовжує дотримуватися канонів патріархальної політичної культури, де інститут політики інтерпретується як взаємодія між представниками чоловічої статі. Гендерна теорія намагається довести раціональність пропорційного представництва жінок та чоловіків у системі державного управління» [34, с. 197-198].

Бажання отримати владу є спільним як для чоловіків, так і жінок. Але традиційні психологічні характеристики, що закріпилися за жінкою (непевненість, пасивність тощо) використовуються як аргумент для відсторонення її від влади. «Власне, це породило специфічний тип «Ділової Жінки», яка змушує себе доводити всім навколо, що вона на своєму місці заслуговує більшого» [26]. Проте, здобувши доступ до інституту політики, жінка опинилася поза управлінням. Отримання жінкою керівних посад означатиме для чоловіка втрату влади.

Попри те, що «сучасний розвиток суспільства намагається розширити межі особистісної самореалізації жінки, пропонуючи нові ролі для репрезентації індивідуальності, проблема взаємозамінності гендерних ролей лишається не вирішеною. Причина цього криється в існуючих патріархальних стереотипах, функціонування яких у суспільній свідомості ґрунтується на гендерній неосвіченості більшості населення. Усвідомлення місця біологічних та соціальних факторів у процесі розвитку гендерних ролей та гендерної ідентичності сприяє формуванню неупередженого відношення до процесу особистісної самореалізації, незалежно від статевих характеристик людини. Поява нових моделей фемінності змінює стандартизовані очікування суспільства. Сучасна людина отримала право вибору.

Тому, першочерговим завданням у процесі виховання дитини зі статево нейтральним ставленням до оточуючих є не лише розвінчування стереотипів, а й розкриття переваг, які пропонує стратегія гендерної рівності. У першу чергу це стосується професійної ідентичності, спрямованої на саморозвиток людини: - традиційний канон фемінності / маскулінності втрачає свої рамки, в результаті чого можемо говорити про андрогінний варіант гендерної ідентичності, що його пропонує мультиполярна модель гендерної ідентичності. Це порушує питання самодостатності особистості Чоловіка та Жінки, та пропонує шляхи його вирішення через усунення обмежень для особистісної самореалізації; - виконання соціально зумовленої ролі людиною патріархального суспільства змінюється новою лінією суспільної поведінки» [34, с. 198]. Це порушує питання взаємозамінності гендерних ролей, та відкриває нові можливості для відображення жінкою / чоловіком власного «Я-образу».

Висновки до другого розділу

Під самореалізацією розуміється процес розкриття особистістю своїх здібностей та творчого потенціалу у соціокультурному просторі. У структурі самореалізації можна виділити наступні сутнісні характеристики: свобода, самостійність, творчість. У межах даної роботи за структурні елементи самореалізації узято гендерну рівність та свободу. Процес самоздійснення жіночої та чоловічої індивідуальності на паритетних засадах стає можливим завдяки самостійності, яка в результаті взаємозалежності між свободою та гендерною рівністю створює передумови для творчого відображення «Я» індивіда в різних сферах його життєдіяльності.

Суперечність соціального / індивідуального – один із основних компонентів аналізу самореалізації. дана суперечність впливає на процес становлення особистості в соціумі: індивід керується визначеними суспільними нормами, проте, вони стримують його особистісний саморозвиток. В умовах патріархального суспільства конфлікт індивідуального та соціального є найбільш чітким. Він проявляється у розподілі сфер життєдіяльності між чоловіком та жінкою. Формування жіночого «Я» стає можливим лише у приватній сфері та відбувається без урахування

можливостей та бажання жінки. Неспроможність реалізації у нетипових для кожної зі статей сфер діяльності стає однією із причин кризи ідентичності.

Свобода визначає зміст процесу самореалізації та є однією із його умов. Серед проявів свободи виділяємо можливість звільнення особи від впливу соціальних детермінант (соціальні, культурні норми; гендерні стереотипи). Людина сучасного світу прагне вийти за межі патріархального канону. Концепція гендерної рівності дозволяє кожному, незалежно від статевої приналежності, самостійно визначати сферу життєвих інтересів. Паритетність у взаємовідносинах між жінкою та чоловіком закладає основи для різносторонньої самореалізації кожного з них.

Життєдіяльність індивіда у системі патріархального суспільства відбувається відповідно до встановлених стандартів фемінності / маскулінності. Для традиційної системи цінностей найбільш оптимальною є біполярна модель гендерної ідентичності, оскільки вона задає чіткі межі «чоловічого / жіночого». Проте, сучасний розвиток суспільних структур дозволяє спостерігати розмивання меж «чоловічого» та «жіночого». Поступове усунення сегрегації за статтю в соціальній, політичній, економічній сферах вимагає нового погляду на характеристики фемінності. Зміна соціальної ролі жінки та поява нових можливостей самореалізації свідчать про смислову невідповідність біполярної моделі, та доводять актуальність мультиполярної моделі гендерної ідентичності, яка допускає існування різних гендерних ролей для кожної людини, безвідносно до її статевих ознак.

Біполярна модель гендерної ідентичності встановлює традиційні зразки фемінності, які представлені образами «Берегині» та «Барбі». Спільним для даних моделей фемінності є те, що їх культивує саме суспільство. У даному випадку, поведінка жінки відповідає суспільним очікуванням, а сферою самореалізації стає лише сім'я. Поява мультиполярної моделі гендерної ідентичності пропонує нові рольові моделі, що дозволяють жінці реалізуватися також і в публічній сфері («Ділова Жінка», «Феміністка», «Жінка-Політик», «Жінка-Військовослужбовець» тощо). Зміна меж гендерної ідентифікації дозволяє жінці самостійно визначатися із соціальною роллю, в якій стає можливою реалізація власного «Я». Соціальна роль людини виступає тим середовищем, у якому вона реалізує власну індивідуальність.

Концепція паритетності дозволяє змінити закріпленій традиційним суспільством зразок життєдіяльності. Зміна культурної традиції супроводжується зміною самовідчуття людини. Усвідомлення свого «Я» в новому вимірі стимулює людину до розкриття сутнісних сил відповідно до своїх можливостей. Гендерна рівність надає індивіду можливість долучитися до раніше недоступних для нього сфер суспільної діяльності. Цим самим забезпечуючи, через взаємодію індивідуального та соціального, об'єктивність ідентифікування. Через пошук та встановлення ідентичності стає можливим формування особистістю життєвого плану та шляхів самореалізації.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. Київ : Генеза, 1993. Т.1. 255 с.
2. Андрущенко Т. Постмодернізм як протиставлення // Мультиверсум : філософський альманах : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2008. Вип. 67. С. 168-174.
3. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление. Москва : Мысль, 1998. 253 с.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. Е. Руткевич. Москва : «Медиум», 1995. 323 с.
5. Борисова Н. Педагогические условия развитие функции самореализации личности старшеклассников в учебно-деловой игре : автореф. дис. канд. филос.наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Волгоградский государственный педагогический университет. Волгоград, 2001. – 18 с.
6. Буття людини (соціально-філософський аспект): монографія / Л. Мозговий, В. Скиртач та ін. Слов'янськ, 2004, С.50-61.
7. Введение в гендерные исследования : учебное пособие для студентов вузов / под общ. ред. И. В. Костиковой. Москва, 2005. 235 с.
8. Ветошкина Т. К вопросу о сущности самореализации личности // Культура и всестороннее развитие социалистической личности. Свердловск, 1980. С. 71-78.
9. Воронкова В. Управління людськими ресурсами : філософські засади : навч. посібник. Київ, 2006. 576 с.
10. Гайденко В., Предборська І. Соціальна адаптація як передумова життєвого успіху // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство. Київ, 2000. С.111-113.
11. Герасимова Е. Технологічна реальність масових комунікацій як

ресурсна можливість розвитку освіти постмодерну // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія. 2015. № 1. С. 10-15.

12. Гидденс Э. Современность и самоидентичность // Социология. Социальные и гуманитарные науки. 1994. № 2. С.14-27.

13. Гундорова Т. Жінка та дзеркало // Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 17. С. 134-152.

14. Гупаловська В. Гендерні детермінанти суб'єктивного благополуччя жінок : теоретичний аналіз // Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 4. С. 208-223.

15. Додонов Р. О. Про природу творчих здібностей особистості // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя: Просвіта, 2002. Випуск 9. С.69-75.

16. Журженко Т. Маргінальна економічна діяльність в Україні і місце в ній жінок // Гендерний аналіз українського суспільства. Київ : ПРОООН, 1999. С. 165-172.

17. Золотухін І. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці // Соціальна психологія. 2006. № 3. С. 52-65.

18. Зражевський С. Ф. Соціальна адаптація: змістовно-ціннісна характеристика та функціональне призначення // Мультиверсум. Філософський альманах. 2004. № 39. С. 97-106.

19. Идинов И. А. Самореализация личности в непроизводственной сфере общества (онтологический и гносеологический анализ). Фрунзе, 1990. 206 с.

20. Исаев А. К. Самореализация личности как проблема социальной философии : автореф. дис. канд. филос.наук : 09.00.05 «Этика». Москва, 1993. 20 с.

21. Калагін Ю. А. Стереотипи військовослужбовців-жінок про армію та військову службу // Грані. 2014. № 2. С. 112-117.

22. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27. С. 37-59.

23. Кленова Н. В. Всестороннее развитие и самореализация личности // Социально-культурные предпосылки самореализации личности в социалистическом обществе. Москва, 1983. С. 69-88.
24. Клецина И. С. Гендерный подход и равноправие в межличностных отношениях [Электронный ресурс] // Anthropology. Дата оновлення : 07.01.2006. Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/kletsina/woman_37.html (дата звернення 03.08.2011).
25. Коган Л. М. Цель и смысл жизни человека. Москва, 1984. 252 с.
26. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світу (розділи з книги) // Незалежний культурологічний часопис «І». № 27. 2002. С. 6-48.
27. Конституція України. Київ, 1996. 64 с.
28. Кривега Л. Д., Кургузов А. О. Специфіка соціально-філософського аналізу процесу соціокультурної самоідентифікації особи // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. 2003. Вип. 11. С. 61-65.
29. Кудояр О. М. Проблеми соціальної ідентичності: український аспект // Ідентичність у сучасному соціумі : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Донецьк, 14-15 листопада 2006 р. Донецьк, 2006. С. 282-284.
30. Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. Київ : Знання України, 2002. 580 с.
31. Куцепал С. В. Homo virtualis як продукт культури інформаційного суспільства // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 25. С. 195-201.
32. Леонтьєва Л. Стереотипи, або Дещо про місце жінки у суспільстві // Незалежний культурологічний часопис «І». № 27. 2002. С. 82-88.
33. Литвинчук О. В. Вплив гендерних стереотипів на формування ідентичності жінки // Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-

практичний журнал. Одеса, 2017. Випуск 16, С. 61–64.

34. Логвиненко В. І. Рольові моделі жіночої ідентифікації як спосіб особистісної самореалізації // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : науковий вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. 120. С. 195-198.

35. Логвиненко В. І. Соціально-філософський аналіз поняття «самореалізація» // Філософія і політологія в контексті сучасної культури / М-во освіти і науки України, Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 6. С. 114-119.

36. Марушевська О., Шаповал К. Образ жінки в українській пресі (на матеріалах газети «Факти і коментарі») // Філософсько-антропологічні студії. Київ : Стилос, 2001. С. 220-225.

37. Машковець Т. Жінки в строю [Електронний ресурс] // Народна армія. Дата оновлення : 06.10.2014. Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua> (дата звернення 03.08.2011).

38. Морозова-Ларіна О. І. Соціокультурні детермінанти формування гендерної ідентичності // Наукові записки : Серія : Психолого-педагогічні науки. Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені М. Гоголя, 2011. № 3. С. 55-59.

39. Московская А. А. Стереотипы или конкуренция? Анализ некоторых гендерных предпочтений работодателей // Социс. 2002. № 3. С.52-61.

40. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз) : монографія. Житомир, 2005. 320 с.

41. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир, 1997.214 с.

42. Нестеренко Г. О. Синергетичний вимір самореалізації особистості в умовах трансформації суспільства : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М-во освіти і науки України, АПН

України. Ін-т вищ. освіти. Київ. 2003. 20 с.

43. Риккер Ю. О. Гендерная идентичность : философско-антропологические аспекты анализа // Гендерные аспекты гуманитарных наук : матер. II междунар. заочной науч.-практ. конф., г.Новосибирск, 21 ноября 2012 г. Новосибирск, 2012. С. 42-47.

44. Розова Т. В. Соціальна сфера та соціальні відносини як джерело людино творення // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства / М-во освіти і науки України, Наук.-дослід. ін-т українознавства. Київ, 2008. Т. 22. С. 96-107.

45. Савченко Ю. С. Деякі особливості правового статусу військовослужбовців жінок у Збройних силах України // Юридична наука. 2011. № 6. С. 175-181.

46. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність : відповідь на виклики глобалізації : монографія. Київ, 2014. 279 с.

47. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації : освіта, світогляд, дії : монографія. Львів, 2005. 384с.

48. Слюсар В. М. Духовна культура суспільства як чинник самореалізації особистості // Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки. Вип. 47. С. 8-11.

49. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия // Сочинения. Москва, 1988. Т.1. 320 с.

50. Сохань Л. Культура жизни личности как предмет исследования // Проблемы методологии социально-психологического исследования. Киев, 1988. С. 18-36.

51. Старовойтова І. Ідентифікація як соціальний процес // Мультиверсум. Філософський альманах : збірник наукових праць. Київ : Стилос, 1998. Вип. 1. С. 182-192.

52. Суковата В. Стереотипи підприємництва в масовій свідомості : гендерний аналіз // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2001. № 2. С. 131-

143.

53. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації // Гендер і культура. Збірник статей. Київ : Факт, 2001. С. 151-160.

54. Тартаковская И. Н. «Сильная женщина плачет у окна»: Гендерные репрезентации в советской и постсоветской массовой культуре // Аспекты социальной теории и современного общества / под ред. С. Е. Кухтерина, А. Ю. Соломонова. Москва : Институт социологии РАН, 2000. С. 155-176.

55. У Міноборони назвали кількість жінок, які служать в українській армії [Електронний ресурс] // Високий замок. Дата оновлення: 23.06.2016. Режим доступу: [http:// http://wz.lviv.ua](http://http://wz.lviv.ua) (дата звернення : 13.03.2017).

56. Цырева Л. А. Самореализация личности как предмет философского исследования: автореф. дис... канд. философ. наук: 09.00.05. Москва, 1992. 26 с.

57. Чаус А. Д. Самоактуалізація особистості в культурі постмодерну : дис... кандидата філософ. наук : 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / М-во освіти і науки України, Ін-т філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Київ, 2008. 171 с.

58. Чевтаева И. Г. Самореализация личности в развитии знания : автореф. дис... канд. философ. наук : 22.00.04. / Уральский государственный университет им. А.М. Горького. Свердловск, 1989. 20 с.

59. Чухно В. І. Гендерний концепт рекламного дискурсу // Журналістика, філологія та медіаосвіта : зб. наукових доповідей / Полтавський держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. Т. II. С. 399-401.

60. Чухно В. І. Дискурс у гендерній перспективі // Людина. Мова. Культура : за матеріалами III Міжнар. наук. конф. молодих науковців, м. Горлівка, 3 квітня 2009 р. / Горлівський ін-т іноземних мов. Горлівка, 2009. С. 170-171.

61. Чухно В. І. Духовність як міра соціальності людини // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. / Чернівецький національний університет. Чернівці, 2008. Вип. 414-415, С. 68-71.

62. Чухно В. І. Культура як атрибут соціуму // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : науковий вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 21. С. 243-249.
63. Шабанова М. А. Социальная адаптация в контексте свободы // Социс. 1995. № 9. С. 81-88.
64. Южакова Н. В. Ценностные основания самореализации личности: социально-философский анализ : автореф. дис... канд. философ. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / Поморский государственный ун-т им. М. В. Ломоносова. Архангельск, 2006. 22 с.
65. Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М-во освіти і науки України, Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. 2003. 22 с.
66. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе // Социологический журнал. 1994. № 1. С. 35-52.
67. Bauer N., Leudtke J. Die Soziale Konstruktion von Männlichkeit. Leverkusen. 2008. 290 u.
68. Kremberg B., Stadlober M. Degwerth Frauenvorbildern für die Wissenschaft. Leverkusen. 2009. 168 u.
69. Marcus H. Self-schemas and gender // Journal of Personality and Social Psychology. 1982. № 42. P. 38–50.
70. Marecek J. Psychology of women and gender // Freedheim DK, editor. handbook of psychology : History of psychology. Wiley, 2003. Vol. 1. P. 249– 268.
71. Rear B. A. Tolerance the Threshold of Pease Text. N. Y. : The Teacher's Library, 2001. 220 p

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЯК МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА ПРОЦЕСУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Сім'я як топос розвитку та самореалізації людини

Сім'я виступає структурним елементом суспільства, який в собі поєднує усі аспекти його життєдіяльності, та функціонує на різних рівнях соціальної практики: суспільно-історичному, індивідуальному, духовному, матеріальному. Сім'я завжди буде тим мікросоціумом суспільства, в якому здійснюється укорінення та прищеплення традицій, звичаїв, норм, властивих певному суспільству [108, с. 37]. «У процесі соціалізації, – зауважує Т. Цюркало, – індивіду передаються не тільки знання, але й відповідні соціальні цінності та норми, які стають функціями свідомості, а згодом реалізуються в ціннісних орієнтаціях та реальній поведінці особистості» [101], тому розгляд сім'ї зсередини відображає сферу і особистого, і суспільного життя людини. «Процес соціалізації дитини визначається атмосферою сім'ї, її культурно-освітнім рівнем, традиціями, ідеалами, духовністю, матеріально-побутовою організацією життя» [32, с. 105]. Тому атмосфера сім'ї є важливим чинником як подолання деструктивних тенденцій індивідуального та суспільного життя, так і їх збереження. Серед таких можна назвати конфліктність між поколіннями, неповага членів сім'ї один до одного, а також гендерна асиметрія у розподілі обов'язків і відповідальності.

Мета підрозділу: розкрити роль інституту сім'ї у формуванні гендерної рівності та показати, як від цього залежить особистісна самореалізація людини у суспільстві. Для цього необхідно: - розглянути інститут сім'ї в системі повсякденної реальності, що дозволить показати зіткнення публічної та приватної сфери, а саме: як впливають стереотипи у сім'ї як малій соціальній групі на самореалізацію індивіда в суспільному житті; - розкрити роль домашньої роботи та батьківства у системі сімейних відносин та пояснити, що гіпотеза про несумісність професійних та домашніх обов'язків сконструйована відповідно до історичного розвитку суспільства; - показати значення сімейного виховання у процесі суспільної реалізації особистості, так як від стилю виховання залежить вибір індивідом сфер

його життєдіяльності; - проаналізувати особливості традиційної та егалітарної сім'ї, що допоможе зрозуміти, який тип сім'ї відповідає запитам сучасного розвитку суспільства та здатен створити сприятливі умови для самореалізації особистості.

Функціонування сім'ї є складним процесом (біологічним, психологічним, моральним, естетичним, економічним, екзистенційним, релігійним тощо) життєдіяльності людини. Сім'ю можна розглядати як відображення світу, тому існуючі соціальні суперечності позначаються на ній також. Але, незважаючи на це, зміни, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві, вкотре довели, що найбільш стабільним соціальним інститутом є сім'я. В умовах, коли зруйновані колишні ідеологічні засади, а становлення нових лише починає відбуватися, інститут сім'ї відповідає суспільним вимогам, сімейні цінності залишаються важливими. Зокрема, проведене опитування показує, що кредит довіри до сім'ї вищий, порівняно з рештою інститутів – 80,5% від загальної кількості опитаних (див. додаток). Це свідчить, що сім'я відіграє важливу роль у вирішенні проблем нормотворення та пошуку сенсу буття.

Як доводить історичний досвід, соціально-духовний розвиток українського суспільства неможливо уявити без інтегративної функції сім'ї, що є «продуктом тривалої біологічної та соціально-духовної еволюції, яка постійно реалізує тисячоліттями набуті якості в сучасне повсякденне життя через діяльність особистості у виробничій сфері, науці, політиці, мистецтві, освіті і культурі» [77, с. 71].

Сім'я – не лише соціальний інститут, а й прояв психологічного, морального єднання людей, специфічна особливість якого – міжособистісні стосунки. На основі цього впливає, що «сім'ю можна розглядати і як соціальний інститут, і як специфічну соціальну спільноту людей чи малу соціальну групу» [32, с. 105].

У межах даного дослідження як мала соціальна група сім'я розглядається в контексті первинної гендерної соціалізації, як соціальний інститут – у межах соціальної структури суспільства при взаємодії з іншими інститутами.

Таким чином, сім'ю можна розуміти як форму об'єднання людей, що ґрунтується на родинних чи шлюбних взаємовідносинах, які характеризуються

взаємною відповідальністю та спільністю ідей.

Виділяють різні форми сімейних відносин: залежно від характеру шлюбу – моногамний, полігамний; від успадкування по матері чи батькові прізвища, соціального стану – матрилінійна родина і патрилінійна; від розподілу влади – матриархальна сім'я (глава родини – мати), патріархальна (главою є батько) та егалітарна (немає чітко вираженого глави). У межах даного дослідження аналізуються нуклеарні сім'ї (батьки та їхні діти) традиційного та егалітарного типу, які представляють домінуючі форми і відображають загальні тенденції соціальних трансформацій, а також реалізацію проблеми гендерної нерівності / рівності.

Оскільки сім'я є структурним компонентом повсякденності, через яку утримуються і передаються традиції, культурні норми тощо, то з проблемою гендерної рівності людина стикається у своєму повсякденному житті.

«Повсякдення – це наслідок спільного буття людей, яке вимагає від них поступливості, бажання пристосовуватись, обмеження своїх запитів і потреб, корекції в реалізації своїх бажань і задумів» [8, с. 11]. У повсякденні виникає те, що «потім впливає на саме повсякдення, воно формує передрозуміння, яке кристалізується в застиглих суспільних формах» [8, с. 12]. Однією із таких суспільних форм є гендерні стереотипи, що, з одного боку, задають простір повсякденності, впливаючи на нього різними соціальними механізмами, а з другого, – гендерні стереотипи відтворюються і проявляються у повсякденності. Тобто, інститут сім'ї як символ повсякденного життя культивує гендерні стереотипи та переносить їх зі сфери публічного життя у приватну (у сім'ю як малу соціальну групу). Приватне життя виступає тим простором, який особистість сама структурує та заповнює різними компонентами життєдіяльності, відповідно до особистих інтересів. За умов домінування патріархального способу життя, характер особистих інтересів жінки залежить від чоловічих інтересів. Тому в межах моделі патріархальної сім'ї фемінне розглядається як другорядне. Роль другого плану в приватній сфері заважає повноцінній самореалізації жінки в суспільному житті, на основі чого формується конфлікт приватного та суспільного.

Людина в повсякденному житті стикається з іншими людьми, які розділяють

разом з нею існуючу реальність. Розглядаючи зв'язок між людьми, П. Бергер і Т. Лукман відмічають, що прототипом соціальної взаємодії є сприйняття інших людей у ситуації обличчям-до-обличчя [5, с. 19]. У такій ситуації задіяні особи пізнають один одного в реальності та здійснюють обмін інформацією. «Соціально-практичний аспект повсякденного спілкування проявляється не тільки у формуванні індивідуального, але і колективного суб'єктів діяльності» [54, с. 5]. Процес спілкування забезпечує як раціональну, так і вольову, емоційну взаємодію, засвоєння та передачу стилю поведінки, звичок тощо. Таким чином, у процесі обміну інформацією відбувається формування та закріплення стереотипів. Тому характер сімейного спілкування визначає спосіб життєдіяльності людини у суспільстві.

У такому контексті сім'я розглядається не як замкнута система з чітко заданою ієрархічною моделлю, а як відкритий простір. Це простір безпосередніх взаємин повсякденності, комунікації і співіснування не тільки різних людей (чоловік – жінка, батьки – діти), але й різноманітних соціальних чинників і механізмів, а також традиції взаємовиключення сфер публічного і приватного.

Саме як відкрита система розглядається сім'я у контексті гендерної перспективи, пропонуючи чотири рівні аналізу гендеру у шлюбі, які вивчають взаємозв'язок жінки та чоловіка в приватному та публічному житті. Перший рівень аналізу – широкий соціально-історичний контекст. До нього входять символічні (ідеології, образи, міфи тощо) та структурні (інституціональні) умови, від яких залежить характер взаємодії між людьми. Наприклад, поява ринкової економіки спровокувала розподіл роботи у сім'ї, на основі чого оформився конфлікт між «маскулінним саморозвитком» та «фемінною любов'ю». За таких умов простежується різниця між проявленням турботи кожним із партнерів. Турбота жінки (самопожертвування, чуйність) не визнає здатність чоловіка піклуватися про неї. У свою чергу, маскулінна автономія відкидає потребу про когось турбуватися. Дані обставини провокують залежність одного партнера й домінування іншого.

Другий – опосередкований контекст. Цей рівень аналізу вивчає вплив мікроструктурних умов на щоденну взаємодію чоловіка та жінки, моделювання

поведінки та гендерне самосприйняття. В опосередкованій соціальній структурі, на думку Томпсона, не гендер, а позиція партнера визначають стиль поведінки [91]. Концепція фемінної любові та роздільних сфер показує, що за забезпечення якості шлюбу відповідальність несе частіше дружина, ніж чоловік.

Третій рівень – процес взаємодії. Тут аналізуються «гендерні очікування від партнера, уявлення про власну поведінку, процес узгодження очікувань і уявлень про кожного із подружжя» [24, с. 257]. Відсутність конфліктних ситуацій та становлення паритетних відносин у сім'ї є можливим за умови збігу гендерних очікувань та уявлень.

Четвертий – наслідки на індивідуальному рівні. Тут порушується питання автономності кожного із подружжя, оскільки постійна залежність жінки позначається на визначенні фемінності.

Дослідження сім'ї як відкритої системи та аналіз співвідношення публічної та приватної сфер супроводжуються переглядом уявлень про поняття солідарності членів сім'ї та концепцію автономності сім'ї. Поняття «автономності» стосується суспільної сфери життєдіяльності людини, оскільки розглядає взаємозв'язок інституту сім'ї з іншими соціальними інститутами. Поняття «солідарність» відноситься до приватної сфери та розкриває характер взаємодії між членами сім'ї.

Традиційно вважається, зауважує Н. Орлова, що «патріархальний тип сім'ї в силу стабільності та спадковості традицій здійснює соціалізацію особистості найбільш успішно» [70, с. 12]. Характеристика «солідарність членів сім'ї» притаманна традиційним концепціям, де сім'я розглядається як єдність інтересів, способу життя, класової позиції тощо. Разом з тим, «у традиційній сім'ї «самість» окремого члена якщо не ігнорується, то, принаймні, розглядається як другорядна умова благополуччя сім'ї й допускається лише в межах, що визначені морально-етичними нормами не лише даної сім'ї, але й тієї соціальної групи, до якої сім'я себе зараховує» [70, с. 12]. Таким чином, патріархальна сім'я, через правила та традиції, встановлює межі самореалізації, вільного розвитку, свободи вибору, так як «будь-хто із сім'ї кожен свій крок, кожен помисел повинен звіряти зі статутом своєї сім'ї, а це суперечить сучасним тенденціям індивідуалізації людини» [70, с. 12]. Людина

традиційної сім'ї орієнтується на думку старших та родичів практично в усьому [15, с. 49].

Ідея автономності, у межах патріархального типу сімейних відносин, ґрунтується на традиційному поділі приватного та публічного життя. Сім'я виступає окремим компонентом суспільного життя серед інших соціальних відносин, а політика та економіка справляють непрямий вплив на її життєдіяльність.

Розвиток гендерних досліджень дозволяє змінити традиційне бачення концепції сім'ї. У межах гендерного підходу ідея автономності сім'ї порушується розумінням її повної інтегрованості в політичну та економічну системи. Гендерний аналіз сімейної солідарності показує конфліктність у стосунках між статями: чоловік як глава сім'ї наділений владою, що залишає за ним право вибору, та дозволяє його інтересам домінувати над інтересами інших членів родини.

Суперечності між суспільною та приватною сферами, що виникають у процесі життєдіяльності людини, пояснюються дотриманням норм статевої поведінки у взаємодії з іншими. «Ідеалізація історичного досвіду та традиційного укладу життя, – на думку О. Кісь, – неминуче спричинила беззастережне прийняття за єдиноправильні базові складові повсякденної колективної свідомості – гендерні стереотипи та відповідні уявлення про соціальні статуси та ролі чоловіків і жінок» [43, с. 39]. Кожен тип суспільства характеризують різні норми статевої поведінки. Будь-яка культура, зауважує В. Каган, «зорієнтовує індивіда на дотримання встановлених зразків статевої поведінки, вона диктує гендерні стереотипи, відповідно до яких проходить процес гендерної соціалізації» [35, с. 54].

У сімейних відносинах гендерні проблеми пов'язані зі статевою поведінкою партнера і проявляються у гендерній нерівності та стереотипних уявленнях, що її підтримують. «Поширені у суспільстві гендерні стереотипи свідчать про те, що сучасні гендерні відносини перебувають у стані певної трансформації, зумовленої загальною політичною й соціально-економічною ситуацією, а тому ті суперечливі тенденції, що спостерігаються в інституті сім'ї, потребують додаткового вивчення їх як феномена перехідного періоду» [1, с. 74].

Сім'я і суспільство самі формують гендерні стереотипи, характер яких залежить від епохи. «Сім'я, – за словами В. Галецького, – в традиційному суспільстві, та й в сучасному, в певній мірі, була основною культурно-інформаційною матрицею, що відтворює стереотип поведінки» [15, с. 47].

Гендерні стереотипи виступають механізмом, який закріплює та транслює гендерні ролі з покоління в покоління, та впливає на формування свідомості індивіда. «Саме соціокультурні норми, а не біологічна стать, визначають моделі поведінки, професії, психологічні якості чоловіків і жінок» [11, с. 146]. Функціонування стереотипів у суспільній свідомості здійснюється через стандартизовані уявлення про риси характеру та моделі поведінки, що відповідають поняттям «жіноче» та «чоловіче».

Психологами доведено, що «суто» жіночих і «суто» чоловічих характеристик не існує: і жінкам, і чоловікам властиві, різною мірою, залежність та самостійність, пасивність та активність. Дослідження також доводять, що відмінності яскравіше проявляються в середині групи жінок чи групи чоловіків, ніж між ними. Кожна людина поєднує в собі різні риси характеру, а гендерні стереотипи формують в ній внутрішні установки на значення жінки та чоловіка в сім'ї, суспільстві. Попри те, що на рівні свідомості людина відкидає гендерні стереотипи, але часто продовжує діяти відповідно до них, спостерігаючи у повсякденності одну й ту ж ситуацію, де чоловікові й жінці відведені різні ролі. Гендерні стереотипи, проникаючи в судження, думки людини через засоби масової інформації, стають причиною того, що чоловік та жінка оволодівають стереотипними рисами. У зв'язку з цим відбувається розходження між «я-реальним» та «я-бажаним» індивіда. За таких умов утруднюється процес особистісної самореалізації.

Тому гендерні ролі, сформовані під впливом патріархальної системи, негативно позначилися як на соціальному, міжособистісному так і на індивідуальному рівнях.

На індивідуальному рівні гендерна роль, що не відповідає особистісним уподобанням людини, негативно позначається на загальній незадоволеності родиною, життям. Усвідомлення особистістю своєї нереалізованості спричинює виникнення конфлікту між індивідуальним та соціальним людиною, що в майбутньому

призводить до її відчуження та кризи індивідуальності.

На міжособистісному рівні, нав'язана патріархальними стереотипами гендерна роль, проявляється у відсутності взаєморозуміння з оточуючими. Роль сильного, що закріплюється за чоловіком, та слабкої – за жінкою, створює бар'єри у спілкуванні. Сім'ю можна розглядати як одну з перших форм діалогу між жінкою та чоловіком, де засоби для спілкування можуть бути не лише вербальні, а й невербальні (жести, міміка, погляд, інтонація): «В усьому, чим людина виражає себе зовні (а, отже, для іншого) – від тіла до слова, відбувається напружене співіснування «я» та «іншого». Ця взаємодія відбувається в усьому, чим людина виражає, розкриває себе» [94, с. 68]. У патріархальній сім'ї «співіснування «я» та «іншого» відбувається через чітку ієрархію вираження чоловіком своєї сили.

Функціонування гендерних стереотипів на соціальному рівні заважає жінці включитися в суспільно значимі сфери життєдіяльності (наука, виробництво, політичне, економічне управління суспільством). «Не лише рання соціалізація (засвоєння «статевої ролі» у дитинстві), – як зауважує Т. Гурко, – а й життєві обставини, в яких опиняється індивід (ресоціалізація в певних соціокультурних умовах та соціальних інститутах) здатні визначати ідентичність, цінності та характер діяльності людини (як жінки, так і чоловіка) в певний період її життя» [24, с. 249]. Той факт, що публічна сфера довгий час залишалася недоступною для жінки, заважає їй у повній мірі почуватися в ній самостійною та утруднює процес особистісної самореалізації.

Спровокований стереотипами конфлікт публічного та приватного простежується у різних сферах сімейної життєдіяльності [108, с. 37]. У межах даної роботи розглядається функціонування гендерних стереотипів у сфері домашнього господарства та батьківства. «Традиційні ролі домогосподарки та батька / матері є найбільш статичними у патріархальному суспільстві. Перехід до стосунків, заснованих на паритетній взаємодії, передбачає зміну цих стандартів. Зокрема, гендерний аналіз розглядає домашню працю не просто діяльністю-турботою, а як економічну категорію, вид праці, що має і соціальне значення. Зміна статусу дружини у сім'ї та залучення чоловіка до виконання домашньої роботи направлені

на врегулювання конфлікту між публічним та приватним життям жінки, а зміна традиційного образу батька дозволяє чоловікові самореалізуватися не лише у професійній, а й сімейній сфері.

Дослідження явища «домашня праця» належить до методологічних проблем. Нові підходи (гендерний аналіз) розглядають специфіку домашніх обов'язків залежно від позицій, які вони займають між безкоштовною працею, і тією, що оплачується, та їхнього змісту, який відрізняється в індустріальних країнах, та країнах третього світу» [108, с. 37-38]. «У різних культурах, в різний час, – за зауваженням М. Феррі, – не було чогось одного, що підпадало під визначення домашньої роботи» [95, с. 87]. «Домашнє господарство трактується як неформальний соціально-економічний інститут, особливість якого полягає у неформальних соціально-економічних відносинах» [60]. Структура цього інституту формується під впливом: соціокультурних особливостей (традиції, соціальна належність, освіта тощо) та соціально-демографічної карти (вік, стать, кількість членів) [108, с. 38].

Інститут сім'ї як одне із середовищ витіснення жіночої індивідуальності був предметом досліджень різних течій фемінізму. Зокрема, концепція ліберального фемінізму зорієнтована на критику образу щасливої домогосподарки, який, з позиції Б. Фрідан, нав'язується жінці з метою маніпулювання її свідомістю. У роботі «Загадка жіночності» вона доводить, що соціальні інститути у різний спосіб намагаються нав'язати уявлення, відповідно до якого саме у домашньому середовищі стає можливою реалізація жіночності. За таких умов жінка змушена «жити чужим життям, чи фантазією, чи конкретним життям своїх домашніх» [98, с. 380]. Як вихід з такої ситуації, необхідне усвідомлення жінкою свого статусу та участь у політичному, економічному, соціальному житті, створення умов, які б дозволяли їй поєднувати професійні та сімейні ролі.

Радикальний фемінізм розглядає сім'ю основою чоловічого домінування не тільки в приватному, але й в публічному середовищі, та виступає джерелом пригноблення жінки.

Одним із положень радикального фемінізму є твердження про те, що влада

чоловіка не прив'язана до публічної сфери політики та роботи, що оплачується, але поширюється на приватні сфери життя (сексуальність, сім'я), які розглядаються як інструменти патріархального домінування [44, с. 129]. Сім'я, з позиції К. Міллет, являє собою центральний компонент владної структури суспільства, та є головним інститутом патріархату [65, с. 155].

Саме радикальний фемінізм аналізує модель «сімейного способу виробництва», розроблену К. Делфі. Домашня праця розглядається як економічна категорія, а економічна залежність жінки пояснюється неоплачуваною домашньою роботою. Шлюб трактується К. Делфі як трудовий договір, що передбачає експлуатацію жіночої праці, а неоплачуваною роботою жінки пояснюються її низькі позиції на ринку праці.

Мета феміністських досліджень зводиться до підрахунку у різних культурах, расах, класах внеску жінки в бюджет сім'ї. «Попри свою різноманітність у поглядах на інститут сім'ї, спільним для феміністичних досліджень, – відмічає М. Феррі, – є визнання того, що домінування чоловіка у родині – це компонент загальної структури чоловічої влади» [95, с. 73], та усвідомлення необхідності реорганізації сімейних стосунків з метою досягнення партнерських взаємовідносин між жінкою та чоловіком.

У рамках гендерної парадигми, сім'я не виступає головним джерелом пригнічення жінки, оскільки «гендерна система теоретично відрізняється від конкретних сімейних форм кожного конкретного історичного періоду» [44, с. 130]. «Оснoву гендерного аналізу інституту сім'ї становлять різні сімейні форми, які представлені етнічними, расовими, класовими групами, та умови, спосіб життя тощо, що його пропонує жінці чоловік за різних економічних ситуацій» [95, с. 78].

У межах класичної соціальної теорії робота жінки трактувалася як приватна, а чоловіка – як публічна. Але з розвитком теорії гендеру відношення між жінкою та чоловіком стали досліджуватися і на ринку праці.

Як зазначалось, «гендерний аналіз домашньої роботи передбачає розгляд даної проблеми як економічної категорії, та направлений реконструювати традиційні уявлення про розподіл доходів у родині, роботу, що оплачується, та ведення

домашнього господарства.

Традиційно, за чоловіком закріпилася роль єдиного оплачуваного працівника, який забезпечує інших членів сім'ї» [108, с. 38]. Попри те, що феміністська модель ролей критикувала дану точку зору, вона прийняла справедливість такого розподілу обов'язків. На відміну від феміністської концепції статевих ролей, гендерна перспектива, за словами Т. Гурко, «перевіряє достовірність цього погляду і вимагає більшої історичної акуратності, ставлячи питання про два ключових елемента міфу чоловічого домінування» [24, с. 251]. Перший – внесок жінки в економіку господарства [108, с. 38]. Незважаючи на те, що домашня праця, наразі, часто сприймається «природною» (культурно очікуваною та узаконеною) частиною того, що означає «бути жінкою», ідея домашньої роботи як особливої форми праці виникає лише в період індустріалізації як протиставлення платній роботі [44, с. 131]. Тому трактування як нетипового явища позиції жінки на ринку праці потребує перегляду, так як вона завжди працювала [95, с. 84].

Другий елемент – робота чоловіка – це частина гендерної структури зайнятості, що з часом також змінюється [108, с. 38]. «Соціальна конструкція чоловіка як «робітника», що приносить зарплату та перебуває значну частину часу за межами дому, це, – за словами Т. Гурко, – феномен пізньої індустріальної ери, тому соціальний зв'язок маскулінності з роллю «годувальника» – новий, а не «традиційний» [24, с. 253]. Можна зробити висновок, що модель вона-піклувальник, а він-годувальник – не є ні загальнокультурною, ні універсальною. А конфлікт стосовно того, хто має займатися веденням домашнього господарства, є прикладом боротьби за владу на рівні мікрогрупи (сім'ї) та відображає відносини влади не тільки на рівні мікрогрупи, але й суспільства загалом.

Як наголошує М. Феррі, «гіпотеза, відповідно до якої професійні та домашні обов'язки – це несумісне явище, є історично сконструйованою» [95, с. 93]. Такий підхід до розгляду статусу жінки й чоловіка в суспільстві продиктований патріархальним способом життя, «маскулінним за своєю суттю, для якого характерна жорстка детермінація структури соціальних відносин з перевагою авторитарного типу управління» [38, с. 205].

Розподіл праці у сім'ї залежить від змін, що відбуваються на ринку праці [108, с. 39]. «Кардинальні зміни у сфері зайнятості нівелюють, – на думку К. Герінгтон, – привілей економічних позицій чоловіків у порівнянні з жінками» [18]. Відповідно до цього, поділ сімейних обов'язків може здійснюватися за трьома моделями. Перша модель трудової залежності – традиційна (зайнятість жінки на ринку праці вторинна й немає відношення до її домашніх обов'язків); друга – егалітарна модель адаптивного партнерства (чоловік виконує частину домашньої роботи, коли зайнятість дружини збільшується); третя – перехідна модель поступової адаптації (перерозподіл обов'язків у сфері домашнього господарства проходить протягом тривалого періоду [60]. Сучасне суспільство представляє собою третю модель трудової залежності, коли стосунки, засновані на принципах егалітарності, лише починають будуватися [108, с. 39].

У межах гендерної перспективи, при дослідженні явища «домашня робота», увага приділяється його символічному значенню. Для жінки – це символ турботи та любові, тому вона почувається винною через невиконану чи незавершену справу; для чоловіка – це часто символ армійського покарання, а звідси – небажання його виконувати. Залежно від значень, які надає чоловік веденню домашнього господарства, формуються варіанти його поведінки.

«Конфліктність соціальних ролей жінки загострюється в сучасних умовах і породжується рядом обставин. З одного боку, відмовою жінки від праці заради сімейного затишку (скорочення доходу сім'ї), з другого – зайнятістю жінки на виробництві, що є однією з причин зниження народжуваності, з третього – існуючими в суспільстві патріархальними уявленнями про місце жінки, що створюють бар'єри на шляху її особистісної самореалізації. Жінка виявляється перед проблемою збереження сім'ї та виживання в нинішній ситуації. За таких умов відносини між подружжям, дітьми та батьками також ускладнюються. Традиційно вважається, що задоволення потреб родини покладається на дружину» [108, с. 39]. Наслідком цього стає надмірне перевантаження домашньою роботою, яка, зазначає Т. Гурко, «є гендерною працею, що відображає соціальну значимість фемінності та маскулінності, а, отже, і влади» [24, с. 253]. «Сімейна робота дружини (емоційна

підтримка, домашня праця) виступає засобом підтримки політичного та економічного домінування чоловіка. Таким чином, відбувається привласнення чоловіком жіночої праці, яке переходить із приватної сфери (сім'ї) в публічну» [108, с. 39].

Дане явище Х. Папанек охарактеризувала «однією кар'єрою на двох» [95, с. 84]. Ведення домашнього господарства – це безкоштовна праця, завдяки якій стає реальною робота, що приносить прибутки: професійні досягнення чоловіка залежать від жіночої підтримки. Кар'єра та робота чоловіка – гендерні, та є можливими за умови сімейної підтримки, яку Т. Гурко також розглядає як гендерну [24, с. 253]. «На основі цього, зміна роботи для жінки передбачає зміни й для чоловіка. На сьогодні, безкоштовна домашня робота жінки на рівні окремих служб починає оплачуватися (прибиральниця, гувернантка, доглядальниця» [108, с. 40].

Але включення жінки у соціальну діяльність не зменшує гендерну нерівність. Навпаки, дослідження показують, що «домогосподаркам вдається залучити чоловіків до домашніх справ більше, ніж працюючим жінкам» [25, с. 87].

Хоча «обов'язок ведення домашнього господарства – часто сприймається як відсутність влади у жінки, необхідно відмітити й інше. Домашнє господарство – це ресурс, що дозволяє жінці поступово витіснити чоловіка на другорядні позиції у сім'ї. Розширення обов'язків у сім'ї дозволяє дружині перейти до організаційної роботи й залишити фізичну працю (прання, прибирання, готування їжі тощо)» [108, с. 40]. «Від моменту розподілу домашніх обов'язків, освоєння території і накопичення досвіду жінка, – на думку Т. Литкіної, – не лише піклується про родину, але й використовує домашній ресурс в своїх інтересах та стає єдиною компетентною особою у веденні домашнього господарства» [57, с. 87]. Прибутки чоловіка переходять до сімейного бюджету, контроль у використанні якого встановлює дружина (вибір продуктів, меблів, одягу тощо) [48, с. 85]. Зміцнення жіночої позиції пояснюється її активністю у сім'ї та відстороненням чоловіка від домашніх справ. «У результаті чого вона отримує право впливати на спосіб життя родини. Таким чином, сімейний статус чоловіка змінюється, а жінка отримує провладні позиції» [108, с. 40].

«Згідно з традиційним розподілом праці за статевою ознакою, – як зауважує Т. Литкіна, – відбувається розподіл обов'язків у вихованні дітей у родині» [57, с. 87]. Для архаїчних інститутів, зазначає О. Гапова, характерним є культ батьківства як один з аспектів маскулінності, де кількість дітей – показник «чоловічої сили». Репродуктивний успіх чоловіка символізував войовничі досягнення, агресивність та досягався за рахунок конкуренції. Відповідальність перед місцевою громадою та захист родини формували у таких чоловіків основу їхньої чоловічої самоідентифікації [18, с. 89]. Але цей чоловік не мав ні часу, ні бажання піклуватися про дітей [16, с. 19].

Народження дитини для чоловіка, на думку Т. Литкіної, «є не стільки проявленням батьківських почуттів, скільки завершальним актом привласнення жінки» [57, с. 86].

Тому турбота за дітьми і чоловіком, яка переростає у сімейний обов'язок є, за традиційними уявленнями, роллю дружини у сім'ї. Причиною цього є біологічні відмінності (материнські риси – чуйність, доброта тощо), що пояснюють зв'язок дитини й матері. Роль батька у сім'ї має два аспекти: перший – «інструментальний», другий – символічний (пояснюється присутність «чоловічого духу»). «Інструментальна роль чоловіка у виконанні своїх батьківських обов'язків стає причиною ще більшої відірваності від сімейного життя й формує почуття відчуженості між дитиною та батьком» [57, с. 87]. Тому любов батька виражається за участі матері, а стосунки між дитиною та батьком – не виявлення батьківських почуттів, а відображення стосунків у сім'ї в цілому.

Специфіка батьківства полягає у його соціальній детермінованості. Суспільство регламентує статус батька (віковий, професійний, економічний, соціальний) та визначає стиль його поведінки через систему соціальних ролей.

«Гендерна парадигма розглядає маскулінність як соціальний конструкт, пов'язаний зі специфічною домінантною позицією у сфері гендерних відносин» [45, с. 32]. У межах цієї парадигми деконструюється ідея про універсальність маскулінності, а роль батька у сім'ї аналізується як елемент чоловічої ідентичності.

Зміни, що відбуваються у сфері гендерних відносин, формують модель нової

маскулінності. Ця модель характеризується новими можливостями самореалізації чоловіка не тільки у професійному житті, але й сімейному.

Досліджуючи проблему батьківства на пострадянському просторі, І. Кльоцина аналізує моделі батьківської поведінки. У межах традиційної моделі маскулінності виокремлюються такі типи поведінки: «традиційний батько «старих часів»» та «батько, що постійно відсутній»; у межах нової моделі маскулінності – «відповідальний батько» та «новий батько» [45, с. 39].

У рамках дослідження в даній роботі взаємозалежності між гендерною рівністю та процесом особистісної самореалізації, розглянемо дві моделі батьківської поведінки: «традиційний батько «старих часів»» та «новий батько».

Традиційна модель батьківської поведінки зводиться до захисту, забезпечення та контролю [89, с. 198]. Статус батька визначається його кар'єрним ростом і не передбачає жертвності заради родини. Батько традиційної сім'ї суворий та емоційно стриманий. Така модель поведінки є масовим явищем у суспільстві, де процес чоловічої самореалізації обмежується лише роботою.

Швидкий суспільний розвиток показує, що не лише чоловік може забезпечувати сім'ю. Модель «новий батько» тільки починає формуватися у сучасному українському суспільстві. Провідною рисою поведінки такого батька є реалізація принципу егалітарності в усіх аспектах батьківства [45, с. 40]. Характерними особливостями «нового батька» є зацікавлення шкільним життям дитини, допомога у виконанні шкільних завдань, відвідування батьківських зборів, спільний відпочинок та сфера інтересів тощо. Ця модель поведінки шукає альтернативні шляхи поєднання кар'єри та домашньої роботи. У наслідок цього формуються передумови для звільнення від нав'язаних стандартів поведінки та соціальних ролей. Нова модель маскулінності сприяє особистісній самореалізації як чоловіка, так і жінки.

Поведінка батька і стиль виховання впливають на визначення дитиною гендерної ролі. Патріархальна сім'я задає чіткі критерії по відношенню до дітей чоловічої та жіночої статі. Відповідно до них, для хлопчика важливими є сила, активність, впевненість, уміння швидко пристосовуватися тощо, для дівчинки –

лагідність, стриманість, хазяйновитість тощо. Керуючись такими критеріями, батьки програмують хлопчика до суспільної активності, дівчинку – до пасивності. «Фемінна ідентифікація, – за словами І.Кона, – переважно батьківська, тоді як маскулінна – гендерно-рольова» [50, с. 11].

Традиційно, сім'я як мала соціальна група здійснює первинний розподіл діяльності (відповідно до статі), від якого залежить подальший спосіб життя людини. Саме у родині, на думку К. Міллет, хлопчик та дівчинка засвоюють розподіл домашніх обов'язків за статевою приналежністю та патріархальну владу [65]. Спосіб життя, що ґрунтується на гендерній асиметрії, охоплюючи усі сфери суспільства, умовно ділить їх на чоловічі та жіночі. Розподіл домашньої роботи на гендерній основі – це перша ознака, що впливає на гендерну соціалізацію дитини та підтримує гендерну нерівність. «Діти, – зазначають Т. Говорун та О. Кікінежді, – схильні відтворювати сценарій життя батьківської сім'ї, особливо у засвоєнні гендерних ролей» [19, с. 25].

У дитини формуються гендерні стереотипи стосовно оволодіння різними навичками відповідно до своєї гендерної приналежності. Засвоєння дитиною того факту, що жінці й чоловікові притаманні різні якості, які визначають вибір їхніх ролей у сім'ї, а потім і суспільстві, підштовхує її до сприймання гендерних стереотипів як соціальних норм. «Виховання, що за основу бере традиційні статовотипізовані гендерні взірці, розвиває однобічні соціальні вміння та навички, які ускладнюють повноцінну реалізацію особистості» [19, с. 28]. «На індивідуальному рівні традиційні гендерно-рольові стереотипи, – за зауваженням С. Оксамитної, – обмежують розвиток особистості, можливості самореалізації, вибору моделей та манер поведінки, видів професійної діяльності, кар'єрного просування; безпідставно, якщо не вважати підставою стать, звужують або розширюють економічні, політичні та соціальні можливості людини» [69, с. 171]. Від початку свого становлення як особистості дитина не усвідомлює право вибору як одного з факторів самореалізації й задовольняється відведеним, відповідно до статевої приналежності, місцем у суспільстві.

«Провідна функція сучасної сім'ї зумовлена широкими можливостями батьків

щодо спрямування гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування дитиною культивованих у батьківській сім'ї взірців поведінки» [19, с. 26]. Проте, на формування свідомості дитини впливають не лише взаємовідносини між дорослими у сім'ї та відтворення дитиною поведінки батьків, а й стиль виховання, який обирають батьки. Різницю у вихованні дітей, залежно від їх статі, можна розглядати як початковий етап диференціації гендерних ролей. Окрім того, підхід у вихованні визначає характер та способи самореалізації індивіда у суспільстві.

За Е. Счіфером, можна виділити чотири стратегії виховання: авторитарна, ігноруюча, гіперопіки, демократична, у межах яких існує свій підхід до хлопчиків та дівчаток.

Ігноруючий та авторитарний стилі, незалежно від статі дитини, в однаковій мірі негативно позначаються на формуванні її особистості. Діти, виховані відповідно до даних стилів, ворожі до оточуючого світу та схильні до саморуїнливої поведінки. У межах такого виховання відбувається руйнування Я-образу, тому індивід не відчуває потребу особистої самореалізації.

Гіперопікуючий стиль характеризується залежністю дитини від батьків. Дитина позбавлена права самостійно приймати рішення, навіть якщо таке й трапляється, то вибір, який вона робить, націлений на те, щоб задовольнити інтереси старших. Тобто поведінка, вчинки дитини завжди передбачають схвалення батьків. Виховання у такий спосіб формує залежну від інших людину, з хиткою самооцінкою та невпевнену у собі. Той факт, що цей вид виховання розглядають як більш оптимальний для дівчинки, пояснює труднощі, що виникають у процесі самореалізації жінок. Вибираючи модель для репрезентації своєї ідентичності, дівчинка очікує не лише на батьківське схвалення, а й на суспільне. Тому сферою її особистісної самореалізації, найчастіше, стає приватна.

У межах демократичного стилю виховання дитина займає позицію суб'єкта, тобто творця власного життя. Від початку свого становлення як особистості батьки привчають дитину самостійно приймати рішення у питаннях, що стосуються навчання, друзів тощо. Демократичний стиль виховання передбачає встановлення

діалогу між батьками та дитиною, що дозволяє дитині почуватися дорослим та незалежним. Але демократизм позиції батьків не означає всездозволеність чи відсутність покарання. Діалог виступає лише засобом, який дозволяє дитині зрозуміти, що її поважають, й у випадку помилки оцінюватиметься не вона, а її недоліки. За таких обставин «найголовнішим чинником розвитку Я є позитивні очікування оточуючих дорослих» [19, с. 144]. Даний стиль виховання формує впевнену, самодостатню особистість, здатну зайняти гідне місце у суспільстві. Демократизм у вихованні закладає передумови цілісної самореалізації особистості. Але, як свідчать дослідження [19, 34, 112], цей стиль використовують, переважно при вихованні хлопчиків. У вихованні дівчаток, зазвичай, віддають перевагу гіперопікуючому стилю виховання.

Як бачимо, сім'я, стиль виховання у ній дітей, взаємини визначають характер соціальних ролей та є важливими умовами становлення особистості.

Нове бачення соціальних ролей пропонує егалітарна сім'я, у межах якої роль матері чи домогосподарки інтерпретується як соціально сконструйована, що здатна історично змінюватися. «Гендерна перспектива ставить акцент на контексті взаємодії та інституціональному контексті» [24, с. 254].

Аналізуючи проблему сімейних стосунків, Н.Орлова зазначає, що «протягом ХХ ст. патріархально-традиційний спосіб сімейного життя, що характеризується підкореним становищем жінки та вираженням головуванням чоловіка, майже нерегульованим рівнем народжуваності та наявністю кількох поколінь у сім'ї, поступово змінюється на егалітарний» [70, с. 9]. Побудова стосунків у сім'ї на засадах егалітарності, зазначають Т. Говорун та О. Кікінежді, «вимагає від особистості здатності до взаємозамінності статевих ролей, гнучкості поведінки, самодостатності, інтернальності локусу контролю, здатності до рефлексії» [19, с. 27]. Тому переорієнтація на партнерські стосунки не лише в сім'ї, а й поза її межами потребує значних зусиль та часу.

Сучасна сім'я, що формується в процесі трансформаційних змін і переходу до егалітарної сім'ї, має, як зазначають дослідники, суперечливі риси: з одного боку, виступаючи порівняно стійкою соціальною структурою суспільства, інститут сім'ї у

масовій свідомості зберігає свою значимість, проте з другого, – гендерні очікування та інтереси по відношенню до нього не завжди здійснюються. По-друге, у сімейних та шлюбних характеристиках гендерна асиметрія поглиблюється. По-третє, масова свідомість, з одного боку, налаштована на сприйняття гендерно-рольового поділу сімейних обов'язків на паритетних засадах, але з другого, – прагне зберегти патріархальний тип сім'ї з завищеними вимогами по відношенню до чоловіків. Також відзначимо, що у сучасних сім'ях, за твердженням Л. Амджадін, «залишається традиційною гендерна сегрегація, що виявляється, зокрема, у значно більшій завантаженості жінок порівняно з чоловіками у сфері виконання обов'язків хатньої роботи та догляду за дітьми» [1, с. 74]. Таким чином, особливістю сучасної сім'ї є поєднання патріархальних настанов із новим характером відносин.

У ситуації посиленого інтересу до проблем гендерних відносин у суспільстві, виникає питання: якими є сучасні українські сім'ї – матріархальними, патріархальними чи егалітарними? Соціологічне дослідження показує, що у 58,5% респондентів главою сім'ї є батько, а варіант, за яким передбачається колегіальне вирішення сімейних справ, посідає другу позицію – 25,5%. Проте більшість опитаних вважає, що у сім'ї авторитет дружини та чоловіка має бути однаковим (54% – жінки, 51% – чоловіки). Стосовно того, хто має утримувати сім'ю, переважає варіант, де чоловік і жінка мають однакові зобов'язання – 47%, другу позицію займає варіант, де сім'ю має утримувати чоловік – 42,5% (див. додаток). Таким чином, можна простежити поступовий перехід до формування егалітарних сімей. Проте необхідно відмітити, що соціально-економічний статус сім'ї обумовлює гендерний розподіл матеріальних ресурсів: у сім'ях із низькими прибутками матеріальними витратами займається дружина (дана жіноча функція символізує «контроль над дефіцитом»); якщо сімейний прибуток високий, то розподіл матеріальними ресурсами виконує чоловік (символ влади) [29], [36].

Ідея егалітарності, незважаючи на різноманітні трактування причин нерівності у сім'ї, простежуються у різних феміністичних течіях. Зокрема, О. Коллонтай (марксистський фемінізм) перетворення у сім'ї бачила за умови колективного

виховання дітей. На її думку, виховані за даних обставин діти, керуватимуться принципом солідарності, а не егоїстичними цінностями [49].

З позиції представниць ліберального фемінізму, сімейна рівноправність можлива за умови реорганізації сім'ї відповідно до принципу справедливості. Справедливий розподіл ведення домашнього господарства, за зауваженням С. Окін, слугуватиме прикладом рівноправ'я для дітей.

У рамках екзистенційного фемінізму (С. де Бовуар), рівність між статями визначається свободою вибору та не залежить від економічних умов чи особливостей раннього дитинства.

Серед характеристик егалітарної сім'ї, умовно, можна виділити наступні: - рівний розподіл влади при вирішенні сімейних питань; - однакова участь партнерів у публічному та приватному секторах; - гендерна освіченість. Реальність першої характеристики стає можливою за наявності фінансової незалежності кожного, та за умови вибору партнерської взаємодії. Друга характеристика пов'язана з уявленнями про маскуліність та фемініність, що формуються залежно від виду діяльності, який традиційно закріплений за чоловіком та жінкою. Її реальність передбачає зміни не лише у гендерних ролях жінки, а й у гендерних обов'язках чоловіка. Але разом з тим, на сьогодні спостерігається більша динаміка змін у жіночих гендерних ролях, ніж у чоловічих. Третя характеристика передбачає, що кожен член егалітарної сім'ї є носієм гендерного знання. Тому процес гендерної соціалізації дитини передбачає «створення умов для росту самосвідомості і можливостей особистісної самореалізації з андрогенним набором характеристик» [28, с. 93].

Егалітарна сім'я пропонує корекцію процесу соціалізації дитини, при якому вплив стереотипів на свідомість мінімізується на користь виявлення та подальшого розвитку особистісних уподобань дитини, гендерна ідентичність перестає бути однаковою для усіх жінок та чоловіків у межах своєї статі, визнається множинність, пластичність гендерних відмінностей [30, с. 11-12]. У свою чергу, впровадження гендерного знання у систему освіти розраховане на продовження корекції процесу гендерної соціалізації, розпочатої в межах сім'ї. Це означає, що процес виховання зорієнтований на вирішення проблеми індивідуалізації гендерної

ідентичності

Як свідчать результати опитування, у більшості сучасних сімей виконанням домашньої роботи займається жінка (61% від загальної кількості опитаних), проте, 27,5% респондентів зазначили, що виконанням домашньої роботи займається уся сім'я. На запитання з приводу відповідальності за виховання дитини, 60% респондентів відповіли, що роль дружини і чоловіка в цьому процесі має бути однаковою. Як бачимо, відбуваються зрушення у свідомості громадян у бік егалітарних поглядів стосовно сімейних обов'язків, хоча їх розподіл продовжує залишатися нерівномірним, оскільки егалітаризація сімейних ролей не встигає за зростаючою активністю жінки у соціальній сфері.

Розвантаження жінки в сім'ї можливе лише за умови внутрісімейної кооперації, що передбачає рівномірний розподіл обов'язків між членами сім'ї. Дана ситуація сприяла б пом'якшенню конфліктів та покращенню взаємовідносин, які б здійснювалися на засадах взаємоповаги, рівності та любові. «У любові індивід стверджує іншого в його унікальності, і спілкування виступає взаємною самореалізацією. Це спілкування виступає мірою глибини і значущості міжособистісних відношень» [94, с. 69]. Спілкування у сім'ї на засадах паритетності впливає на процес гендерної соціалізації індивіда, та через нього (процес соціалізації) відкриває нове бачення самореалізації як жінки, так і чоловіка, що базується на ідеї рівності. Своїм існуванням «сім'я створює неповторний життєвий світ, який становить безпосередню дійсність самовизначення особи, є тією реальністю, де вона ідентифікується і від якої вона невіддільна, оскільки саме тут людина починає освоювати, осягати, стверджувати культурні смисли, створені іншими, тобто наповнювати вже існуючі культурні форми своїм особистим сенсом» [94, с. 70].

Перегляд статусу жінки й чоловіка у сім'ї стає важливим для самореалізації особистості. Скорочення витрат часу на ведення господарства, зміна сімейних ролей уможливають саморозвиток кожного представника родини. Взаємовідносини, що будуватимуться на засадах паритетності, дозволять у повній мірі реалізовувати свої можливості (організаційні, економічні тощо) як жінкам, так і чоловікам. Результати

дослідження показують, що доказом успішної самореалізації чоловіка є високі доходи, кар'єра, престижна спеціальність (48% жінок і 52% чоловіків вибрали ці позиції), важливість сім'ї, у даному випадку, відмітило 12% чоловіків і 14% жінок. На відміну від чоловіка, свідченням успішної самореалізації жінки є сім'я (51% жінки, 52% чоловіки). Але, крім сім'ї, більшість респондентів відмітили кар'єру (51% жінки, 52% чоловіки), престижну спеціальність (18% жінки, 52% чоловіки) та високі доходи (51% жінки, 27% чоловіки) (див. додаток). Дані досліджень свідчать, що відбувається поступова зміна традиційних уявлень про класичний розподіл сфер між жінкою та чоловіком, а рольовий діапазон стає універсальнішим.

Таким чином, сім'я виступає провідним фактором соціалізації індивіда. У мікросоціальному вимірі її можна розглядати як соціальне джерело ціннісних орієнтацій особистості, тому характер взаємовідносин у сім'ї визначає поведінку та специфіку становлення індивіда у суспільстві. Інститут сім'ї покликаний закласти основи вирішення гендерного конфлікту шляхом залучення жінок до тих сфер суспільної діяльності, які в умовах домінування патріархальної системи залишалися для них закритими. Уключення гендерної компоненти до інституту сім'ї направлене на осмислення і подолання наявних у ньому стереотипів. Наслідування статовспіввідносних норм поведінки створює конфлікт між бажаним та реальним. Перегляд принципів гендерного самовизначення дитини у сім'ї дозволить підготувати її до нових соціальних ролей безвідносно до статових особливостей. Окрім того, дослідження інституту сім'ї з урахуванням гендерної специфіки дозволить переглянути та виробити нові критерії аналізу сімейних стосунків, що ґрунтуватимуться на засадах паритетності. Така переоцінка канонів відкриє нові можливості для суспільної самореалізації як жінки, так і чоловіка.

3.2. Трансформація особистості під впливом інституту освіти

Освіта як соціальний інститут постає важливим фактором соціалізації особистості, зокрема і гендерної [59, с. 21]. «І гендерні дослідження, і теорія фемінізму однастайні у тому, – відмічає з приводу цього О. Власова, – що система освіти – один із найважливіших факторів гендерної соціалізації» [12, с. 39]. Так як «освіта впливає на становлення та формування людини, то не випадковим є актуалізація сучасним науковим знанням проблем та перспектив розвитку цього інституту з урахуванням гендерного аспекту. За умов швидкого суспільного розвитку вивчення функціонування особистості в сучасних умовах стає неможливим поза її статевими соціокультурними особливостями» [59, с. 21].

Мета даного підрозділу – розкрити роль освіти у процесі самореалізації людини, незалежно від її статевих характеристик. Для цього необхідно: - розглянути освіту як соціальний інститут; - з'ясувати специфіку гендерної освіти як складника інституту освіти, та елемента освітнього процесу в цілому (дозволить показати роль гендерної освіченості у процесі пошуку нових шляхів для особистісної самореалізації. Разом з тим, реалізація на практиці просвітницької діяльності має за мету популяризувати стратегію розвитку суспільства на засадах паритетності та демократії); - простежити, яким чином інститут освіти культивує та руйнує гендерні стереотипи (дасть змогу зрозуміти характер перебігу процесу гендерної самоідентифікації дитини, від якого залежить її майбутня суспільна самореалізація); - розглянути освіту як критерій стратифікації (не стать, а рівень освіченості визначають соціальну активність особистості).

Освіта як соціальний інститут несе відповідальність за підготовку особистості до повноцінного життя у суспільстві. Як і будь-яка система, даний інститут має певні специфічні риси, це: «1. соціально значущі функції навчання і виховання, підпорядковані суспільним потребам; 2. форми закладів освіти, їх певна організація і становище у суспільстві; 3. певні групи осіб, які професійно здійснюють функціонування цього інституту, певний статус цих осіб у суспільстві; 4. регулятори функціонування закладів освіти і персональних суб'єктів освітянської діяльності (закони про освіту, постанови і нормативні акти, кваліфікаційні характеристики,

контрольні установи та ін.); 5. спеціальні методи освітньої діяльності – навчання, виховання; 6. свідомо поставлені цілі; 7. планомірний, систематичний характер реалізації процесу свідомої соціалізації; 8. певний зміст освіти – наявність навчальних програм і планів, певне дозування матеріалу як щодо уроків, так і років навчання; 9. особлива ефективність освітньої діяльності у формуванні багатьох психічних рис людини (наприклад, у розвитку її мислення: різкий контраст між однолітками, що пройшли через різні системи освіти); 10. використання освіти як механізму запобігання соціально небажаним впливам; 11. зорієнтованість освітньої діяльності в майбутнє» [74].

Так як освіта впливає на формування людини, то не випадковим є звернення сучасного наукового знання до розгляду проблем та перспектив розвитку цього інституту як джерела становлення повноцінної особистості.

На початку XXI століття, зазначає А. Ярошенко, перед освітою постала низка викликів, які спонукають її до модернізації. Дослідниця виділяє з них п'ять основних, перший: нагальна потреба забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли зміна знань, ідей і технологій відбувається набагато швидше, ніж зміна поколінь, у зв'язку з чим актуальною стає проблема оптимального співвідношення між лавиноподібним зростанням обсягу знань і людською здатністю їх творчо засвоювати;

другий: доконечність оптимального балансу між локальними і глобальними тенденціями розвитку, щоб людина, будучи патріотом своєї країни, водночас усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатною жити і діяти в цьому світі, нести частку відповідальності за нього, тобто бути не тільки громадянином країни, а й громадянином світу;

третій: необхідність формування на загальносуспільному й індивідуальному рівнях уявлення про людину як найвищу цінність, і пріоритетність права кожного бути самим собою відповідно до своїх природних задатків і рівня демократичності суспільства;

четвертий: зростання значущості свідомої та цілеспрямованої життєдіяльності людини в умовах небувалого ускладнення стосунків у глобалізованому світі,

зростаючої комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності;

п'ятий: деструктивність асиметрії між матеріальністю й духовністю, що перешкоджає розвитку піднесеної думки і духу на ґрунті національних традицій, формуванню конструктивізму як основи життєвої позиції, утвердженню культури толерантності [114, с. 14-15].

На першому місці в період цивілізаційних зрушень стоїть людина, яка є головним чинником прогресу. Тому доцільним буде висвітлити особливості її буття крізь призму сучасних суспільних трансформацій. Продуктивна діяльність особистості сучасного суспільства знань, – пише Кремень В., – може розгортатися у відповідному освітньому просторі. На його думку, освітній простір – це категорія філософії освіти, яка відображає особливості структуротворення інтелектуального життя та характеризує суспільство з боку синтезу нового культурного, духовного, наукового буття, або ноосфери, що приводить до нової соціальної, економічної, політичної конфігурації суспільства [55, с. 7-8]. Якщо розглядати критерії, за якими можна виділити освітній простір, то головним є освітньо-педагогічна діяльність (наукова, теоретична, практична). Специфікою освітнього простору є його здатність до взаємодії з іншими сферами (економічна, політична, культурна, релігійна, інформаційна тощо). Проте головною його особливістю є можливість реалізовувати найактуальніші проблеми сучасної цивілізації, зокрема, проблема розвитку особистості. На думку Кременя В., проблема особистості в сучасному освітньому просторі – це проблема нових смислів, які закономірно входять у наше життя, до них належать нова утилітарна мораль, свідомість епохи Постмодерну, секуляризація інтелекту, втрата одухотвореності, міфологізація знання, зміна історичних акцентів, переорієнтація з об'єктивного на суб'єктивне [55, с. 8]. Урахування нових смислів має змістити освітню діяльність у бік творення людини як особистості.

Важлива роль тут відводиться освіті. Індивід перетворюється на особистість у процесі постійних контактів з оточуючим середовищем. Провідні позиції у зазначеній ситуації займає така функція освіти як соціалізація. Її призначення полягає у забезпеченні засвоєння та відтворення індивідом соціального досвіду,

що свідчить про його нормальне входження в життя суспільства [114, с. 60]. Соціалізація, – пише А. Ярошенко, – відбувається в процесі спільної діяльності та спілкування в певному культурному середовищі, її результатом є соціальна позиція, самосвідомість, ціннісно-сміслові ядро світогляду та інші компоненти індивідуальної свідомості [114, с. 60].

Особистісні якості індивід виробляє сам на основі знання, освіти. Якщо він починає ігнорувати освітні практики, то втрачає можливість називатися людиною. Це породжує проблему людиноцентризму, що ставить акценти на особистісних цінностях. «Людиноцентричність» інформаційного суспільства – це характерна риса модернізації, – пише А. Ярошенко, – що постає як стратегічно новий тип соціального розвитку, як стратегічно важливий вибір бажаного просування до антропогенної цивілізації, коли вперше в своїй історії людина справді стає самоціллю соціального поступу [114, с. 54]. На думку В. Кременя, людиноцентризм – це актуалізація гуманістичних тенденцій, відхід від раціоналістичних, прагматичних імперативів сучасної епохи, яка потребує людини знаючої, творчої, ініціативної і разом з тим інноваційно мислячої [55, с. 9]. Туму не випадковою є актуалізація гендерного знання інститутом освіти, оскільки останній змінює усталені погляди на людину.

Усвідомлення необхідності для суспільства гендерного балансу є значним досягненням цивілізації. На сьогодні велику підтримку у нашому суспільстві знаходить потреба рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, боротьба проти сексистських проявів та дискримінації у різних сферах життєдіяльності.

«Із соціально-філософської точки зору, з позиції А. Демиденко, «реформування інституту освіти та урахування у його становленні інновацій (у даному випадку розглядається інноваційний потенціал гендерної освіти) є засобом і способом розвитку інституту освіти, який повинен забезпечити формування суб'єкта соціальних відносин у відповідності до нових реалій» [26], [59, с. 21]. «Під новими реаліями у сучасному світі можна розуміти процес становлення гендерної рівності в умовах глобалізації, що направлений на зміну характеру соціальних відносин між чоловіком та жінкою» [59, с. 21]. «Освіта, що базується на врахуванні гендерного

підходу, ставить за мету формування егалітарної свідомості майбутніх поколінь, сприяє реалізації принципу рівних прав і можливостей» [31, с. 151]. Інтеграційні тенденції в системі освіти України направлені, на думку І. Предборської та В. Гайденко, на переосмислення поняття змісту освіти: «на практиці це означає відмову від розуміння її як безособової та суто об'єктивної («що ми маємо знати»), а також орієнтацію на створення контекстуалізованого та індивідуалізованого змісту освіти («для чого ми маємо знати»)» [17, с. 223], [59, с. 21-22].

Гендерна освіта виступає тим суспільним орієнтиром, який на основі аналізу стосунків між чоловіком та жінкою намагається сформувати інші відносини, що ґрунтуватимуться на ідеях рівності. Окрім того, що гендерна освіта на засадах толерантності та взаємоповаги сприяє розвитку культури відносин між жінкою та чоловіком, вона розширює можливості для самореалізації і чоловіка, і жінки, а також виступає необхідним елементом нормального суспільного життя. Формування гендерної культури допоможе у вирішенні міжстатевих суперечностей. Гендерно грамотна особистість намагатиметься позбутися патріархальних канонів, які функціонують у суспільній свідомості, щодо визначення ролі кожної людини у суспільстві. Окрім того, вона намагатиметься виробити нові правила, у яких немає ієрархічного підпорядкування, які ґрунтуються на принципі рівності. Освіта, у даному випадку, може виступити рушійною силою, що має допомогти індивіду проаналізувати диспропорції в соціумі та віднайти шляхи їх подолання. Таким чином, гендерна освіта постає важливим складником освіти в умовах швидких суспільних перетворень.

Наше суспільство, констатує Н. Фірер, зараз «знову повертається до забутого розуміння того, що соціальний світ складається не лише із класів та станів, багатих та бідних, керівників та підлеглих, відмінності між якими є другорядними, а, перш за все, – із чоловіків та жінок» [96], які постійно взаємодіють між собою. Гендерні стосунки є «моделлю соціальних відносин між чоловіками та жінками, яка конструюється основними інститутами суспільства» [96].

Якщо конструювання гендерних стосунків носить характер соціальної нерівності, то першочергове завдання освіти – віднайти можливості перебудувати та

змінити їхній характер на паритетний. Даний процес буде дієвим за умов уведення гендерної складової у галузь освіти. Активне входження жінки в духовне, культурне, виробниче, політичне, економічне життя сучасного суспільства проковує інтерес до системи освіти з урахуванням гендерної компоненти. Для того, щоб процес «приживання» жінок у «ворожому» для них, довгий час, світі відбувався в умовах рівності та партнерства, виникає потреба у «побудові діалогу між статями на основі принципів взаємозв'язку-взаємозалежності, принципу рівності відмінностей, тотожності протилежностей» [96]. У досягненні такого результату важливе місце, безумовно, належить освіті.

Дослідник Головащенко І. виділяє два чинники, які пояснюють потребу в узагальненні гендерних знань: перший – це той факт, що в українській освіті одночасно існують різні теоретичні пропозиції, так чи інакше заангажовані до висвітлення жінок і чоловіків та їхніх суспільних ролей; другий – це міждисциплінарний характер гендерних досліджень, що зумовлює їх залежність від теоретичних засад та методологічних стандартів, прийнятих у тій чи іншій сфері [20]. Реалізація гендерного складника в систему освіти забезпечить формування механізмів уходження жінки до громадських та державних структур, які представляють українську спільноту на міжнародних рівнях. Гендер, на думку Шведової Н., це соціальна теорія, що розглядає жінку не в її «природній» якості, не як біологічну істоту, доля якої визначена її фізіологічними особливостями, а як істоту соціальну, зі своїм особливим статусом, соціальними інтересами, запитамі, як представницю певної соціальної страти, яка здатна, чи не здатна, діяти спільно з іншими [112, с. 178]. Гендер тут постає як соціокультурний процес, результати якого зводяться до побудови суспільством відмінностей між жінкою та чоловіком. У цьому випадку, за зауваженням Н. Фірер, на перший план виходить включення тематики суспільного сприйняття статевої відмінностей у систему навчання та виховання, що склалася на даний час [96].

Гендерна освіта «стає однією зі складових гендерної політики українського суспільства, що особливо важливо для формування прогресивних освітніх стратегій, націлених, насамперед, на формування самодостатньої, творчої особистості» [7,

с. 34]. Становлення гендерної освіти дозволить кваліфіковано підійти до вирішення суперечностей між жінкою та чоловіком і забезпечить закріплення ідей гендерної рівності в суспільстві.

Специфіка гендерної освіти «полягає у її сприйманні не лише як складника інституту освіти в цілому, а як елемента освітнього процесу зокрема. У першому випадку, соціальний інститут освіти направлений на створення суспільства з рівними можливостями і правами для кожного» [59, с. 22]. Результатом гендерної освіти, – на думку А. Демиденко, – «стає формування суб'єкта, який здатен сприймати цінності демократії та громадянського суспільства, уміє виробляти самостійну позицію стосовно того, що здається безумовним, має більшу міру свободи, засновану на раціональності, зростання інтелектуального потенціалу, уміє аналізувати життєві ситуації, – все це сприятиме формуванню особистості демократичного типу, яка не розділяє гендерні стереотипи й орієнтується на досягнення гендерної рівності» [26], [59, с. 22].

У другому випадку, «гендерна освіта, з позиції В. Гайденко, «може бути визначена як просвітницька діяльність у напрямку спростування існуючих статево-гендерних стереотипів, розвитку критичного ставлення до освіти та розширення свідомості. У цьому сенсі найважливішою ознакою стає орієнтація освітнього процесу на дію – соціальну зміну, мета якої – покращення умов життя «маргіналізованих» суб'єктів, тобто тих, хто не мав права голосу за доби панування просвітницьких ідеалів раціоналізму, прогресу» [14, с. 55], [59, с. 22]. Гендерна освіта виступає засобом переосмислення та прояснення усталених поглядів на фемінність та маскуліність [59, с. 22]. Гендерна освіта, на думку Л. Смоляр, «передбачає вивчення сукупності відносин жінок і чоловіків у суспільстві, це стосується традицій, формальних і неформальних правил та норм, які визначаються місцем і становищем чоловіків та жінок в українському суспільстві» [84, с. 518], [59, с. 22]. «Гендерна освіта включає способи і прийоми раціонального, збалансованого виховання хлопців і дівчат з урахуванням гендерного виміру суспільства» [27, с. 150]. За умов усебічного вивчення позицій чоловіка та жінки у суспільстві, можна простежити передумови виникнення гендерної нерівності, на основі чого

сформувати об'єктивне бачення існуючих суперечностей та їх вирішення шляхом утвердження в суспільстві концепції гендерної рівності.

Останнім часом політика гендерної рівності сприймається як пріоритетний напрямок діяльності суспільства. Тому «розробка якісно нового, гендерного підходу в освіті є першочерговим завданням формування гендерного паритету в Україні» [61, с. 501]. Упровадження гендерного знання в систему освіти пояснюється наступними протиріччями: протиріччя між зміною соціальних та культурних стереотипів фемінності і маскулінності, послабленням поляризації чоловічих та жіночих соціальних ролей у житті суспільства та потребою у коригуванні представниками обох статей позиції у питанні гендерної ідентифікації; протиріччя між зростанням інтересу до гендерної проблематики та відсутністю ідеї гендерно зорієнтованої освіти, що дозволила б зменшити гендерну асиметрію в освітніх системах, посприяла налагодженню взаємодії між статями.

Гендерна освіта, зазначають О. Цокур та І. Іванова, «забезпечить процес формування егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах» [99, с. 22].

Метою гендерної освіти є: «- виховання у молоді гендерної культури, направленої на подолання патріархальних стереотипів в українському суспільстві і активізацію молоді щодо вирішення проблем загальнодержавного значення;

- загальнотеоретична і практична підготовка молоді до дорослого життя, до відповідальності за свої вчинки перед державою;

- підтримка демократичного розвитку в Україні шляхом визначення та впровадження гендерної рівності» [27, с. 150].

Розвиток сучасної нації потребує гендерної культури, яка відповідатиме запитам європейського зразка. На думку І. Головашенка, національні особливості потребують узгодження з міжнародними стандартами, у тому числі в найважливішій галузі культури – освіті [20]. Цокур О. та Іванова І. зазначають, що на сучасному етапі розвитку освіти стає нагальним формування гендерної культури особистості як невід'ємної частини гендерної соціалізації [100, с. 193]. Дослідники виділяють такі цінності гендерної культури (знання, уміння, навички):

- гендерна грамотність як система отримання необхідних знань у сфері гендерних досліджень;
- сформована мотивація щодо рівноправної участі чоловіків і жінок у суспільному житті та реалізації своїх гендерних прав і свобод;
- гендерна самоосвіта як набуття власного досвіду з гендерної збалансованості;
- гендерна чуйність як здатність особистості усвідомлювати і моделювати вплив соціального середовища, реагувати на прояви сексизму;
- повага до особливостей та індивідуальних проявів особистості, незалежно від її статі [100, с. 195].

Гендерна культура є складником культури, показником сучасного цивілізованого мислення і ефективності перетворень, що відбуваються в Україні [20]. Але варто зауважити, що гендерна культура як компонент системи демократичних цінностей ще не є сформованою самостійною одиницею. Причини такого стану криються у залишках патріархальної ідеології. Для формування гендерної культури егалітарного зразка необхідним є витіснення цієї ідеології, що є можливим за умов закріплення ідей гендерної рівності. Якщо в період 90-х років українська гендерна культура була не готова зачіпати багатолітні табу, то на сьогодні гендерна платформа стає звичним явищем для українського суспільства, інтерпретаційні підходи до соціостатевих відносин набувають значного поширення. Перетворення в культурі України відбуваються на базі досить сильних національних традицій активності українського жіноцтва, – пише І. Головащенко, – відбувається гендерна переорієнтація системи освіти, зумовлена орієнтацією на цілі людського розвитку та його зв'язок з гендерним освітнім забезпеченням; включення гендерних проблем до числа пріоритетів суспільства в цілому й освіти зокрема; розширення інтересу громадськості до гендерних знань і підвищення ролі гендерної освіти [20].

Гендерна освіта має стати обов'язковою освітою для кожного індивіда (починаючи від дитини і закінчуючи літньою людиною). «Дитині ця освіта має допомогти здійснити самоідентифікацію й визначитися із соціальною роллю, для дорослого – створити ґрунт для адаптації до нових умов, де чоловік і жінка не перебувають у стані конфлікту» [96]. У такому суспільстві, де людина у ставленні

до іншого не керується лише статевими характеристиками, можливим є закріплення ідей гендерної рівності.

«Рівень впровадження гендерного знання в освітню практику, – зазначає Л. Булатова, – дає можливість оцінити прогрес, якого досягло наше суспільство у розвитку людини, а також для гендерних перспектив, що відкриваються перед суспільством у цілому» [7, с. 33]. Підвищення рівня гендерної грамотності, – констатує І. Іванова, – «має сприяти формуванню гендерної культури майбутніх поколінь, поширенню гендерної концепції для повної самореалізації чоловіків і жінок як двох соціальних груп. Забезпечить конструктивні паритетні відносини між чоловіками та жінками, що будуються на основі демократичних принципів пріоритетності прав кожної особистості, незалежно від її біологічної статі» [31, с. 151].

Необхідно відмітити, що «впровадження гендерного знання в просвітницьку діяльність направлене на формування нової людини з новими знаннями:

- соціально адаптувати індивіда до змін, що відбуваються у сучасному суспільстві;
- сформуванню уявлення про гендерну компетентність;
- дати зрозуміти, що гендерна асиметричність – це історично сформоване явище, не існує причинної залежності між соціальними ролями жінки й чоловіка та їх анатомією. Дана проблема потребує свідомого вирішення через вироблення стратегії партнерських стосунків між статями;
- дати зрозуміти, що традиційна жіноча діяльність (материнство, увага, турбота тощо) підпадає під розряд соціальних цінностей. Це дозволить усвідомити, що внесок жінки, як і чоловіка, в суспільство важливий в однаковій мірі. А значить і жінка, і чоловік мають рівні можливості та права;
- дати зрозуміти, що статеві відмінності мають значення за умови лише індивідуального корегування соціальної та гендерної ідентичності» [59, с. 22-23].

Теоретичні зміни, що відбуваються в сучасному освітньому процесі направлені на створення гендерноорієнтованої освіти. «Понятійним апаратом даної концепції є термін гендеризація, що ґрунтується на концепті гендеру як методу, що передбачає

сукупність прийомів діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів» [93, с. 68]. Даний процес виховання та навчання зорієнтований на формування соціально компетентної особистості.

Але, в практичному відношенні, сучасна система освіти перебуває на початковій стадії зарахування гендерної компоненти в життєву самоактуалізацію людини [59, с. 23]. «Сучасний розвиток суспільства потребує нової системи освіти – «інноваційної освіти», яка б виробила у дитини здібність до проекційної детермінації майбутнього, віру в себе та свої професійні можливості впливати на нього» [72]. Таким чином, «освітня практика, що не передбачає гендерну компоненту самоактуалізації, утруднює процес соціальної адаптації дитини, що позначається на її профорієнтації, можливостям суспільної та особистісної самореалізації. Сучасна дитина має не лише займатися вивченням шкільної програми, а й навчитися аналізувати власну позицію у соціальних процесах, що в подальшому впливатимуть на її майбутнє. Необхідно бачити перспективу свого розвитку. Таким чином, гендерна освіта виступає однією з передумов, що визначає характер соціальної активності особистості та відкриває можливості для різнобічної самореалізації» [59, с. 23].

Уклад життя «змінив погляди на природність статевої нерівноправності (економічні умови потребують праці жінок) і надав помітної виразності ролі жінки у суспільстві. Це стало поштовхом до переоцінки традиційних функцій жінки та чоловіка. Проте, процес переосмислення утруднюється існуванням патріархальних стереотипів» [58, с. 101].

Розглядаючи освіту «як засіб боротьби зі стереотипами, варто сказати про необхідність процесу реформування даного інституту з метою усунення гендерних стереотипів та упереджень, що існують всередині самої системи [58, с. 101-102]. «Сьогодні, на початку XXI ст., цілком очевидно: система, що містить у собі певні форми гендерної нерівності, стає фактором гендерної нерівності для суб'єктів цієї системи» [12, с. 40]. Гендерні суперечності у самій системі освіти утруднюють процес становлення гендерної рівності, оскільки така система сприятиме тільки закріпленню міжстатевих суперечностей [58, с. 101-102]. Закон України «Про

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року», постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 №717 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року», концепція «Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» (подана на розгляд до Кабінету Міністрів України від 30.08.2016 року) передбачають сприяння розвитку освіти без гендерних упередженостей.

В освітньому процесі, на думку Л. Кім, «можна прослідкувати дію так званих відкритих та прихованих стереотипів» [41, с. 207]. Прикладом першого різновиду стереотипів є уроки трудового виховання, уроки «Захист Вітчизни» для хлопців, та «Захист Вітчизни. Основи медичних знань» для дівчат, на яких здійснюється диференціація дітей за статевими ознаками [58, с. 102]. Таку орієнтацію на «чоловічу» та «жіночу» справу А. Мішель пов'язує із сексистськими стереотипами, «оскільки запропоновану освітню дихотомію можна прирівняти до відмови молодим людям кожної статі у доступі до однакових практичних робіт» [66, с. 21]. Тому «одним із засобів у вирішенні даної проблеми є право вибору занять самою дитиною. Існуючий поділ дисциплін на «жіночі» та «чоловічі» визначає межі для особистісної самореалізації. Стає неможливою взаємозаміна гендерних ролей. Відкриті гендерні стереотипи можна простежити і при отриманні вищої та спеціальної освіти. Наприклад, навчальні установи «силових структур» при відборі студентів перевагу надають чоловікам» [58, с. 102]. Тому виникає «нагальна необхідність у розробці спеціальних підходів до організації гендерно орієнтованого навчально-виховного процесу в закладах освіти різних типів з метою подолання гендерних стереотипів, сприяння повноцінній самореалізації осіб обох статей у професійній діяльності та сімейному житті» [2].

Усунення закріплених на практиці відкритих стереотипів з інституту освіти видається більш реальним завданням, ніж прихованих, так як вони є більш «помітними» [58, с. 102].

«Факт існування прихованих гендерних стереотипів пов'язується із поняттям

«прихованого навчального плану». Даний термін використав у 1968 р. Ф. Джексон» [58, с. 102]. Прихований навчальний план – це «система метакомунікацій, через яку здійснюється контроль» [17, с. 224]. Це дає підстави говорити, що характер освіти є ціннісно звуженим. Вона виступає гендерно, класово, расово стерео типізована [58, с. 102].

Прихований навчальний план, за зауваженням О.Ярської-Смирнової, має три виміри, це: «1) гендерна стратифікація та гендерні відносини в навчальному закладі; 2) зміст предметів; 3) стиль / характер викладання» [115, с. 295], [58, с. 102].

Виявлення цього плану «дозволить прослідкувати взаємозв'язок між соціокультурним контекстом та освітою. Зазначена ідея знаходить відображення у теорії соціального конструктивізму, де утвердження знання як істини та способи його виробництва піддаються сумніву» [58, с. 102]. «З погляду освіти це означає, що вже неможливо теоретизувати навчання як певну дію, результатом якої є нейтральне та універсальне знання» [17, с. 224]. «Тобто, освіта виступає засобом впливу на масову свідомість, а також здійснює встановлення інструкцій та правил, що оптимальні для патріархальної системи управління. Тому одним із завдань гендерної освіти є витіснення гендерних упереджень, які містить прихований навчальний план» [58, с. 102]. Гендерними стереотипами, на думку І. Предборської та В. Гайденко, «пронизані використання фізичного простору, поведінка, ілюстровані книжки, підручники, телевізійні програми тощо, що є головними компонентами прихованого навчального плану» [17, с. 226], [58, с. 102].

Факт існування гендерної стратифікації у навчальних закладах підтверджується кількістю задіяних у сфері освіти жінок та чоловіків [58, с. 102]. Аналіз статистичних даних демонструє нерівномірне співвідношення працівників освіти чоловічої і жіночої статі – 23,44% і 76,55% відповідно (див. додаток). Як бачимо, у сфері освіти переважно задіяні жінки. Від початку навчання школярі спостерігають нерівність позицій жінки та чоловіка. За даних умов ієрархічність жінок та чоловіків у суспільстві сприйматиметься як типове явище.

Функціонування гендерних стереотипів у змісті предметів можна простежити через аналіз підручників [58, с. 102]. «Гендерні стереотипи можна поділити на три

групи: 1) стереотипи маскулінності / фемінності; 2) стереотипи, пов'язані із соціальними ролями; 3) стереотипи, пов'язані зі змістом праці» [41, с. 209]. У розглянутих підручниках («Буквар», «Математика» для учнів 2 класу) можна простежити кожну із трьох груп. Аналіз стереотипів маскулінності / фемінності показує, що чоловічим персонажам приписується розум, фізична сила, спритність тощо; жіночим – ніжність, охайність тощо. Наприклад: «Шаховий гурток відвідували 15 хлопчиків, а дівчаток – у 3 рази менше...» [6, с. 114]. Даний випадок можна оцінити як сумнів щодо інтелектуальних можливостей жінок. Це ж стосується й ілюстративного матеріалу: за комп'ютером сидить хлопчик [10, с. 17], учитель інформатики – чоловік [10, с. 16]. Також акцент ставиться на фізичній силі чоловіка: «З двох пунктів, відстань між якими 80 м., одночасно назустріч один одному вийшли хлопчик і дівчинка. Хлопчик пройшов 35 м., а дівчинка – 30 м.» [6, с. 99]; на ілюстрації в «Букварі» турпохід очолює хлопець [10, с. 27].

Стосовно другої групи стереотипів, то у підручниках при описі персонажів використовуються два різновиди ролей: інструментальні (самодостатність, цілеспрямованість) та експресивні (емоційність, турбота) (за І. Предборською та В. Гайденко), персонажі жіночої статі виконують роль матері, господині, сестри та ведуть домашнє господарство. Набір професійних ролей жінки обмежений. Найчастіше це господарка, або учителька. Персонажі чоловічої статі є носіями як професійних ролей (рибалка, садівник, майстер, спортсмен тощо), так і сімейних (глава сім'ї, син). Жіночі ролі пов'язані із приготуванням їжі, вишивкою: «Марина варила, а Лариса солила» [6, с. 55]; «Мама і Оленка спекли торт» [10, с. 63]; «Перша група дівчаток вишила 14 серветок, а друга – на 5 серветок більше» [6, с. 79]. Виключно чоловічі ролі передбачають фізичні навантаження: «Дмитрик і Семенко носили від ставка воду» [10, с. 69]; «Хлопчики з двох сусідніх дворів вирішили пограти в хокей» [10, с. 107]; «Мама купила 3 кг. картоплі, 2 кг. моркви, 2 кг. цибулі, 1 кг. буряків. Син відніс додому 3 кг. овочів ...» [6, с. 22]. Як бачимо, жінка виконує переважно одну роль – матері-господарки, чоловік – декілька (професійну та сімейну роль). Наслідком цього, зауважує А. Мішель, є, по-перше, посилення тенденції, що перебільшує роль чоловіка, приписуючи виключно йому обов'язки, до

виконання яких в реальності задіяна і жінка; по-друге, приниження праці жінки як вдома, так і поза його межами в результаті обмеження ролі господарськими рамками дому [66, с. 27].

Аналіз гендерних стереотипів, пов'язаних зі змістом праці показує, що із 19 професій, які згадуються в підручниках, лише 5 мають відношення до персонажів жіночої статі. Опис жіночої праці носить обслуговуючий характер: «Зайшов я до одної жінки в хату. Глянув, а в хаті у неї так гарно! Діти умиті, обід зварений» [10, с. 116]; «Мама спекла пиріжки. Синам вона дала по 2 пиріжки ...» [6, с. 137]. Чоловічої – домінуючий характер: «Яків Петрович – капітан теплохода «Мрія» [10, с. 100]. Таким чином, проведений аналіз показує, що підручники, виконуючи функцію посередника у передачі моральних, культурних, сімейних цінностей та норм, створюють модель статево рольової поведінки, що позначається на процесі становлення особистості та впливає на ідентифікацію в майбутньому.

Разом з тим, можна простежити поодинокі спроби демонстрації гендерної рівності: «У Марічки радість – сьогодні вона з татком іде в гори. Марічка несе чабанам листи. А татко – газети і книги» [10, с. 88]; «Пірнула Марійка під воду, а там – диво дивне» [10, с. 91]; «На зиму сім'я заготовила 8 дволітрових банок яблучного соку і 1 десятилітрову...» [6, с. 117]; «Брат, сестра і тато обкопували в саду дерева ...» [6, с. 93].

На закріплення стереотипів впливає стиль / характер викладання [58, с. 102]. «Аналіз цього компоненту прихованого навчального плану, – за словами Л. Кім, – є найбільш складним, оскільки провести кореляцію між тим чи іншим стилем комунікації в аудиторії і його впливом на гендерну стереотипізацію досить складно» [41, с. 212]. «Досить часто традиційний стиль викладання через використання характерних для нього методів (рейтинговий контроль, вимогливість при складанні заліків та екзаменів тощо) асоціюють із чоловічою моделлю. Проте висновки, стосовно того, що традиційний стиль більш сприятливий для хлопчиків, ніж дівчаток, видаються некоректними. Оскільки кожен зі стилів викладання (традиційний чи інтерактивний) має як позитивні, так і негативні характеристики [58, с. 102]. Тому важливого значення набувають методи

викладання, «які направлені на розвиток критичного мислення учнів та сприяють вираженню їх власних думок у відкритих дискусіях» [41, с. 213], [58, с. 102]. Зазначений вимір прихованого навчального плану пов'язаний із проблемою гендерної освіченості самих представників освіти. «Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, побудована на засадах рівності статей, має сприяти подоланню упередженого ставлення до певних статево відповідних видів діяльності» [2]. За даних обставин, навчально-виховний процес має бути зорієнтований самим учителем на забезпечення рівноправності дівчат та хлопців. Це видається можливим при дотриманні наступних умов: уникнення нав'язування стереотипів; однакові педагогічні вимоги, однаковий зміст та тон звертання як до дівчат, так і хлопців; статево нейтральні вимоги до правил поведінки дітей; уникання статево типізованих моделей поведінки самим педагогічним колективом; орієнтація на індивідуальність дитини, здібності, можливості у навчанні, профорієнтація дитини, незалежно від статі; обговорення проблеми взаємодії, стосунків між статями.

Реалізація на практиці «гендерної стратегії у викладанні самого змісту предметів посприяє витісненню стереотипів із системи навчання та виховання. У першу чергу це стосується тих уроків, які направлені на розвиток гендерної чуйності дитини (література, історія, мистецтвознавство тощо)» [58, с. 102-103]. Для прикладу розглянемо українську літературу.

Найбільш вдалим для формування гендерно компетентної особистості є уроки літератури, на яких вивчається період розвитку культури починаючи з ХХ ст., оскільки історично саме він характеризується зростанням жіночої активності у боротьбі за власні права та свободи (видання альманаху «Перший вінок»; поява «Союзу Українок» тощо). При вивченні персоналій та особливостей розвитку української літератури учням необхідно констатувати той факт, що досить довгий час література виступала найбільш канонізованим середовищем. Кількість жінок письменниць досить обмежена. А ті, хто потрапляв у письменницьке середовище або підписувалися чоловічими іменами (Марко Вовчок), або оцінювалися за чоловічими критеріями (Леся Українка за словами І. Франка, «справжній чоловік»).

Цю особливість можна прослідкувати разом з учнями при вивченні літератури до кінця XIX ст. Ієрархічність чоловічого та жіночого світів простежується і при зображенні чоловічих та жіночих персонажів самими письменниками (наприклад, «Катерина» Т. Шевченка, «Інститутка» Марко Вовчок, «Не судилось» М. Старицького, «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького тощо). Аналіз жіночих персонажів цього періоду (до XX ст.) може бути використаний учителем як ілюстративний матеріал для зображення важкого становища жіноцтва того часу.

Наприкінці XIX ст. формується новий напрямок – модернізм, який починає руйнувати домінуючу у сфері культури патріархальну ідеологію. Конфлікт двох принципів – народництва (до XIX ст.) та модернізму (поч. XX ст.) виражає, на думку С. Павличко, опозицію чоловічого та жіночого літературного дискурсу відповідно [71]. У своїй творчості О. Кобилянська та Леся Українка створюють образ нової жінки зі своїм внутрішнім світом, відмінним від чоловічого. Ідеї фемінізму та емансипації прослідковуються у повістях «Царівна», «Людина» О. Кобилянської. Образ освіченої жінки з вольовим характером може бути використаний учителем для розвінчування міфу про слабку жінку, яка може реалізувати себе лише через домогосподарство. Феміністичний дискурс XX ст. дозволяє пояснити причини перетворень у патріархальному суспільстві, а образ жінки нового часу у творчості письменниць даного періоду виступає одним із компонентів усвідомлення та подолання прихованих стереотипів у навчальному плані. Це сприяє формуванню неупередженого ставлення учнів до ролі жінки та чоловіка у суспільстві, незалежно від біологічних характеристик та усталених культурних норм і літературних канонів.

Гендерна освіта націлена на забезпечення становлення гендерної рівності, а також, на думку А. Демиденко, «являє собою процес і результат засвоєння знань, що в подальшому призведуть до зародження позитивної гендерної суб'єктивності, яка буде позбавлена впливу патріархальних стереотипів. Відтворення та передача гендерно асиметричних норм відбувається в процесі соціалізації, яка, як і один із її важливих інститутів – освіта, є значимим ресурсом гендерних перетворень, отримання гендерної освіти і гендерна суб'єктивація допоможуть індивіду уникнути

негативного впливу гендерних стереотипів, що обмежують сферу застосування індивідом свого таланту» [26].

«Серед переваг гендерного підходу можна назвати: 1) розширення сфери самореалізації дитини безвідносно до статевих характеристик – хлопчики долучаються до «жіночої» роботи, дівчатка – включаються до різних видів «чоловічої» активності»; 2) отримання досвіду рівноправного спілкування та співпраці не лише у грі, чи на уроці, а й перенесення цього досвіду в повсякденне життя; 3) зміну статевої ролі моделей поведінки за рахунок послаблення впливу гендерних стереотипів на систему культурних канонів – дівчатка отримують можливість самореалізації у професійному відношенні, хлопчики – емоційного самовираження; 4) розвиток соціальної відповідальності у взаємовідносинах між жінкою та чоловіком; 5) заохочування до бажання мати міцну сім'ю, яка б відповідала сучасним запитам суспільства: рівноправність кожного члена сім'ї; б) виховування поваги до людини, незалежно від її статі» [58, с. 103]. Гендерно зорієнтований підхід спрямований на «врахування особливостей мислення, поведінки, спілкування, пам'яті, сприйняття та ін. тих, хто навчається, що сприятиме більш дієвій професійній адаптації до майбутньої діяльності, їхній творчій самореалізації, уникненню конфліктних ситуацій, індивідуалізації навчання, подоланню гендерних стереотипів тощо» [2]. Уключення гендерної компоненти до навчального процесу має посприяти гармонізації стосунків між дівчатами та хлопцями, успішній самореалізації в професійній сфері та сімейному житті, розкриттю особистісного потенціалу.

Таким чином, «інститут освіти виступає не лише інструментом боротьби зі стереотипами, а й засобом підвищення самооцінки індивіда. Процес навчання має бути організований таким чином, щоб його механізми допомагали дитині ідентифікувати себе як особистість, що попри свою статеву належність має займати гідне місце у суспільстві» [58, с. 103]. «Дівчаткам важливо усвідомлювати свою належність до людства, відкинувши всі ярлики, що заважають самовизначенню, і з почуттям власної гідності сказати: «Я – людина – жінка – особистість» [39, с. 88].

Процес такої ідентифікації має стати цілком навчально-виховного процесу,

допомагаючи становленню гендерного паритету [58, с. 103]. Освіта як один із соціальних інститутів визначає напрямки конструювання відносин між жінкою та чоловіком у суспільстві й впливає на процес визначення індивідом власної ідентичності [110, с. 134].

Формування інтелектуального суспільства провокує появу системних змін у ціннісних орієнтаціях людини, її свідомості, світорозумінні, самоідентифікації. Сучасність поглиблює усвідомлення людиною своєї приналежності до певної групи. Це включає, з одного боку, співвідношення із чимось відмінним від себе, але з другого, – якщо немає відмінного фону, то зникають підстави говорити про якусь свою особливість. Тому, «ставлячи за мету виховати рівність у гендерних стосунках, потрібно, по-перше, окреслити спільність, а не різність, характеристик громадян незалежно від статі, по-друге, дати образи того, стосовно чого можна дистанціюватись в соціумі (наприклад, воєнна диктатура, тоталітарні та авторитарні режими тощо)» [67, с. 139]. Тобто, сучасний освітній процес, на думку О. Неприцького, має відштовхуватися не від відмінностей людей, а від їх схожості (це стосується не лише статевої, а й національної, расової приналежності).

Такий підхід дещо відрізняється від положення сучасної філософії про людину як неповторну, відмінну, особливу тощо (Фуко, Крістева, Дерріда, Барт). З іншого боку, запропонована позиція схожості, ґрунтуючись на об'єднуючому елементі, може спричинити втрату суб'єктом відчуття індивідуальності. Тому сучасна освіта, щоб уникнути формування егоцентричної чи позбавленої власної індивідуальності особистості, має знайти межу між тотожністю та відмінністю.

Важлива роль при цьому відводиться процесу самоідентифікації. Потреба у самоідентифікації є необхідною характеристикою розвитку кожної дитини, тому, формуючи її світорозуміння, заклади освіти мають чітко окреслити аксіологічну платформу виховання, щоб скоригувати індивіда на вибір тих цінностей, що зможуть забезпечити його становлення як особистості. Якщо освіта не зможе окреслити потрібні орієнтири у виборі життєвих позицій, тоді індивід намагатиметься їх компенсувати якимись іншими ідеалами, що не завжди мають позитивне значення. Аргументування до права кожної людини на рівність,

допоможе в усвідомленні не лише необхідності гендерної рівності для розбудови цивілізації, а й у розумінні важливості для життя людини таких аспектів як гуманізм, толерантність, демократичність тощо.

«Освіта як соціальний інститут, з одного боку, виступає засобом усунення поділу світу на клас жінок та клас чоловіків, за рахунок витіснення суспільних стереотипів, з іншого, – вона сама виконує роль засобу стратифікації. Усвідомлення та аналіз освітнього типу соціальної стратифікації дозволяє виявити його можливості у підтримці принципу гендерної рівності» [110, с. 134]. «При розгляді освіти як критерію стратифікації, можна відмітити її різноплановість (людина має освіту за декількома напрямками); спеціалізованість (широкоспеціалізована та вузькоспеціалізована); якість (залежить від рівня престижності навчального закладу); освітньо-кваліфікаційний рівень людини» [87, с. 260]. Характеристики освіти, знання, освіченості, професії як результату здобуття освіти визначалися як чинники класової стратифікації багатьма дослідниками (К. Сваластога, С. Макеєв, Д. Граскі) [110, с. 134].

«Для обґрунтування ідеї, згідно з якою рівень освіченості, а не стать визначають характер самореалізації особистості у суспільстві, розглянемо теорію інтегрального соціоекономічного індексу професійного статусу (О. Данкен, П. Блау). У її центрі стоїть ідея розподілу професій відповідно до декількох рівнів, одним з яких є рівень освіти» [110, с. 134]. «Становище чоловіка і жінки в суспільстві значною мірою залежить від здобутої ними освіти, а проблема розподілу професій між протилежними статями все ще залишається актуальною» [73, с. 176]. «Освіта, кваліфікація, спеціальність – не тільки самоцінність, – зауважує Д. Константиновський, – але й інструмент, спосіб досягнення цілей, капітал для інвестування. У цьому інструментальному смислі отримання можливостей у сфері освіти означає доступ в майбутньому до інших суспільних благ» [51, с. 16]. «Певний статус індивіда в суспільстві вимагає від нього визначитися із соціальними ролями та вміти ними володіти. Високий статус потребує освоєння більш складних ролей. Суспільство з високим рівнем розвитку передбачає освоєння багатьох ролей, що є майже неможливим без проходження людиною формальних організацій системи

освіти (дитячий садок, школа тощо)» [110, с. 134]. «Набуття певних статусів у відповідності з тим чи іншим рівнем освіти, тією чи іншою кваліфікацією, спеціальністю значною мірою детермінує, у свою чергу, доступ до матеріального благополуччя, влади, незалежності» [51, с. 16].

«Сучасні трансформації спричиняють і зміну поглядів на соціальну структуру, зокрема у контексті формування постіндустріального суспільства. Серед основних ознак постіндустріального суспільства – зростання класу носіїв знання, а також домінування знання в усіх сферах життя» [110, с. 134]. На початку XXI століття, зазначає А. Ярошенко, «перед освітою постала низка викликів, що спонукають її до модернізації – забезпечення високої функціональності людини в умовах технологічних змін; формування уявлень про людину як найвищу цінність; деструктивність асиметрії між духовним та матеріальним» [114, с. 14]. Модернізація освіти пришвидшить процес її пристосування до нових реалій життя – глобалізаційних змін, де провідна роль належить культурі інформації.

В умовах такого суспільства «різко зростає роль освіти як критерію стратифікації» [87, с. 260]. Розвиток постіндустріального суспільства направлений на інтелектуалізацію та технологізацію усіх областей життєдіяльності суспільства. Виникають нові вимоги до людини, «у сучасних суспільствах саме освіта визначає, яку позицію у соціальній ієрархії займе індивід. Лише «освічені» отримують доступ до відповідальних і добре оплачуваних посад. Такий стан речей може привести до ще чіткішої поляризації суспільства, оскільки здобуття освіти потребує значних зусиль» [87, с. 260].

Тобто, освіта людини визначає її темпи просування по соціальній драбині (значення освіти для соціального росту жінки підтвердило 70% опитаних від загальної кількості; для чоловіка – 80% респондентів (див додаток)) [110, с. 135]. «Ще у XVIII ст. «феміністки до фемінізму» прийшли до твердження: тільки освіта може стати для жінок гарантом здійснення їх прав та активної участі в суспільних та політичних сферах» [12, с. 40]. Таким чином, можливість кожного індивіда, незалежно від статі, посідати високі позиції у суспільстві визначається його правом на освіту та рівнем освіченості [110, с. 135]. Як бачимо, у даному випадку, не стать

виступатиме визначаючою характеристикою привілейованого статусу у суспільстві. Освіта постає гарантом самореалізації особистості. Підтвердженням цього можуть стати результати проведеного опитування (див. додаток). На запитання, чи визначає рівень освіченості сучасної жінки можливості її самореалізації, 40% чоловіків, і 41% жінок дали ствердні відповіді. На це ж питання, але вже стосовно рівня освіченості чоловіків, відповідь «так» дали 68% жінок і 76% чоловіків. Як бачимо, для представників обох статей рівень освіченості виступає вагомим критерієм самореалізації, хоча перевага чоловіків досі очевидна.

Як свідчить історичний розвиток суспільства, досить довгий час жінки залишалися осторонь освітнього процесу, що сприймалося як прояв дискримінації по відношенню до них. Кінець XVIII ст. починає змінювати образ патріархальної жінки. Фактором соціального перелому виступає освіта. Питання освіченості жінок є досить суперечливим. Довгий час (до кінця XVIII ст.) освіта була доступною лише для заможної частини населення. Незалежно від історичного періоду, характер освіти для чоловіка й жінки мав різне спрямування: жіноча – скерована на формування чуйної господині (основу навчального матеріалу складає література, рукоділля, живопис, музика тощо); чоловіча – на виховання політика чи економіста (математика, військова справа, фізика, історія). Приклади жінок з досить високим рівнем освіченості (гетери (гетера Астазія мала вплив на політичну діяльність Афін), гейші) є виключенням, а не нормою.

Освіта жінок була переважно домашньою. Перші закриті жіночі пансіонати (для аристократів) з'являються в Європі в кінці XVII ст. Починаючи з XIX ст. організовуються школи для бідної частини населення (як для хлопчиків, так і дівчаток). Проблема жіночої освіти набуває актуальності в XIX ст. Невипадково, уже перші феміністичні об'єднання (друга пол. XIX ст. – поч. XX ст.) США та Європи у своїх вимогах одним із пунктів ставили освіту. Можливість здобути вищу освіту жінки отримують наприкінці 70-х років XIX ст. Демократизація суспільства та лібералізація ставлення до жінок відкрили їм доступ до освіти, що дозволило включитися до суспільного життя та мати можливість впливати на його розвиток.

«На сьогоднішній день освіта стає тим критерієм, який визначає попит індивіда

як робочої сили на ринку праці, чим вищий рівень освіченості людини, тим кращі її шанси бути працевлаштованою та стати незалежною в економічному плані. Економічна незалежність жінки в наші дні все частіше стає звичним явищем. Її освіченість (різноплановість, спеціалізованість, якість) дозволяє їй не тільки прирівнятися у можливостях до чоловіка та відкрити доступ до традиційно чоловічих секторів діяльності, але й вільно обирати власну життєву стратегію та форму активності» [110, с. 134]. Право на освіту, що закріплене Конституцією, виступає одним із факторів усунення статевої асиметрії та утвердження гендерної рівності в реальності.

Сучасна соціальна стратифікація характеризується мобільністю, що є важливим фактором формування гендерної рівності, оскільки порушує усталені ієрархічні структури. «Соціальна мобільність передбачає рух індивідів між різними соціальними позиціями, перехід від однієї групи до іншої» [87, с. 269]. Соціальна мобільність ділиться на горизонтальну («передбачає перехід індивідів з однієї соціальної групи до іншої без зміни соціального статусу» [87, с. 260]) та вертикальну («передбачає перехід індивіда з однієї групи до іншої зі зміною соціального статусу та соціального становища у суспільстві» [87, с. 260]), що ділиться на висхідну (здійснення індивідом соціального підйому) і нисхідну (зворотній процес). Становлення статевої рівності у суспільстві потребує вертикального висхідного виду соціальної мобільності, одним із аспектів якої є освіта. Таким чином, освіта є засобом зміни соціального становища жінки та дозволяє перейти їй із приватної сфери до публічної, яка традиційно була закріплена за світом чоловіків. Якщо жінка матиме рівні з чоловіком соціальні позиції, то можна говорити про процес закріплення ідей гендерної рівності у суспільній свідомості. Підтримання інституту освіти є обов'язком кожного демократичного суспільства. На даний час державою проводяться політичні зміни у сфері освіти з урахуванням гендерної компоненти (наказ №839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» від 10.09. 2009 р., наказ від 3.07.2015 р. №713 «Про створення робочої групи з питань політики гендерної рівності та боротьби з дискримінацією у сфері освіти», Стратегія впровадження гендерної рівності та

недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» (подана на затвердження до Кабінету Міністрів України)), що дає підстави говорити про освіту та її роль у витісненні статевих диспропорцій та становленні принципу гендерної рівності в українському суспільстві.

Розглядаючи освіту як критерій стратифікації, варто зупинитися на питанні роздільного чи спільного навчання. Серед респондентів на запитання анкети, чи потрібне українському суспільству роздільне навчання, найбільшу кількість відповідей отримав варіант «ні» (36% – жінки і 39% – чоловіки). З одного боку, це доводить оптимальність позицій спільного навчання, з другого – може свідчити про низький рівень поінформованості громадян з цього питання.

«Сучасне розуміння педагогіки як системи взаємопов'язаного педагогічного впливу та взаємовпливу в межах суб'єкт-суб'єктних відносин педагогічного процесу та соціалізації особистості, – пише О. Луценко, – потребує перегляду самого поняття виховання з гендерних позицій, гендерного підходу, який передбачає гармонізацію статево-рольової взаємодії на основі егалітаризму як принципу рівних прав та можливостей особистості незалежно від статі» [61, с. 501].

Проблема роздільного чи спільного навчання має досить тривалу історію. Спільність або роздільність навчання може залежати від історичного періоду та регіону: наприклад, у Парижі до XIV ст. навчання було спільним, потім тільки у XIV ст. практикувалось роздільне навчання; школи Італії мали як роздільну, так і спільну системи навчання; у Німеччині притримувалися позиції спільного навчання [83]. Проте, така освіта була реальною для чоловіків; дівчата отримували лише домашню освіту, спрямованість якої визначали батьки. У XIX ст. представниці жіночої статі почали допускатися до суспільної освіти, але така освіта зводилася до вивчення сімейно-домашніх обов'язків (так, Бестужівські курси на перших порах стояли на зазначених позиціях, але потім до програми було включено загальноосвітні предмети).

Для суспільств, де дівчатка та хлопчики готувалися до різних видів діяльності, роздільний тип навчання є виправданим. Формування жіночих рухів слугувало поштовхом до надання жінкам однакової з чоловіками освіти.

На території України, зокрема в Галичині, система роздільного навчання була діючою до 1939 року. Остаточо спільне навчання закріпилося у радянських закладах освіти. Причиною цього стало прагнення зменшити існуючу відокремленість соціальних груп.

Розвиток суспільства, включення жінок до трудової та суспільної діяльності стали об'єктивною соціальною передумовою того, що рівень освіти жінок має відповідати соціальним потребам, а як наслідок – рівню чоловіків. На основі цього, згодом, виникла ідея спільного навчання. Як бачимо, від початку свого становлення, соціальний інститут освіти став тим чинником, який стимулював осмислення проблеми рівності жінок та чоловіків у суспільстві.

Питання спільного чи роздільного навчання є суперечливим та має неоднозначний характер. Дана проблема у межах дослідження має значення, оскільки стосується особливостей гендерної соціалізації індивіда, визначає напрямки самореалізації людини у соціумі.

Аналіз проблеми роздільного навчання показує, що, з одного боку, даний різновид стоїть в опозиції до сучасних тенденцій суспільства – утвердження гендерної рівності, та може сприйматися як прояв або фемінізму, або шовінізму; з другого – дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до формування особистості та оптимізувати процес її самореалізації в майбутньому, оскільки гендерна ідентичність дитини, через процес навчання, вибудовується не на протиставленні статей, а на самоствердженні власного «Я».

Для процесу гендерної соціалізації роздільне навчання не є оптимальним варіантом. Оскільки даний різновид навчання, згідно з О. Луценко, «закріплює на рівні свідомості біологічну різницю між статями як основу розподілення діяльності та поведінки чоловіків і жінок, акцентує нерівність можливостей у навчанні (коли в жіночих та чоловічих школах навчання проводиться за різними програмами, немовби спираючись на інтереси статі), орієнтує дітей на виконання традиційних соціальних ролей і, врешті-решт, суперечить загальноосвітній тенденції до спільного навчання» [61, с. 493]. На обговорення даної суперечності впливає і той факт, що статеві відмінності дітей під час навчання не враховуються.

Недоліки роздільного навчання полягають у свідомому наголошенні на традиційних соціальних ролях кожної статі. Соціальний контекст функціонування закладів з даним різновидом навчання простежується у залежності між тиском патріархальних стереотипів та процесами жіночої емансипації. Коли жіноча «меншовартісність» обґрунтовується апелюванням до природного призначення жінки, тим самим відводючи їй приватну сферу життєдіяльності для самореалізації.

Переваги роздільного навчання прибічники (Б. І. Хасан, Г. М. Бреслав) пояснюють тим, що хлопчики у розвиткові відстають від дівчаток на рік-півтора, і, таким чином, «сильна» стать виявляє себе слабшою за «слабку» стать. Аналіз у системі шкільної освіти гендерних стереотипів дозволяє стояти на позиціях роздільного навчання у деяких дисциплінах, так у школах спільного навчання природничі науки та математика обираються для поглибленого навчання дівчатами рідше, а у школах з роздільним навчанням такої проблеми не виникає. Роздільне навчання дає змогу хлопчикам проявитися у гуманітарних науках, а дівчаткам – у природничих та точних.

У США та країнах Західної Європи роздільне навчання є звичним явищем. В Україні такий тип навчання не носить масового характеру. У більшості випадків роздільне навчання практикується у школах-інтернатах, приватних закладах освіти, навчальних закладах військового спрямування. Можемо навести такі приклади роздільних шкіл в Україні: приватна школа «Леді» (Боярка), Львівська українська приватна гімназія, Сквирівська ЗОШ I-III ступенів, Елітна школа для дівчат у Києві, Київський жіночий ліцей, створений на базі школи-інтернату №13.

Поширення спільної освіти на початку ХХ ст. стало значним кроком у розвитку освіти як соціального інституту. Спільне навчання, на відміну від роздільного, де біологічні відмінності між статями закріплюються на рівні свідомості, через уключення дітей до спільної діяльності прагне вибудувати рівноправні стосунки, незалежно від статевої приналежності. Недоліком даного різновиду навчання є проблема формування гендерної ідентичності через ігнорування протилежної статі: бути відмінними від хлопчика / дівчинки, не виконувати роботу, що традиційно вважається чоловічою / жіночою.

Оскільки клас – це певна мікрогрупа, що відображає гендерну стратифікацію не лише суспільства, а й культури в цілому, тому спільний навчальний процес на своєму прикладі може продемонструвати формування або рівного статусу жінки та чоловіка, або їх ієрархічність. Побудована на певних засадах гендерна соціалізація індивіда формує передумови або для рівних можливостей самореалізації кожного, незалежно від статі, або задає жорсткі межі.

Кожен вид навчання має як позитивні, так і негативні сторони. Позичі спільного навчання видаються більш оптимальними, оскільки саме за таких умов жодна стать не почуватиме себе дискримінованою. Окрім того, спільне навчання дозволить зрозуміти, що «слабка» стать у процесі отримання знань стоїть на одному рівні із «сильною», а тому має право на такому ж рівні використовувати здобуті знання у суспільній діяльності. До того ж, наявність здорової конкуренції допоможе у вихованні лідерських якостей як у хлопців, так і у дівчат. Розвиток сучасного суспільства не можливий в умовах, коли статеві особливості виступають засобом соціального тиску, тому спільне навчання закладає гендерно нейтральні позиції у нових та вже існуючих соціальних ролях. Розмивання гендерних стереотипів, паритетність у стосунках між статями стають передумовою самореалізації особистості, та є запорукою суспільного прогресу.

Отже, інститут освіти виступає важливим фактором гендерної соціалізації особистості. Система освіти є досить гнучкою, про що свідчить її здатність адаптуватися до проблем сучасності та враховувати їх у навчальному процесі. ХХІ ст. на перший план ставить людину та її всебічний розвиток у демократичному суспільстві. Розглядаючи інститут освіти, варто зазначити про його взаємозв'язок із державою. Держава, яка турбується про своїх громадян, має забезпечити міцні позиції системи освіти, так як освіта надає людині знання та уміння, з допомогою яких вона адаптується до життя. Реформування системи освіти України, – пише О. Фісенко, – це нагальна необхідність; удосконалення і підвищення рівня якості освіти є найважливішою соціокультурною проблемою, яка, значною мірою, обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому

світі [97]. Якість освіти буде на належному рівні за умов проведення вдалої державної політики у сфері освіти. Державна політика у сфері освіти має бути підпорядкована таким основним принципам:

- розвиток систем освіти здійснюється на основі національних і місцевих культурних цінностей, особливостей і традицій з урахуванням світових тенденцій розвитку;

- пріоритетність освіти в інвестиційній політиці, що гарантує стабільний розвиток і високу якість задоволення зростаючих потреб у сучасній якісній освіті;

- гуманістичний характер освіти, пріоритетне значення в ній загальнолюдських цінностей, прав і свобод, а також вільного розвитку особистості;

- рівність доступу до всіх рівнів і типів освіти, форм навчання, та право вибору навчального закладу;

- визнання того, що освіта в цілому, навчальні та наукові установи є важливими чинниками соціально-економічного, технологічного розвитку, розв'язання проблем регіонального, загальнонаціонального та глобального характеру;

- збереження й зміцнення спільного для багатьох держав освітнього простору, дотримання міжнародних освітніх стандартів якості освіти, норм інтелектуального та інформаційного забезпечення функціонування освітньої системи [114, с. 156].

Першочерговим завданням демократично розвиненого суспільства є створення рівних умов та можливостей реалізації кожної людини. Уключення гендерної компоненти до інституту освіти й самого освітнього процесу направлене на індивідуальне самостворення особистості та подолання культурних патріархальних канонів, що закріпилися в масовій свідомості. Гендерна освіта як складник інституту освіти в цілому сприяє витісненню біодетерміністських поглядів про зміст «чоловічого» та «жіночого». Разом з тим, виступаючи елементом освітнього процесу, гендерна освіта у системі соціокультурних зв'язків впливає на формування егалітарної свідомості індивіда.

3.3. Політико-правовий аспект гендерної рівності: традиції та сучасність

Усвідомлення існування проблеми гендерної нерівності змусило переглянути звичний уклад життя соціуму. Питання гендерної рівності постало для сучасного суспільства як загальнолюдська цінність. Формування стратегії рівності є проблемою соціальної справедливості, оскільки передбачає боротьбу з дискримінацією як жінок, так і чоловіків. Концепція гендерної рівності виникла як засіб ліквідації існуючої статевої асиметрії та направлена на усунення пов'язаних з нею суперечностей в усіх сферах життєдіяльності людини.

Мета даного підрозділу: прослідкувати з позиції соціальної філософії роль політико-правової діяльності держави у створенні рівних умов для самореалізації жінки та чоловіка у суспільстві. Для цього необхідно: - розкрити сутність гендерної політики та простежити специфіку її реалізації в Україні (дозволить об'єктивно оцінити нові можливості самореалізації чоловіка та жінки у суспільстві безвідносно до статі); - провести паралель між гендернонейтральною та гендернозорієнтованою політикою (дасть змогу визначити соціальний статус жінки та соціальний статус чоловіка у межах двох моделей рівності – формальної рівності, де в основі лежить однаковість статей, та рівності можливостей – що ґрунтується на їх відмінності); - простежити практичну реалізацію теоретично встановлених положень по досягненню гендерної паритетності в різних видах діяльності.

Особливість гендерної взаємодії на сьогоднішній день обумовлена новим соціальним статусом жінки, і новими можливостями самореалізації і жінки, і чоловіка. Еволюція світу жінки, на думку В. Кирилліної, «пришвидшила розвиток людства: особистість, незалежно від статі, стала динамічнішою, зникли одномірність і заданість взаємовідносин, що ґрунтувалися на основах чоловічої культури» [42, с. 24].

Для ХХІ ст. політика, за зауваженням Т. Мельник, «є впливовою силою гендерних перетворень в суспільстві» [63, с. 219]. Поява гендерної політики свідчить про те, що явище гендерної рівності із розряду соціальних проблем перейшло в політичну сферу, бо захист прав людини – це питання, що повинно розглядатися на державному рівні. У рамках гендерної політики, зазначає Л. Кормич,

«забезпечується пріоритетність прав людини і поглиблення процесу демократизації, реформуються соціальна і політична сфери, змінюються ролі та функції суб'єктів, дістають відображення глобалізаційні та інтеграційні впливи. Державна гендерна політика України як у концептуальному, так і в інституціональному вимірах, ґрунтується і на національних традиціях, і на запозиченні та застосуванні міжнародного досвіду» [53, с. 574]. Гендерну політику Т. Мельник пояснює як: «визначення міжнародними органами та державами, політичними партіями основних гендерних пріоритетів і фундаментальних цінностей, принципів і напрямів діяльності, відповідних методів та способів їх втілення, спрямованих на утвердження рівних прав, свобод, створення умов, можливостей і шансів, гарантій забезпечення рівного соціально-політичного статусу чоловіків і жінок, на розвиток гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві» [63, с. 220].

Звертаючись до праць Грабовської І., відмітимо, що сьогодні ми можемо говорити про наявність гендерної політики в українській державі, як і в будь-якій іншій європейській країні [23, с. 90]. Тут же дослідниця зазначає, що «справжній рівень розуміння проблеми паритетної демократії фактично відсутній в українському політикумі. Між тим, країна вже має «Державну програму гендерних перетворень», що дає змогу говорити про гендерну складову політики держави. Україна визнала такі основні підходи для кореляції внутрішньо демократичних процесів із сучасними демократичними принципами європейського існування: рівність жінок і чоловіків нерозривно взаємопов'язана з оцінкою соціального прогресу, розвитку й миру; пріоритетність гендерної проблематики як мети для людства; рівність жінок та дівчаток є невід'ємною і неподільною складовою частиною загальних прав людини і повинна захищатися на всіх стадіях життєвого циклу – в дитинстві, юності, дорослому і похилому віці; ліквідація всіх форм дискримінації за ознакою статі є першочерговою метою міжнародного співтовариства; рух за рівність чоловіків і жінок у всьому світі є одним із визначальних факторів сучасності; рівність можливостей для всіх людей має ключове значення для побудови справедливих демократичних суспільств у XXI ст.; рівність жінок і чоловіків є першорядною серед пріоритетних сфер і напрямів

політики; рівність жінок і чоловіків є фундаментальною цінністю Третього Тисячоліття нарівні зі свободою, справедливістю, толерантністю; головна відповідальність у країнах за здійснення зобов'язань з питань рівності статей лежить на їх урядах; гендерна проблематика є центральним елементом усіх стратегій і програм; інтегрування гендерної складової в усі стратегії та програми є необхідним» [23, с. 94-95].

Таким чином, у рамках даного дослідження термін «гендерна політика» має соціально-філософський і соціально-політичний контекст та розглядається у межах соціальної стратегії сучасного світу та передбачає ідею паритетності й співробітництва статей. Серед основних механізмів реалізації гендерної політики дослідники виділяють: сім'ю та її планування, гендерну освіту, законодавство [86].

Дослідниця Кобелянська Л. говорить про такі принципи гендерної політики: «1. гендерна рівність розглядається як інтегральна частина всіх політик, програм та проектів; 2. досягнення гендерної рівності вимагає визнання того, що повинні бути враховані специфічні інтереси жінок і чоловіків при формуванні політик, впровадженні програм та проектів; 3. досягнення гендерної рівності означає, що рівні права та можливості повинні забезпечуватися незалежно від статі; 4. доступ жінок до прийняття рішень на всіх рівнях є центральним питанням у досягненні гендерної рівності; 5. для досягнення гендерної рівності важливо забезпечити рівну участь чоловіків та жінок як рівноправних суб'єктів в економічних, соціальних та культуротворчих процесах; 6. гендерної рівності можна досягти через партнерство між жінками та чоловіками на основі принципів паритетної демократії; 7. досягнення гендерної рівності вимагає здійснення спеціальних кроків, спрямованих на зменшення гендерної нерівності» [47, с. 10].

Спираючись на конституційно-правові положення, Шахман Н. виділяє наступні ознаки проблеми гендерної рівності в Україні, а саме: «1. в Україні в основному застосовується субстанційний (істотний) підхід до юридичного закріплення рівності чоловіка і жінки, яка потребує додаткового юридичного захисту й поваги з боку держави та суспільства, і таким чином стала на позицію гендерно чуйного підходу; 2. в Україні конституційно утверджено принцип

недискримінації за ознакою статі, права і свободи людини незалежно від статі та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 3. не вважаються дискримінацією за ознаками статі спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини, різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, особливості щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; 4. з метою комплексного дієвого вирішення проблеми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, підвищення статусу жінки в суспільстві та державі, необхідного формування та реалізації політики у зазначеній сфері, вдосконалення механізму здійснення гендерно-правової експертизи, створення та приведення у відповідність нормативно-правової бази» [111, с. 217].

Розгляд структури гендерної політики та аналіз специфіки її впливу на процес самореалізації особистості передбачає дослідження гендернонейтральної та гендерноорієнтованої політики. Кожен із зазначених різновидів апелює поняттям рівність. У межах гендернонейтральної політики перевага надається формальній рівності, та як приклад для її обґрунтування конструюється явище «позитивної дискримінації». Гендерноорієнтована політика за основу бере рівність можливостей, що, на відміну від попередньої, базується не на однаковості статей, а на їх відмінності.

Демократичні перетворення, що лежать в основі глобальних трансформацій сучасного плюрального світу, носитимуть динамічний та реальний характер лише за умови, коли політичні рішення враховуватимуть інтереси кожної статі та прийматимуться як чоловіками, так і жінками.

Звертаючись до праць Грабовської І., відмітимо, що «сьогодні можемо говорити про наявність гендерної політики в українській державі, як і в будь-якій іншій європейській країні» [23, с. 90]. Але «справжній рівень розуміння проблеми паритетної демократії фактично відсутній в українському політикумі. Між тим, сьогодні країна має вже «Державну програму гендерних перетворень», що дає змогу говорити про гендерну складову політики держави» [23, с. 90].

Якщо говорити про існування в Україні політики гендерної рівності, то

проведене дослідження показує, що більшість респондентів схильні до того, що політика гендерної рівності існує й не існує водночас: тобто, рівність позицій чоловіка і жінки в одній сфері перекривається їхньою нерівністю в іншій (42% - жінки, 40% - чоловіки). Друге місце за кількістю відповідей займає варіант, де політика гендерної рівності існує (31% - жінки, 23% - чоловіки). Таким чином, можна говорити про усвідомлення населенням проблеми гендерної рівності/нерівності в Україні, проте вирішення її на практиці відбувається повільними темпами.

Формування ідеології рівності – заявка держави на право називатися демократичною. Це є «тим європейським стандартом, яким, – за зауваженням Л. Кобелянської, – вимірюється розвиток особи і суспільства» [47, с. 11]. «Оцінка суспільств із позицій гендерного паритету та запровадження засобів, що сприяють дотриманню неупередженого ставлення до особи незалежно від статі, – відмічає С. Оксамитна, – нині вважається невід’ємною складовою демократичного розвитку» [68, с. 135].

Даючи відповідь на питання, про «перетворення українського суспільства на суспільство справжньої паритетної демократії», Л. Кобелянська зауважує, що «саме сьогодні відбувається реальний поворот до серйозних кроків з боку держави щодо формування в Україні суспільства рівних можливостей для чоловіків і жінок. При цьому треба мати на увазі кроссекторальність гендерних проблем, що вимагає не лише прийняття спеціальних державних програм, а, найголовніше, врахування цих особливостей в усіх, без винятку, державних програмах» [22, с. 50].

Урахування гендерної проблематики в різних сферах діяльності не лише підніме авторитет держави серед інших країн, а й забезпечить «ефективне досягнення інших соціальних і економічних цілей» [47, с. 10]. Для сучасної України, на думку І. Грабовської, «вимога побудови реальної паритетної демократії вже давно не є проблемою захисту жінок чи малозабезпеченої частини населення» [22, с. 50]. Урахування гендерних питань, стверджує Л.Кобелянська, не повинно носити лише теоретичний характер, їх практична реалізація простежується у зміні стратегії розвитку країни, що дозволить чоловікам і жінкам на рівних засадах не лише брати

участь у розбудові держави, а й самостійно впливати на цей процес, «підтримка досягнення рівності між жінками та чоловіками має своєю метою забезпечення стабільного розвитку, саме досягнення цілей стійкого людського розвитку можливе лише за умов рівноправної участі жінок у прийнятті рішень в усіх сферах соціального життя, що суттєво впливає на ефективність державного управління і керівництва» [47, с. 10].

Проводячи паралель між гендерною політикою в українському суспільстві та європейських країнах І. Грабовська зауважує: «для українців ці трансформації – це чималою мірою соціальна мімікрія під гендерно збалансоване суспільство. Саме приклад Європи, ідея європейськості для сучасної України стала поверненням самоідентичності й орієнтиром на «культурний рівень життя». У плані державотворчих процесів – орієнтацією на сучасну цивілізовану європейську правову демократичну державу із гендерно збалансованим суспільством як її невід’ємною складовою» [23, с. 90]. Феномен європейськості передбачає дотримання певних положень, серед яких – формування демократичного суспільства, що характеризуватиметься гендерною збалансованістю. В основі теоретичних підходів до аналізу гендерної рівності як принципу побудови справедливого демократичного суспільства, зауважує І. Грабовська, лежать ідеї євроцентризму [23, с. 91].

Підтримуючи запропоновану І. Грабовською позицію євроцентризму, додамо, що зазначений «потяг до європейськості» певним чином утруднює реалізацію на практиці завдань, визначених програмами по досягненню паритетності, так як надбання Заходу, що беруться за основу, нашаровуються на запити українського суспільства, а не модифікуються відповідно до його запитів. За рахунок цього утворюється прообраз гендерно збалансованого суспільства. Але, незважаючи на це, концепція гендерної рівності набуває поступального характеру. Включення гендерної компоненти до стратегії розвитку країни свідчить про прагнення українського суспільства вибудувати паритетно зорієнтовану країну. «Однією із особливостей сучасного моменту політичного розвитку України, – констатує І. Грабовська, – є те, що саме сьогодні гостро поставлена проблема рівності як

справедливості для жінок та чоловіків у вітчизняній аналітиці. Становлення паритетного суспільства через уведення гендерного компонента в політику країни є необхідною відповіддю на низку викликів, що їх поставила історія перед постколоніальним українським суспільством» [23, с. 92], одним із яких є право кожної людини на повноцінну самореалізацію у суспільстві. Таким чином, становлення паритетного суспільства можна трактувати не лише як одну із передумов, утілення якої дозволить долучитися до світового співтовариства, а як реакцію на технічні, інформаційні, політичні, соціальні, моральні, культурні вимоги сучасної цивілізації, новоутворення якої відкривають недоступні раніше для жінки можливості.

Подальший розвиток зазначених змін вимагає певної підтримки, забезпечити яку може держава через проведення змін у політико-правовому інституті. Але попри те, що проблема гендерної рівності в політико-правовому дискурсі є досить актуальною, «однак, – за твердженням І. Тукаленко, – гендерні диспропорції не усунуто цілковито на жодному зі щаблів стратегії рівності: ані на інституційному (що передбачає реформування інституцій для формального закріплення рівності прав чоловіків і жінок), ані на соціально-економічному (де йдеться про запровадження рівного доступу жінок до економічних ресурсів і сприяння залученню їх до суспільного життя), ані на політичному (для якого важливе посилення громадянської і політичної заангажованості жінки та розширення для неї доступу до впливу на політичне життя і прийняття рішень)» [92, с. 129]. У свою чергу, підтверджуючи позиції стосовно труднощів усунення гендерної асиметрії в українському суспільстві, С. Оксамитна припускає, що «сучасне становище чоловіків і жінок у суспільстві, офіційний дискурс жіночого й чоловічого, підтримуваний владою та політичними партіями» [68, с. 135] свідчить не на користь просування ідеї рівності на теренах України. Причиною цього, на думку дослідниці, «є стан гендерних відносин в економічній, соціальній, правовій та політичній сферах українського суспільства, а також стан громадської свідомості, де продовжує успішно відтворюватися низка глибоко вкорінених гендерних стереотипів» [68, с. 136].

Розглядаючи особливості гендерного розвитку України зазначимо, що «відсутність в Україні фемінізму як поширеного світогляду, альтернативної теорії культури та соціального руху, як не дивно, супроводжується численними проявами феміністичної фобії, викривленого та вульгарного уявлення про феміністок і фемінізм як явище виключно західної культури й тому неприйнятне для українського суспільства» [68, с. 136]. Така феміністична фобія була причиною того, що права жінки в українському суспільстві довгий час не враховувалися при розробці політичних стратегій, економічних програм.

У Радянському Союзі проблем по вирішенню жіночого питання не було, так як не існувало жодних проблем, які відділялися від проблем робітничого класу. Рівність у правах (громадянських, економічних, політичних) закріплена конституцією 1918 року, де наголошувалось на праві представників обох статей вибирати і бути обраними.

За рішенням Організації Об'єднаних Націй 1975 рік було проголошено Міжнародним роком жінки. Це посприяло тому, «що більшість держав узяли на себе зобов'язання по усуненню дискримінацій, пов'язаних зі статтю, а також зайнялися розробкою проблеми рівності статей, та надали цим питанням офіційного характеру» [81, с. 7]. Але попри те, що зрушення у системі державної політики відбулися, й надалі продовжуються порушення рівності між чоловіком та жінкою як у громадській сфері, так і приватній. Традиційне уявлення, згідно з яким держава стоїть на позиціях нейтралітету у питаннях взаємовідносин статей, заважає боротьбі в державній політиці з дискримінацією за статевою приналежністю. Встановлення зв'язків між політикою та гендерним знанням і, як наслідок, виділення поряд із державною політикою гендерної політики є «результатом поєднання феміністських поглядів з дедалі виразнішим усвідомленням з боку світової спільноти, що дискримінація за статтю – це не тільки питання соціальної справедливості» [81, с. 7], це суперечність, що має вплив на всі сфери соціальної діяльності, в які включена особистість як на макрорівні (економіка, медицина, освіта, довкілля, що вимірюються у масштабах причетності до світових стандартів), так і на мікрорівні (маються на увазі власне особистісні інтереси).

Кінець ХХ ст. відзначається підвищеним інтересом до питання рівності. З отриманням незалежності після підписання Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН українська спільнота вирішення проблеми дискримінації за статтю визнала однією з центральних у боротьбі за свободи людини.

Починаючи з 2004 року в Україні поширюються активні дослідження співвідношення задіяних в усіх сферах економічного, політичного, культурного життя чоловіків та жінок. Інтерес до проблем гендерної рівності знайшов відображення у низці законопроектів, що пов'язані з міжнародними зобов'язаннями України (Указ «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.); законопроект «Про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків та рівних можливостей їх реалізації»; згідно з Постановою Кабінету Міністрів прийнято рішення, відповідно до якого чинне законодавство, а також проекти нормативно-правових актів будуть піддані гендерно-правовій експертизі; постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 №717 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року», концепція «Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» (подана на розгляд до Кабінету Міністрів України від 30.08.2016 року) тощо).

Технологізована сучасність спричинила кризу приписів традиційного суспільства, соціальні традиції культури чоловіків не відповідають вимогам суспільства нової епохи. За довгий час жінка ХХІ століття в усіх сферах життєдіяльності претендує на рівність, чим руйнує патріархальні стереотипи стосовно свого призначення. 2007 рік став для українців роком гендерної рівності. Становлення гендерного паритету набуває широкого обговорення.

Стратегія рівності можливостей, як зазначає І. Тукаленко, «дозволить оформитися «гендерноорієнтованій» політиці та розкрити суть правових механізмів, що носять «гендернонейтральний» характер, причому останні піддаються критиці з приводу своєї неспроможності у намаганнях утвердити гендерну рівність» [92, с 131].

«Гендернонейтральний» підхід виступає способом формального надання рівних умов, так як «нейтральність має тут лише позірний характер, приховуючи маскулінну сутність вироблення цих формально нейтральних норм. Формальна ж рівність ...легко перетворюється на «ілюзію» рівності, під пеленою якої неминуче простежуються суперечності та конфлікти латентної природи» [92, с. 130]. Підхід формальної рівності Н. Шахман пояснює так: «на законодавчому рівні має бути формалізована рівність прав кожної особи незалежно від будь-яких дискримінаційних критеріїв. Вважається, що законодавче закріплення рівності всіх осіб є достатнім, щоб подолати ту фактично існуючу в суспільстві нерівність, що тривала століттями» [111, с. 215]. Дотримуючись «гендернонейтральних» практик, суспільство вибудовує таку модель поведінки, що, з одного боку, у соціальних сферах накладає ті ж обов'язки на жінку, що й на чоловіка, з іншого, – не переносить на чоловіка той статус і ті форми поведінки, що традиційно вважалися жіночими (догляд за дітьми, домашнє господарство тощо). У даному випадку, наявна одновекторна направленість встановлення рівності: жінка прирівнюється до чоловіка у чоловічому світі, а чоловік залишається осторонь по відношенню до жіночого. Результатом таких змін стає лише формально обумовлена рівність, яка вигідна чоловікам.

«Гендерноорієнтована» політика, на думку І. Тукаленко, є системою заходів, спрямованих на розгляд потреб саме жінок, «таке тлумачення дозволяє розглядати певні законодавчо підкріплені особливі потреби жінок не як преференції, а як засіб, що уможлиблює функціонування універсального (спільного для чоловіків і жінок) права. І тоді специфічне право жінок на особливі умови, «які дають можливість поєднувати працю з материнством», ...справді може трактуватися як умова забезпечення чинності певних положень ..., що проголошують право кожного на працю, підкріплене державними зобов'язаннями для створення умов «для повного здійснення громадянами права на працю» » [92, с. 130]. Підхід істотної рівності або гендерної чуйності Н. Шахман пояснює як такий, що «базується на визнанні соціальних і біологічних відмінностей між чоловіком і жінкою, які не можуть бути усунені шляхом закріплення формальної рівності на законодавчому рівні, адже саме

підхід формальної рівності фактично призводить до нерівності» [111, с. 215]. Таким чином, концепція рівних можливостей базується на справедливому розподілі між двома сторонами існуючих у суспільстві можливостей самореалізації особистості.

Існуючий дисбаланс у трактуванні місця й ролі чоловіка та жінки в суспільстві пов'язаний не лише із впливом патріархальної системи минулого, а й залежить від нейтрального ставлення до гендерних суперечностей сьогодні. «У зв'язку з тим, що в суспільстві існує домінування маскулінного способу життя (а отже й відтворення відповідних норм у політичній, економічній та інших сферах), то актуальною є проблема створення раціональних відносин партнерства між чоловіками й жінками, рівноправності в різних сферах життя» [11, с. 147]. Тому розробка політичної інфраструктури встановлення гендерного паритету дозволить не лише знайти та ліквідувати джерела пропагування гендерних дискримінацій, а виробити новий підхід до розуміння сутності жінки й чоловіка та відкрити нові можливості реалізації кожного з них.

В основі розв'язання гендерних диспропорцій, як відмічає І. Тукаленко, лежить опозиція, виражена бінарною парою «рівність-відмінність», але особливість цієї пари полягає в тому, що поняття «рівність» «включає все розмаїття підходів до потрактування поняття рівності: від формальної правової рівності до рівностей можливостей і паритету» [92, с. 129].

Міжнародним товариством запропоновано стандарти принципу рівності, що ґрунтуються на визнанні рівності усіх людей незалежно від якихось особливостей. Застосування до людей однакових позицій має відбуватися в усіх сферах життєдіяльності. Визначення статусу особи, що ґрунтується на засадах рівності, толерантності, та не порушує її свободи, сприяє усесторонньому розвитку особистості. Лише за умови паритетних взаємовідносин можлива цілісна самореалізація особистості. Оскільки стосунки гендерної рівності зорієнтовані не лише на репрезентацію сутнісних властивостей особистості та захист інтересів конкретної людини, а й передбачають турботу про інтереси іншої людини. Це дозволить мінімізувати загострення конфліктних ситуацій між статями.

Якщо можливість жінки прирівнятися до чоловіка у різних сферах

життєдіяльності (медицина, праця, освіта) зафіксувати законодавчо не є проблематичним питанням, то співжиття у сім'ї (розподіл домашніх обов'язків, місце кар'єри у житті жінки / чоловіка) на рівних правах є проблематичним і не піддається фіксації у правових документах.

Виконуючи конституційні положення, «держави має вдатися до афірмативних дій, оскільки звужені можливості жінок на ринку праці (зумовлені низкою причин – від особливостей жіночої соціалізації та обов'язків, накладених репродуктивними функціями, до інших соціокультурних перешкод / бар'єрів) можуть компенсуватися певними заходами позитивної дискримінації» [92, с. 130]. Явище позитивної дискримінації є суперечливим, «так як піддається сумніву сам факт справедливості: з одного боку, позитивна дискримінація як крайній вияв стратегії позитивної дії передбачає надання пільг або запровадження квот» [74, с. 316] для пригнобленої категорії громадян (жінки), з другого, – усі зміни в соціальній системі «будуть неефективними, внаслідок чого сприятимуть посиленню аргументів на користь «зворотної дискримінації», яка порушує права чоловіків, що претендують на певні місця і посади» [92, с. 131].

Тому становлення гендерної рівності, окрім рівності прав, повинно враховувати і рівність можливостей, «забезпечення рівності можливостей – проект незавершений, переважно з огляду на політичну складову функціонування цього процесу, і з огляду на потребу надання жінкам не просто прав, однакових з правами чоловіків, але й статусу і влади, уможливлених правом» [92, с. 129].

Категорія рівних можливостей лежить в основі конституційної доктрини про рівність статей. Положення про рівність можливостей – це стандарт для держави та суспільства. Він виступає засобом, що гарантує вирівнювання статусу жінки та чоловіка у суспільних відносинах, та виконує захисну функцію від недотримання принципу рівних прав. Концепція рівності можливостей є новим явищем у сфері гендерної політики, проте, вона дозволить зрозуміти правові механізми становлення гендерної рівності.

Для того, щоб протидіяти статевій асиметрії, слід виробити альтернативні підходи в політичних діях, які б ґрунтувалися на визнанні ідеї відмінності.

Важливо зазначити, що «при цьому взаємодія базуватиметься не на симетричності чоловічого та жіночого, і не на запереченні чоловічого домінування, а на визнанні конфліктного характеру цієї взаємодії, що дозволить говорити про реальність позицій опонентів гендерної взаємодії й можливості її регулювання» [42, с. 6].

Попри лібералізацію суспільства та становлення демократії, протистояння між статями продовжує залишатися поширеним явищем у світі. Характер дискримінації залежить від регіону, країни. Незважаючи на те, що джерела та рівні статевого дисбалансу різні, все ж подібність форм спостерігається. «У жодній регіональній групі держав, що розвиваються, – зазначає П. Ренкін, – жінки не мають рівних з чоловіками прав у юридичній, соціальній та економічній сферах. Гендерно обумовлена нерівність має місце у таких сферах, як доступ та контроль над ресурсами, можливість самореалізації в економічній сфері, у владних структурах та політичному житті» [82, с. 17]. Таким чином, підтримка гендерної рівності виступає центральною проблемою розвитку та метою даного процесу.

Гендерна нерівність належить до соціальних проблем, що існують у будь-якому суспільстві. Існування гендерної нерівності є причиною нестабільності у стосунках між статями. На основі цього виникає питання про причини існування гендерної нерівності: «якщо статева асиметрія негативно впливає на добробут людини і розвиток країни, тоді чому вона й досі є реальністю суспільного життя; чим можна пояснити той факт, що в одних сферах життєдіяльності людини гендерні диспропорції піддаються усуненню, а в інших – з'являються труднощі по їх викоріненню (сфера освіти, охорони здоров'я швидко та лояльно відреагувала на збільшення кількості жінок у своїх секторах, на відміну від політичної сфери, де подібні зміни відбуваються не зовсім швидкими темпами)» [82, с. 35].

Причини та ступінь гендерної нерівності пояснюються рядом факторів, серед яких І. Калабіхіна виділяє: розвиток суспільства (соціально-економічний, демографічний, технологічний), гендерний порядок, поведінковий фактор [36, с. 65].

Перший фактор виступає базою, що формує передумови для становлення у суспільстві гендерного паритету, тобто, держава в економічному, технологічному,

культурному плану більш розвинена, дозволить закріпитися такому суспільному порядку, де чоловік і жінка зможуть самореалізовуватися в різних сферах на рівних правах, оскільки їхні стартові можливості будуть розглядатися як рівноцінні.

Фактор поведінки пов'язаний із культурною специфікою країни, так як сприйняття місця і ролі жінки чи чоловіка в суспільстві залежить від традицій, менталітету нації.

Гендерний порядок – це «соціальні норми, політична культура та відношення суспільства до гендерних питань» [36, с. 65]. Гендерний порядок, у більшості випадків, має маскуліно орієнтовну сутність, тобто соціальна система відзначається домінуванням чоловічих законів, асиметричність існуючих співвідношень можна пояснити блокуванням жіночих інтересів у соціальних сферах. Модернізація суспільства, на думку І. Калабіхіної, «формує передумови, що сприятимуть розвитку егалітарного гендерного порядку, коли індивід володіє більшою свободою у виборі своєї ролі, а соціальна сфера та ресурси представлені відносно рівномірно чоловіками й жінками» [36, с. 65]. Як приклад, дослідниця наводить прояви гендерної нерівності у різних сферах життєдіяльності (сфера зайнятості; доходи; тривалість життя), посиляючись на вищезазначені фактори.

Поведінка у різних сферах життєдіяльності жінки й чоловіка, а також напрямок суспільного розвитку загалом – це наслідок дискримінаційних явищ, що мали місце у минулому, оскільки, діяльність людини визначається нормами та стереотипами, які сформовані попереднім розвитком даного соціуму.

Існує й інша позиція, яка пояснює неспроможність суспільства усунути статеві диспропорції. Так П. Ренкін називає: суспільні інституції, домогосподарства, економіку.

«Суспільні інституції – соціальні норми, звичаї, права, закони – тією самою мірою, що й економічні інституції, формують суспільні позиції та відносини між жінками та чоловіками і визначають те, до яких ресурсів жінки та чоловіки мають доступ, якими видами діяльності вони можуть чи не можуть займатися, яким чином вони можуть брати участь в економічному та суспільному житті» [82, с. 35]. Ці інституції закладають стимули, що визначають суспільний світогляд і допускають

формування суспільних упереджень. Вони містять дані, що, оперуючи соціальними нормами, визначають відповідну кожній людині гендерну роль, навіть за умови, якщо офіційно або неофіційно існуючі інституції не вбачають різниці між жінкою та чоловіком. Суспільні інституції характеризуються нестатичністю, хоча зазнають змін дуже повільно.

Разом із інституціями, на характер гендерних відносин впливають домогосподарства. Під домогосподарствами розуміється сім'я як мала соціальна група. Те, що домогосподарства є одним із чинників існуючої у суспільстві нерівності, пояснюється їхнім впливом на формування стосунків між статями від народження людини, а спадковий характер такої моделі відносин визначає труднощі у встановленні гендерного паритету. Саме на рівні домогосподарств здійснюється становлення індивіда (сюди можна віднести рішення стосовно виховання, вибору професії, дозвілля). «Гендерна нерівність виникає, посилюється або пом'якшується залежно від того, яким чином здійснюється розподіл обов'язків між синами та дочками, наділення їх продуктивними ресурсами, який ступінь самостійності їм надається, наскільки відрізняються сподівання щодо їхнього майбутнього» [82, с. 36]. Рішення сім'ї мають не ізольовану форму, а обумовлюються існуючими в суспільстві приписами.

Показником економічного розвитку, що визначає статус людини в суспільстві, є платоспроможність. Платоспроможність чоловіка становить аксіому, в той час як жіноча платоспроможність носить сумнівний характер, так як громадськість звикла, що жінка завжди перебуває на утриманні й її фінансове благополуччя напряду залежить від заробітку чоловіка. За умов збільшення сімейного бюджету, психологічний клімат усередині домогосподарства набуває ознак упорядкованої системи. «Точна міра впливу на жінок та чоловіків процесу економічного розвитку визначається наявними можливостями займатися видами діяльності, що приносять дохід, залежить від організації доступу до них, від того, як винагороджується праця та професіональні уміння, наскільки рівні шанси представників обох статей скористатися результатами розвитку» [82, с. 36].

Світові організації (зокрема, Світовий Банк) досліджуючи проблему гендерної

нерівності пропонують три складові (універсальні для кожної країни), що уможливають становлення гендерного паритету: «1. інституційна реформа для запровадження рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків; 2. сприяння економічному розвитку в тій чи тій країні з метою зміцнення стимулів для запровадження рівноправного доступу жінок до ресурсів та підвищення ступеня їхньої залученості до суспільного життя; 3. уживати активних заходів до виправлення диспропорцій у контролі над ресурсами та впливові на політичне життя» [82, с. 18-19].

Перша складова стратегії направлена на проведення реформ в економічному та законодавчому секторі, так як у більшості країн світу існують різнорівневі погляди на статус жінки та чоловіка в окремо взятому суспільстві, це проблеми сім'ї та шлюбу, працевлаштування, насилля. «Соціальні, правові та економічні інституції визначають доступ жінок та чоловіків до ресурсів, можливості, що відкриваються для них у житті, співвідношення їхньої ваги в суспільстві, закладення інституційного «ігрового майданчика» з однаковими правилами гри для жінок та чоловіків є критично важливою складовою у сприянні гендерної рівності» [82, с. 18-19]. Перше, на що потрібно звернути увагу – на забезпечення гендерного паритету у правах людини. Реформування вищеперелічених інституцій дозволить жінці на рівні з чоловіком долучитися до тих ресурсів, що традиційно носять маскулінну сутність.

Характер ринкових відносин також обумовлює існування гендерної нерівності, бо визначає спосіб життя людини. Від структури ринку залежить прибутковість виробничого капіталу, встановлення цін, заробітна плата та її співвідношення в залежності від статі. «Політичні кроки та інвестування у розвиток ринкового середовища і в подолання нерівних гендерних можливостей у доступі до інформації – у поєднанні з санкціями щодо тих, хто практикує дискримінацію – стимулюватимуть встановлення гендерної рівності на ринку праці» [82, с. 41].

Друга складова аналізує, як економічна ситуація впливає на становище жінки. Першим життєвим середовищем, де на відносини впливає економічний розвиток, є сім'я. На рівні домогосподарства відбувається перерозподіл ресурсів, що частково залежить від ринкових показників. «Коли економічний розвиток поліпшує рівень

доступності та якості громадського обслуговування, зокрема у сферах охорони здоров'я та освіти, це приводить до зменшення коштів, які доводиться вкладати у розвиток людського капіталу на рівні окремого домогосподарства» [82, с. 43]. Для жінок позитивним буде факт, коли кількість вкладів у них як у ресурс буде нижчою, в порівнянні з чоловіками. Унаслідок вдалої реалізації стратегій економічного розвитку збільшується кількість доходів, яка впливає на зниження показників бідності, що, у свою чергу, сприяє згладжуванню проявів гендерної нерівності. У сім'ях, де низький дохід, відбувається скорочення витрат, що негативно позначається на становищі людини, насамперед, на особах жіночої статі, тому збільшення внутрішнього бюджету домогосподарства показує тенденцію до зменшення гендерних диспропорцій.

Розвиток економіки стимулює появу нових ринків праці. Це дозволяє ліквідувати прояви економічної неефективності та зміцнити систему «ринкових сигналів щодо віддачі праці (фонду зарплати)» [82, с. 43]. Активний ринок праці зменшує навантаження на жінок по домогосподарству завдяки додатковій допомозі (наймані працівники). Підвищення якості об'єктів інфраструктури (транспорт, енергопостачання тощо) стає можливим за рахунок економічного зростання, що збільшує інвестування цієї сфери, а це дозволяє жінкам витратити менше часу на ведення господарства.

Але не завжди розвиток економіки є дієвим засобом у боротьбі за рівні права, «те, чого не можна досягти в галузі забезпечення гендерної рівності лише завдяки економічному розвитку, має доповнюватися соціальною політикою» [82, с. 47]. Дослідниця Калабіхіна І. показує взаємозв'язок між економікою та людським розвитком: «економічний ріст і людський розвиток можуть підсилювати один одного, частково, через збільшення державних вкладів в освіту та охорону здоров'я. Більше того, концентрація зусиль тільки на економічному зростанні без уваги до людського розвитку може привести країну до кола невдач в економічному розвитку, тоді як вклади в людський розвиток часто приводять до економічного процвітання навіть без значних зусиль і програм у цій області» [36, с. 70]. Говорячи про людський розвиток, дослідниця розглядає такий його аспект як прогрес гендерної

рівності, що стимулює розвиток соціально-економічної сфери. Також наводяться наслідки впливу гендерної нерівності на економічний розвиток: знижується ріст економіки, наноситься шкода виробництву, підвищуються витрати управління і благополуччя [36, с. 70].

Існуюча гендерна нерівність: – збільшує корумпованість державних чиновників та кримінального бізнесу; – стимулює нерівномірний розподіл праці, що неефективний за умов сучасної високотехнологічної економіки; – знижує економічний ріст; – продукує ріст втрачених можливостей як материнського, так і дитячого поколінь, та втрату в заробітках; – підвищує ріст дитячої смертності, знижує рівень імунізації дітей, піддержує високу народжуваність при низькому рівні життя; – збільшує попит на медичні послуги, підвищуються витрати на правоохоронні органи, соціальні програми; – підвищує показники розповсюдження ВІЛ-інфекції [36, с. 70-71].

Підвищення економічних показників країни виконує дії зворотного характеру, направлені на гендерну рівність: у зв'язку з тим, що можливість доступу до ресурсів залежить від статевої приналежності й носить асиметричний характер, економічний розвиток по-різному впливає на соціальні групи (у тих сферах, де тримаються високі показники одержання прибутків, кількість жінок менша (політика, підприємництво)), але є й позитивні прояви цієї взаємозалежності, які проявляється в усуненні бар'єрів при розподілі праці, виникненні зацікавленості у підготовці жінок-спеціалістів [36, с. 71]. Гендерний порядок, якому властива залежність від патріархальних канонів, проявляється у нерівномірному фінансуванні галузей виробництва, за якими закріплені «чоловіча» і «жіноча» приналежність, стимулює у найближчий час ріст економічних показників, проте надає змоги рости показникам гендерної рівності.

Третя складова стратегії відзначається активністю і розрахована на отримання бажаних результатів найближчим часом, вона направлена на бідну частину населення, де гендерна нерівність найбільше проявляється. «Під активними заходами розуміють конкретні кроки, спрямовані на викорінення специфічних форм гендерної дискримінації та виключення з суспільного життя – чи то на рівні сім'ї,

громади, чи на робочому місці» [82, с. 49]. Характер проведення робіт має враховувати особливості специфічних груп населення окремо взятої країни. Політична стратегія повинна направлятися на ті сфери, де існує неспроможність ринку та є ризик перевиробництва.

Як бачимо, вищезазначені фактори та чинники, що протидіють змінам у структурі гендерних відносин, носять споріднений характер і в контексті гендерної приналежності визначають характер самореалізації людини.

Факт існування гендерної нерівності окрім того, що негативно впливає на розвиток суспільнозначимих сфер життєдіяльності, також провокує виникнення конфліктних ситуацій між різностатевими групами.

Такі зміни змушують гендерний конфлікт розглядати у зв'язку з проблемою стійкості суспільства. Особливістю гендерного конфлікту сьогодення є сумнів як жінок, так і чоловіків у традиційних цінностях та уявленнях про соціальну роль кожного з них.

Гендерний конфлікт належить до соціальних конфліктів, так як у його основі лежать соціальні відносини, що виникають внаслідок взаємозв'язку протилежних статей. Основою соціальних відносин, зазначає В. Городяненко, «є соціальні зв'язки (об'єднують індивідів, групи та інші елементи суспільства у функціональне ціле), ядром яких є відносини рівності та нерівності, позаяк розкривають взаємини між людьми, які перебувають на різних соціальних позиціях. Мова йде про складну діалектику рівності й нерівності між людьми у межах соціальної структури суспільства: «конфлікт є найважливішою формою відносин суб'єктів соціальної взаємодії, мета яких зумовлена різними цінностями і нормами, інтересами і потребами» [21]. Соціальний конфлікт як форма соціальної взаємодії суб'єктів є наслідком соціальних відносин, що носять суперечливий характер. Гендерний конфлікт виникає у результаті зіткнення двох світів – чоловічого та жіночого, де перший нав'язує свої інтереси, цінності, норми другому, а той, у свою чергу, не погоджується із таким станом існуючої соціальної взаємодії.

Визнання конфліктного характеру стосунків між статями дозволить простежити причини виникнення такого соціального явища як дискримінація по відношенню до

жінки. Ситуація в суспільстві дає змогу зрозуміти, що період, коли жінка виконувала другорядну роль, закінчується, людина усвідомила існуючу несправедливість. При цьому чоловіки продовжують залишатися при владі, а жінки, розуміючи свою залежність, не бажають зупинитися на досягнутому. Вони прагнуть отримати право вибору, щоб самим впливати як на своє відокремлене від суспільства життя, так і на життя в самому суспільстві. За твердженням Кирилліної В., вирішення цієї проблеми потребує розширення автономності й свободи для усіх членів суспільства, а єдиним способом реалізації такої політики є правильна стратегія управління конфліктами [42, с.7]. Гендерний конфлікт має соціальний характер і зачіпає всі сфери життєдіяльності індивідуумів. До причин конфліктної взаємодії відносять біологічну стать, гендерну ідентичність, гендерні ідеали (закріплені культурою особливості поведінки жінки і чоловіка), сексуальні ролі [42, с. 13].

Гендерний конфлікт має вплив на політичну, соціокультурну сфери життя суспільства. Так, визнаючи конфліктність стосунків між жінкою й чоловіком, відбувається визнання зіткнення двох ціннісних світів, при цьому постає питання про існування не лише цінностей чоловічого світу, а й жіночого. Наявність двох світів дає змогу говорити про виокремлення жіночої культури й її ідентифікацію з історичністю. Джерело насилля, що впливає на формування конфлікту, криється у пориваннях жінок отримати вплив у політичному та економічному секторах. «Гендерний конфлікт запобігає «окостенінню» соціальної системи завдяки тиску культурних, соціальних і політичних інновацій» [42, с. 18]. Розвиток соціальної системи залежить від динаміки гендерної взаємодії, зміни в середині конфлікту пояснюються прагненням покращити умови життя в суспільстві за рахунок надання жінкам рівних з чоловіками прав. Суперечливість гендерного конфлікту як соціокультурного феномена криється в його зв'язку із середовищем людської життєдіяльності, яке змінюється в процесі історичного становлення, а значить і видозмінюються умови конфлікту. Якщо раніше зміни в соціальному укладі відбувалися повільно й при допомозі живої сили, то тепер відзначаються швидкістю й виконуються бюрократичним апаратом. «Ціннісні зрушення в самосвідомості, що

виражаються в розумінні цінності соціально-культурного багатоманіття, дуальності «життєвих світів» як продуктів багатоманіття локальних практик, комунікативного досвіду людей, як чоловіків, так і жінок, робить таку природну регуляцію цієї взаємодії неможливою» [42, с. 21]. Однією з причин, що загострює конфліктну ситуацію, є проблема влади.

Вирішення проблеми влади, за твердженням В. Кирилліної, «потребує розширення автономності й свободи для усіх членів суспільства, а єдиним способом реалізації такої політики є правильна стратегія управління конфліктами» [42, с. 7]. Гендерний конфлікт має соціальний характер і впливає на всі сфери життєдіяльності індивідуумів. До причин конфліктної взаємодії відносять біологічну стать, гендерну ідентичність, гендерні стереотипи, гендерні ідеали (закріплені культурою особливості поведінки жінки і чоловіка), сексуальні ролі [42, с. 13].

Ситуація в суспільстві дає змогу зрозуміти, що період звільнення жінки від статусу другорядності, лише починається.

Аналіз кількісного представництва жінок у парламенті показує: Верховна Рада України УРСР - 36%, голова Шевченко Валентина; період незалежності: 1990 р. – 3%, 1994р. – 5,7%, 1998 р. – 8,1%, 2002 р. – 5,1%, 2006 р. – 8,5%, 2007 р. – 7,6%, 2012 р. – 9,7%, 2014 р. – 11,1% (за даними висновків гендерно-правової експертизи Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Показники свідчать не просто про відсутність рівноваги у парламенті, а показують парадоксальність ситуації: у період, коли питання гендерної нерівності / рівності не порушувалося, відсотковий показник вищий, ніж маємо у сучасному суспільстві, яке декларує встановлення паритетних стосунків. Окрім того, він навіть вищий за той, що прагнуть досягти у майбутньому. Тому вважається, що усунення дискримінації у вищих органах правління в подальшому дозволить встановити засади паритетності в усіх важливих для суспільства сферах діяльності.

Але головне завдання жінки – незалежність (культурна, соціальна, економічна, політична тощо), що дозволить їй самостійно визначитися з місцем та роллю у суспільстві. Жінки прагнуть отримати право вибору, щоб самим впливати як на

особисте життя, так і на суспільне. Така можливість вибору посприяє повноцінній особистісній самореалізації.

Слід зазначити, що гендерний конфлікт через тиск політичних, соціальних, культурних інновацій запобігає «окостенінню» соціальної системи, розвиток якої залежить від динаміки гендерної взаємодії. Гендерний конфлікт впливає на політичну, соціокультурну сфери життя суспільства, сприяє покращенню умов життя в суспільстві за рахунок надання жінкам рівних з чоловіками прав. Так, конфліктність стосунків між жінкою й чоловіком визначається зіткненням двох ціннісних світів, при цьому постає питання про існування не лише цінностей чоловічого світу, а й жіночого. Визнання двох світів дає змогу говорити про виокремлення жіночої культури.

Звертаючись до досвіду зарубіжних країн, варто звернути увагу на особливості розвитку суспільства, зокрема на таку його складову як місце і роль людини в соціумі та характер стосунків між статями.

Провідним інструментом, який не лише визначає шляхи становлення гендерного паритету, а й контролює їх виконання, є держава. Тому доцільним буде розглянути, наскільки юридично закріплені положення відповідають реальному стану речей. «Існуюча нормативно-правова база України, – за словами О. Кікінежді, – спрямована на створення реальної рівності між жінками і чоловіками, не забезпечує належного рівня фактичної рівності» [40]. Так, однією з передумов подолання гендерних диспропорцій є зменшення жіночого безробіття та включення їх у трудову діяльність. Але на поч. 2017 року різниця між працевлаштованими жінками та чоловіками становить 14% на користь чоловіків (за даними Головного управління статистики у Полтавській області).

Попри проведення законодавчих змін з подолання гендерної асиметрії, можна й досі спостерігати закріплений патріархальним укладом розподіл сфер діяльності (див. додаток). Причини існуючої ситуації криються не лише у стереотипах, що панують у масовій свідомості, кризовій економічній ситуації, попиту на ринку праці працівників чоловічої статі, пасивності жінок у боротьбі за свої права та свободи, а й у свідомому невключенні гендерної рівності до спектру загальнолюдських

цінностей. На запитання, чи можна вважати гендерну рівність однією із загальнолюдських цінностей, лише 15,5% (від загальної кількості) респондентів дали ствердну відповідь, а для 43% ця проблема взагалі не цікава.

Чому, коли мова йде про утвердження паритетних відносин, жінки активно включаються у чоловічі види діяльності, а зворотнього процесу не спостерігається? У даному випадку, з одного боку, виникає проблема чоловічої дискримінації, з другого, – вирішення даної суперечності варто шукати у зміні гендернонейтральної політики на гендерноорієнтовану. Підтвердженням цього може послужити той факт, що «існує велика різниця між забезпеченням гендерної рівності де-юре і де-факто. Незалежні оцінки доводять, що Україна не набагато просунулась у виконанні міжнародних зобов'язань» [85, с. 122]. Згідно з показниками індексу людського розвитку, на поч. 2016 р. Україна займає 81 місце з-поміж 188 країн [64].

Поряд з індексом людського розвитку розглядається індекс гендерного розвитку, що був уведений у 2005 році. Індекс гендерного розвитку сферою своїх інтересів має ті ж показники, що й індекс людського розвитку (ВВП; рівень грамотності; тривалість життя), різниця полягає в тому, що свої акценти він ставить на співвідношенні місця в них чоловіка та жінки. «Ступінь реалізації прав жінок, уведений 1995 року, вимірює рівень участі жінок на рівні прийняття рішень в економічній і політичній сферах» [85, с. 122]. Згідно з індексом гендерної рівності за 2016 р., Україні відводиться 69 місце із 144 країн [33].

Платформа програм по досягненню гендерної рівності («Про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків та рівних можливостей їх реалізації», «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року», Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 №717 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року», концепція «Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» (подана на розгляд до Кабінету Міністрів України від 30.08.2016 року)) має ґрунтуватися на обопільних інтересах обох статей. Якою б вдалою не здавалася розроблена та чи інша політична програма по досягненню паритетності, вона не

може бути реалізована у повній мірі через відсутність потреби таких змін у людей.

Загалом, можемо говорити, що впровадження гендерного паритету на теренах України є складним і суперечливим явищем. З одного боку, Україна розділяє думку світового товариства у боротьбі за рівність прав та можливостей чоловіків і жінок, доказом цього є підписання міжнародних документів, проведення стратегії пропагування ідеї рівності, створення власних механізмів подолання гендерної асиметрії, з другого, – абстрактність формулювання правових принципів досягнення рівності, велика кількість завдань, сформульованих програмами, відсутність постійного контролю за дотриманням визначених стандартів унеможливають швидке просування гендерної демократії. Попри неоднозначність такої ситуації, стратегія гендерної рівності в Україні існує, хоча і потребує уточнення.

Уключення принципу гендерної рівності до комплексу завдань розбудови українського суспільства варто розцінювати як передумову соціального прогресу, що передбачає створення рівних умов для самореалізації кожної людини. Усунення гендерної нерівності є лише справою часу, реалізація якої потребує свідомого ставлення громадян.

Висновки до третього розділу

Самореалізація особистості визначається характером протікання процесу соціалізації індивіда. Важливу роль при цьому виконують соціальні інститути, які впливають на формування свідомості людини та координують ідентифікування індивіда в соціумі. У період формування паритетних основ взаємовідносин між людьми, важливого значення набуває урахування гендерної компоненти кожним соціальним інститутом. Інститут сім'ї як первинний елемент соціалізації визначає особливості становлення та самореалізації людини у суспільстві. Тому сімейні стосунки, побудовані на засадах егалітарності, показують не лише взаємозамінність статевих ролей, а й самодостатність кожного, безвідносно до статевих ознак. Вільне самоствердження власного «Я» сприяє цілісному розвитку особистості та забезпечує вільне протікання процесу самореалізації в соціумі.

Процес трансформації традиційної сім'ї в егалітарну утруднюється впливом

стереотипів. Особливість сучасної сім'ї полягає в поєднанні принципу паритетності та патріархальних канонів: масова свідомість налаштована прийняти засноване на паритетних засадах гендерно-рольове розподілення сімейних обов'язків та, разом з цим, залишає завищені очікування по відношенню до чоловіків.

Інститут освіти як засіб соціалізації людини робить її повноправною частиною соціуму. Так як освіта впливає на формування людини, тому проблеми та перспективи розвитку цього інституту досліджуються різними науками, у центрі яких стоїть людина як соціальна істота. Філософія через аналіз системи освіти намагається віднайти засоби вирішення глобальних загальнолюдських проблем. Система освіти є досить гнучкою, про що свідчить її здатність адаптуватися до проблем сучасності та враховувати їх у процесі навчання та виховання. ХХІ ст. заклало основи модернізації освіти, що послужили для появи єдиного інформаційного простору. Епоха глобалізації спричинила кризу духовності, тому завданнями освіти на сучасному етапі є відродження духовно розвинутої особистості.

ХХІ ст. на перший план ставить людину та її всебічний розвиток у демократичному суспільстві. Вимогою до будь-якого розвинутого демократичного суспільства є забезпечення рівних прав та можливостей реалізації для кожної людини. Тому на даний час важливого значення набуває усунення міжстатевої асиметрії та підтримка становлення ідей гендерної рівності. Освіта виступає тим критерієм, що допомагає розвиватися людині та суспільству в цілому. Реформування системи освіти з урахуванням гендерної компоненти допоможе в реалізації стратегії гендерної рівності.

Освіта виступає засобом боротьби зі стереотипами, проте всередині самого інституту прослідковуються гендерні суперечності. Аналіз освітнього процесу дозволяє говорити про наявність у ньому відкритих та прихованих стереотипів. Прикладом відкритих стереотипів є уроки, де здійснюється поділ учнів за статевими ознаками (трудове виховання, захист Вітчизни, основи медичних знань). Другий різновид стереотипів пов'язаний з поняттям «прихований навчальний план», який має три виміри: -гендерні взаємовідносини та стратифікація в самому навчальному

закладі; - зміст предметів; - стиль викладу навчального матеріалу.

Гендерна освіта як складова гендерної політики суспільства має ряд особливостей. По-перше, це складник інституту освіти в цілому, мета якого – створення суспільства з рівними можливостями. По-друге, це елемент освітнього процесу, мета якого – спростування існуючих стереотипів фемінності / маскулінності. Завдання гендерної освіти: - виявлення нерівності чоловік / жінка в освітньому процесі; - помякшення конфлікту фемінності / маскулінності, - просвітництво; - подолання стереотипів;

Роль гендерного підходу у витісненні стереотипів із системи освіти зводиться до: розширення сфери самореалізації дитини безвідносно до статевих характеристик; надання досвіду рівноправного спілкування та співпраці не лише у грі, чи на уроці, а й перенесення цього досвіду в повсякденне життя; зміни статевої ролі моделей поведінки за рахунок послаблення впливу гендерних стереотипів на систему культурних канонів.

Становлення гендерної рівності належить до питань соціальної справедливості, оскільки зачіпає всі сфери соціальної діяльності, де дотримання патріархальних приписів пояснює розбіжності у трактуванні призначення жінки та чоловіка. Технологізована сучасність виявила кризу традиційних приписів суспільства, а соціальні традиції, що відштовхувалися від потреб чоловічого світу, не відповідають вимогам суспільства нової епохи. Уперше за довгий час жінка заявила про свої права на рівність в усіх сферах життєдіяльності. Цей виклик загострив конфліктну ситуацію між протилежними світами. Досягнення гендерної рівноваги передбачає формування інтересів гендерної політики як фактору становлення гендерної рівності.

Головне завдання гендерної політики – усунення гендерних диспропорцій на соціокультурному та законодавчому рівнях. Роль гендерної компоненти у політичному та економічному житті держави зводиться до врахування культурного коду соціальної ролі жінки та чоловіка, моделей їх взаємовідносин у суспільстві та певної системи ціннісних орієнтацій у процесі утвердження гендерного балансу.

Нерівність, що існує по відношенню до ролі та місця жінки й чоловіка у

суспільстві, залежить не лише від впливу патріархальної системи минулого, а пов'язана із нейтральним ставленням до гендерних протиріч на даний час. Гендерна політика в сучасному українському суспільстві являє собою соціальну мімікрію збалансованого у гендерному відношенні суспільства. Це утруднює реалізацію на практиці завдань по встановленні паритетності.

Для досягнення гендерного балансу важливим є створення сприятливих умов для реалізації кожної особистості. Даний процес буде можливим не тільки за умови практичної, а не формальної діяльності соціальних інститутів, а, перш за все, в усвідомленні суспільством існуючої проблеми та включенні гендерної компоненти до числа моральних принципів.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Амджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві : гендерний аналіз // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. 2007. № 3. С.60-75.
2. Аніщенко О. Гендерна освіченість вчителів – актуальна проблема педагогічної науки і практики [Електронний ресурс] // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць. Дата оновлення : 13.11.2011. Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua> (дата звернення :13.06.2016).
3. Балакирева О., Ноур А. Влияние социально-экономического неравенства на экономическое поведение населения Украины // Экономика Украины. 2011. № 11. С. 60-68.
4. Бендас Т. В. Психология лидерства : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 480 с.
5. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. Е. Руткевич. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
6. Богданович М. В. Математика : підручник для 2 кл. Київ : Освіта, 2008. 160 с.
7. Булатова Л. О. Стратегії подолання стереотипності мислення учительства // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Київ, 5-7 грудня 2002 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. С. 33-35.
8. Вакуліна В. М. Привабливість та відразливість повсякденності // Філософсько-культурологічний аналіз світу повсякденності : матер. міжвуз. наук.-практ. конф., м.Полтава, 11-12 травня 2004 р. Полтава, 2004. С. 9-13.
9. Вашкевич В. М., Кивлюк О. П. Сприйняття історії молоддю за умов суспільних трансформацій // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 23. С. 304-310.

10. Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф. Буквар : підручник для 1 кл. Київ : Освіта, 2007. 143 с.
11. Венгер О. Особливості становлення гендерної демократії в Україні // Політичний менеджмент. 2009. № 3. С. 145-152.
12. Власова О. П. Деякі аспекти відношення до гендерної рівності в системі вищої освіти України // Українознавчий альманах. 2010. № 4. С. 39-42.
13. Ворожбит О. Не шукайте жінку [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. №9 (381). 2015. Дата оновлення : 08.03.2015. Режим доступу : <http://tyzhden.ua> (дата звернення :17.06.2016).
14. Гайденко В. Гендерна освіта для мінливого світу // Філософія освіти. 2006. № 1. С. 54-62.
15. Галецький В. Встретит ли институт семьи XXII век? // Дружба Народов. 2005. № 6. С. 32-58.
16. Гапова О. Вы рожайте, вам зачтется [Електронний ресурс] // Грани.ру. Дата оновлення : 25.05.2006. Режим доступу: <http://www.fc.gender-ehu.org/seventeen.htm>. (дата звернення :19.05.2012).
17. Гендерна педагогіка : хрестоматія / пер. та під ред. В. А. Гайденко, пер. А. В. Предборська. Суми, 2006. 314 с.
18. Герінгтон К. Фалічна маскуліність як химера / пер. з англ. І. Клименко, О. Голіченко // Незалежний культурологічний часопис «І». № 27. 2002. С. 71-93.
19. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. для студ. вузів. Київ : Академія, 2004. 308 с.
20. Головащенко І. О. Гендерний підхід в системі освіти: узгодження національного досвіду з міжнародними стандартами [Електронний ресурс] // Матеріали наук.-практ. конф. «Гуманізм та освіта». Дата оновлення : 18.12.2006. Режим доступу: conf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06_giozms.pdf. (дата звернення : 07.06.2010).
21. Городяненко В. Г. Соціологія: підручник [Електронний ресурс] // Соціологія. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. Дата оновлення :

16.04. 2009. Режим доступу: http://ebk.net/ua/Book/sociology/gorodyanenko_sotsiologie_a/part2/2302.htm. (дата звернення : 07.08.2009).

22. Грабовська І. Паритетна демократія в Україні : підхід ООН // Сучасність. 2006. № 3. С. 50-58.

23. Грабовська І. Культура неподаної руки // Сучасність. 2008. № 1-2. С. 88-100.

24. Гурко Т. А. Критика концепции половых ролей. Применение феминистской методологии к анализу супружества и родительства // Теория и методология гендерных исследований. Москва, 2001. С. 248-260.

25. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. 121 с.

26. Демиденко А. Инновационный потенциал гендерного образования [Електронний ресурс] // Философия образования. 2009. № 4. С. 270-276. Дата оновлення : 19.11.2009. Режим доступу: http://www.eycb.coe.int/composito/ru/chapter_5/7.html. (дата звернення : 04.06.2010).

27. Дзюбак К. М. Проблеми гендерної освіти в загальноосвітніх закладах України // Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м.Київ, 11-13 грудня 2003 р. / Наук.-метод. центр вищої освіти; Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді; Нац. техн. унів-т України та ін. Київ : ПЦ Фоліант, 2003. С. 148-151.

28. Ерофеева Н. Ю. Основные категории гендерной педагогики // Вестник Удмуртского университета. Философия. Психология. Педагогика. 2009. Вып. 2. С. 85-104.

29. Журженко Т. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине. Харьков : Фолио, 2001. 240 с.

30. Захарова С. Н. Гендерное воспитание детей и учащейся молодежи : учебно-методическое пособие. Минск : БГУ, 2011. 119 с.

31. Іванова І. В. Система підготовки майбутніх учителів до здійснення гендерного виховання школярів // Гендер : реалії та перспективи в українському

суспільстві : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м.Київ, 11-13 грудня 2003 р. / Наук.-метод. центр вищої освіти; Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді; Нац. техн. ун-т України та ін. Київ : ПЦ Фоліант, 2003. С. 151-154.

32. Івасюк Ю. Сучасний стан соціокультурної функції української сім'ї // Психологія і суспільство. 2007. № 4. С.105-109.

33. Індекс гендерного розриву – 2016 [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. Дата оновлення : 09.11.2016. Режим доступу: <http://edclub.com.ua>. (дата звернення : 07.02.2017).

34. Каган В. Семейные и полоролевые установки у подростков // Вопросы психологи. 1987. № 2. С.54-61.

35. Каган В. Стереотипы мужественности и женственности и образ Я // Вопросы психологии. 1989. № 3. С. 53-62.

36. Калабихина И. Е. Система факторов гендерного неравенства // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. 2009. № 4. С. 64-73.

37. Карпенко К. І. Сім'я – шлюб – родинні зв'язки в умовах трансформації публічної та приватної сфер життя суспільства // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії. Київ, 2010. С. 70-73.

38. Кехтер М. Гендерна рівність : інтеграція жіночого як складової нової еволюційної парадигми // Філософія освіти. 2005. № 2. С. 204-212.

39. Києнко-Романюк Л. А. Гендерне виховання засобом інтерактивних форм навчання та виховання в контексті громадянської освіти // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Київ, 5-7 грудня 2002 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. С. 88-89.

40. Кікінежді О. Паритетна демократія: Гендер у освітній парадигмі вищої школи: досвід та перспективи [Електронний ресурс] // Политикантроп. Дата оновлення : 19.11.2010. Режим доступу: <http://gender.at.ua/publ/2-1-0-144>. (дата звернення : 21.11.2010).

41. Ким Л. Практические аспекты гендерной педагогики // Введение в теорию и практику гендерных отношений : сб. науч. статей. Ташкент, 2007. С. 207-215.
42. Кириллина В. Гендерный конфликт как фактор политических изменений // Вестник Московского университета. Сер. 12 Политические науки. 2004. № 4. С. 5-25.
43. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27. С. 37-59.
44. Клецин А. Распределение домашних обязанностей между супругами : факты, проблемы, интерпретации // Журнал социологии и социальной антропологии. 2003. –№ 2. С. 120-136.
45. Клецина И. С. Отцовство в аналитических подходах к изучению маскулинности // Женщина в российском обществе. Российский научный журнал. 2009. № 3. С. 29-41.
46. Книш І. Іван Франко і рівноправність жінки : у 100-річчя з дня народин. Вінніпег : Новий шлях, 1956. 154 с.
47. Кобелянська Л. Комплексний підхід до вирішення проблем гендерної рівності : міжнародний досвід та українські перспективи // Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. С. 9-12.
48. Козина И. Что определяет статус «кормильца» семьи? // Социологические исследования. 2000. № 11. С. 83-90.
49. Коллонтай А. М. Избранные статьи и речи. Москва, 1972. 412 с.
50. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світу (розділи з книги) // Незалежний культурологічний часопис «І». № 27. 2002. С. 6-48.
51. Константиновский Д. Л. Образование и социальная дифференциация // Социология образования. 2009. № 7. С. 11-24.
52. Концепція «Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» [Електронний ресурс] //

Правительственный портал. Дата оновлення : 05.07.2017. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення : 07.07.2017).

53. Кормич Л. І. Гендерна політика в аспекті соціальної відповідальності держави і суспільства // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2008. Вип. 40. С. 574-579.

54. Кравченко П. А. Буденна свідомість і спілкування в контексті повсякденності // Філософсько-культурологічний аналіз світу повсякденності : матер. міжвуз. наук.-практ. конф., м.Полтава, 11-12 травня 2004 р. Полтава, 2004. С. 3-6.

55. Кремень В. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації // Педагогіка і психологія. 2008. № 2. С. 5-14.

56. Кулікова Л. Класична освіта ХХ століття : європейський досвід і традиції // Історія України : додаток до газ. «Шкільний світ». 2001. № 48. С. 3-5.

57. Лыткина Т. С. Домашний труд и гендерное разделение власти в семье // Социологические исследования. 2004. № 9. С. 85-90.

58. Логвиненко В. І. Гендерні стереотипи в освітньому процесі // Філософські обрії сьогодення : збірник тез доповідей і статей IV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Херсон, 17 листопада 2016 р. / Херсонський держ. аграрний ун-т. Херсон, 2016. С. 101-103.

59. Логвиненко В. І. Специфіка гендерної освіти // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : за матеріалами Дніпропетровської сесії III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Дніпропетровськ, 29 листопада 2014 р. / Дніпропетровський нац. ун-т імені олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2014. С. 21-24.

60. Лукашевич М. П. Соціологія економіки : підручник. Київ : Каравела, 2005. 288 с.

61. Луценко О. Гендерна освіта й педагогіка // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 476-503.

62. Матусевич Т. В. Історико-філософські уявлення гендерної проблематики у сфері освіти // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 21. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наукових праць. Київ, 2012. С. 88-90.
63. Мельник Т. М. Гендер у політиці // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ: Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 219-266.
64. Миколюк О. Україна – на 81 місці за рівнем людського розвитку [Електронний ресурс] // День. Дата оновлення : 15.01.2016. Режим доступу: <http://m.day.kyiv.ua> (дата звернення : 07.06.2017).
65. Миллет К. Сексуальна політика (главы из книги) // Вопросы философии. 1994. № 9. С. 148-172.
66. Мишель А. Долой стереотипы! Преодолеть сексизм в школьных учебниках. Париж: ЮНЕСКО, 1991. 180 с.
67. Неприцький О. А. Формування гендерного паритету та сучасна українська школа // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м.Київ, 5-7 грудня 2002 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., Канадсько-український гендерний фонд. Київ, 2002. С. 139-141.
68. Оксамитна С. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі // Гендерна перспектива / упор. В.Агеєва. Київ : Факт, 2004. С. 135-148.
69. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 157-182.
70. Орлова Н. Семья как объект социально-философского исследования : (Эволюция семейных отношений на рубеже XX-XXI столетий) : автореф. дис... канд. философ. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / Балтийский государственный технический университет им. Д. Ф. Устинова. Санкт-Петербург, 2000. 22 с.
71. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ,

1997. 252 с.

72. Педагогика и психология высшей школы : учебное пособие / под ред. М. В. Буланова-Топоркова. Ростов-на-Дону, 2002. 544 с.

73. Петруня-Пилявська Н.А., Білоус Л.В. Гендер і освіта : проблеми вибору професії в технічному вузі // Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м.Київ, 11-13 грудня 2003 р. / Наук.-метод. центр вищої освіти; Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді; Нац. техн. ун-т України та ін. Київ : ПЦ Фоліант, 2003. С. 176-177.

74. Полек Марк Е., Гафнер-Бертон Е. Бюджетна ініціатива, спрямована на розв'язання гендерних проблем / пер. Д. Таращук // Гендер і державна політика : навчальний посібник. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. С. 357-377.

75. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: закон України № 2866-IV від 08 вересня 2005 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата оновлення : 30.05.2014. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>. (дата звернення : 07.06.2017).

76. Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року: постанова Кабінету Міністрів України № 717 від 26 вересня 2013 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата оновлення : 10.06.2015. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення : 07.06.2017).

77. Постовий В. Г. Філософія сучасної української сім'ї // Педагогіка і психологія. 2008. № 3/4. С. 71-77.

78. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: указ Президента України № 1135/2002 від 26 липня 2005 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата оновлення : 26.07.2005. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. (дата

звернення : 07.06.2017).

79. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту: наказ МОН України № 839 від 10 вересня 2009 р. [Електронний ресурс]. // Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата оновлення : 10.09.2009. Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/4849>. (дата звернення : 07.06.2017).

80. Про створення робочої групи з питань політики гендерної рівності та боротьби з дискримінацією у сфері освіти: наказ № 713 від 3 липня 2015 р. [Електронний ресурс] // Професійна нормативно-правова бібліотека. Дата оновлення : 03.07.2015. Режим доступу: <http://document.ua> (дата звернення : 07.06.2017).

81. Ренкін П. Вступ / пер. Б. Єгідис // Гендер і державна політика : навчальний посібник. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. С. 7-17.

82. Ренкін П. Гендерні складові процесу розвитку. Витяг зі звіту Світового Банку / пер. В. Дзюб // Гендер і державна політика : навчальний посібник. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. С. 17-61.

83. Рябова Т. Б. Женщина в истории западно-европейского средневековья. Иваново : Изд.Центр «Юнона», 1999. 110 с.

84. Смоляр Л. О. Становлення гендерної освіти в Україні // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 504-520.

85. Соколов В. Тенденції гендерної політики в Європі та Україні // Політичний менеджмент. 2008. № 3. С. 120-127.

86. Соловьева Г. Гендер и деконструкция территории политики [Электронный ресурс] // Гендерные исследования. Центральноазиатская сеть. Дата оновлення : 20.10.2005. Режим доступу: <http://www.genderstudies.info/politol/6.php> (дата звернення : 07.03.2010).

87. Соціологія і психологія : навчальний посібник / за ред. Ю. Ф. Пачковського. Київ : Каравела, 2009. 760 с.

88. Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» [Електронний ресурс] // Центр гендерних

досліджень ННІ історії і філософії. Дата оновлення : 20.07.2017. Режим доступу: [http:// gender-ck.inf.ua/](http://gender-ck.inf.ua/) (дата звернення : 07.08.2017).

89. Тартаковская И. Н. Гендерная социология. Москва : ООО «Варлант», 2005. 368 с.

90. Теремко І. Система освіти як соціальний інститут [Електронний ресурс] // Соціологія. Дата оновлення : 18.07.2008. Режим доступу: <http://sumdu.telesweet.net/doc/lections/Sotsiologiya/10737/index.html>. (дата звернення : 19.10.2009).

91. Томпсон Д., Пристли Д. Социология. Вводный курс / пер. с англ. Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ» »; Львов : «Инициатива», 1998. 496 с.

92. Тукаленко І. Від рівності прав до рівності можливостей // Політичний менеджмент. 2008. № 5. С. 128-135.

93. Тукачева Ю. С. Гендерная парадигма в образовании // Общество : социология, психология, педагогика. 2011. № 1-2. С. 66-70.

94. Усанова Л. А. Архетип сім'ї в контексті комунікативних відносин : гендерні стратегії // Гендерні студії : освітні перспективи (навчально-методичні матеріали). Київ : ПЦ «Фоліант», 2003. С. 56-77.

95. Ферри М. Феминизм и семейные исследования / пер. Т.Гурко // Гендерные тетради. 1999. № 2. С.71-96.

96. Фирер Н. Д. Современные тенденции развития гуманитарного образования [Електронний ресурс] // Сайт Норильського державного індустріального університета. Дата оновлення : 20.08.2008. Режим доступу: http://www.norvuz.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=336:2009-06-01-12-54-12&catid=76:---2-2008 (дата звернення : 19.10.2009).

97. Фісенко О. Г. Проблеми розвитку української освіти в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс] // Електронне наукове видання матеріалів конференції «Гуманізм та освіта». Дата оновлення : 18.09.2010. Режим доступу: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2010/txt/Fisenko.php>. (дата звернення : 19.11.2010).

98. Фридан Б. Загадка женственности. Москва : Прогресс, 1994. С. 380.
99. Цокур О. Розвиток гендерного підходу в освіті // Директор школи. Україна. 2006. № 11. С. 17-22.
100. Цокур О. С., Іванова І. В. Основи гендерного виховання // Гендерний розвиток у суспільстві: конспекти лекцій. Київ : Фоліант, 2005. С. 183-223.
101. Цюркало Т. І. Дослідження інституту сім'ї в лоні соціально-філософського знання // Вісник національного технічного університету України. 2009. № 2(26). С. 148-152.
102. Чухим Н.Д. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Незалежного культурологічного часопису «І». 2000. Дата оновлення: 20.06.2009. Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n17texts/chuhym.htm. (дата звернення : 19.11.2010).
103. Чухим Н. Д. Проблематика статі: виникнення та генеза // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. С. 30-79.
104. Чухно В. І. Гендер і культура як соціальні конструкти // Людина. Світ. Суспільство: за матеріалами доп. та виступів міжнар. наук. конф., м. Київ, 21-22 квітня 2009 р. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 183-185.
105. Чухно В. І. Інститут освіти в сучасному інформаційному просторі // Розвиток засобів комунікації як чинник трансформації сучасного релігійного життя: за матеріалами ХХХ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 9 грудня 2011 р. / Донецький нац. технічн. ун-т. Донецьк, 2011. С. 104-108.
106. Чухно В. І. Освіта та виховання у гендерній перспективі // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Дніпропетровський нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2008. Вип. 17. С. 377-380.
107. Чухно В. І. Політична реклама – засіб маніпуляції свідомістю людини // Ірраціональне підґрунтя раціональності: за матеріалами учасників Всеукр. наук.-теорет. конф., м. Полтава, 14 квітня 2009 р. / Полтавський держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. С. 306-309.

108. Чухно В. И. Роль домашнего труда в институте семьи // Современные тенденции общественных наук: политология, социология, философия: за материалами междунар. заочной научно-практ. конф., г. Новосибирск, 25 февраля 2013 г. / НП «СибАК». Новосибирск, 2013. С. 37-42.
109. Чухно В. І. Роль освіти в процесі соціалізації особистості // Вища освіта України у світовому континуумі: за матеріалами всеукр. наук.-практ. семінару, м. Полтава, 29-30 травня 2008 р. / Полтавський держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2008. С. 201-204.
110. Чухно В. І. Роль освіти у процесі самореалізації особистості // Людина. Мова. Культура: за матеріалами міжнар. наук. конф. молодих науковців, м. Горлівка, 15 листопада 2012 р. / Горлівський ін-т іноземних мов. Горлівка, 2012. С. 134-135.
111. Шахман Н. В. Конституційно-правові проблеми забезпечення гендерної рівності в Україні // Держава і право : збірник наукових праць / Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2008. Вип. 42. С. 214-218.
112. Шведова Н. А. Дочери или падчерицы России? // Политические исследования. 2000. № 2. С. 178-184.
113. Якобсон С., Щур В. Психологические механизмы усвоения детьми этических норм // Психологические проблемы нравственного воспитания детей. Москва, 1997. С. 59-108.
114. Ярошенко А. Потенціал і ефективність освітньо-інформаційної політики : монографія. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. 256 с.
115. Ярская-Смирнова Е. Р. Гендерное неравенство в образовании : понятие скрытого учебного плана // Гендерные исследования. 2000. № 5. С. 295-301.
116. Blossfeld G-J. Die Veranbarkeit von Ausbildung, Familie und beruf bei frauen. Leverkusen, 2011. 150 u.
117. Hellfferich C. Familie und Geschlecht. Leverkusen, 2017. 302 u.
118. Hille N., Unteutsch B. Gender in der Lehre. Leverkusen, 2013. 181 u.
119. Macha H., Handschuh S. Gleichstellung und Diversiti an der Hochschule. Leverkusen, 2010. 375 u.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження представлені наступними висновками.

1. Проаналізовано особливості становлення та розвитку гендерної проблематики на межі ХХ-ХХІ століть, та визначено специфіку формування ідеї рівності статей в українському соціумі. Гендерні дослідження являють собою напрямок наукової діяльності, що скерований на визначення та аналіз місця, статусу, ролі, призначення, шляхів самореалізації, форм самоусвідомлення жінки й чоловіка у суспільстві. До особливостей становлення гендерних досліджень в Україні відносимо: 1) відсутність традицій феміністичного руху; 2) інтерпретація гендерних досліджень як елітарно-маргінального знання; 3) створення освітніх структур, що займаються дослідженням гендерної тематики; 4) взаємодія з європейськими жіночими організаціями.

Проблематику гендерних досліджень можна конкретизувати у таких положеннях: 1) дослідження як жіночого, так і чоловічого досвіду; 2) критика традицій патріархальної культури, в основі якої ідея домінування чоловіка над жінкою; 3) проблема влади (розкривається через аналіз статусу жінки та чоловіка у суспільстві); 4) проблема гендерної ідентичності (досліджуються соціальні фактори – правила поведінки, норми моралі, цінності тощо, що впливають на процес самоусвідомлення індивідом себе як представника жіночої, чоловічої чи іншої (в соціальному контексті) статі); 5) проблема функціонування традиційних гендерно-рольових стереотипів; 6) переосмислення поняття «рівність». Поняття «гендерна рівність» трактується як «рівність вихідних можливостей». У межах даного дослідження гендерна рівність вживається у значенні гендерного паритету та передбачає рівність взаємовідносин, оскільки, попри значну політико-правову підтримку ідеї гендерної рівності, на практиці стратегія по досягненню рівності можливостей знаходиться на початковій стадії втілення.

2. В українській науковій думці конфлікт між жіночим та чоловічим світом був порушений саме у художній літературі. Тому аналіз у роботі творчості Н.Кобринської, О.Кобилянської, Лесі Українки дає підстави виокремити наступну специфіку формування ідеї рівності статей в українському соціумі: 1) ідея рівності

статей формується в межах питання рівності нації; 2) інтерес до проблеми гендерної ідентичності постає як наслідок виокремлення проблеми мовної та національно-етнічної ідентичності; 3) стан меланхолії трактується як спосіб ідентифікації «нової жінки» – він засвідчує розрив з біологічним призначенням жінки та зміщує суспільні орієнтири з родинно-сімейного культу у площину індивідуальності; 4) відсутність в українській національній свідомості чіткого протиставлення «чоловічого» та «жіночого»: одночасно з культом «Чоловіка» існує культ «Жінки» (образ Березині символізує Матір-Україну та асоціюється з національною ідеєю).

3. Висвітлено зміст самореалізації особистості як соціокультурного феномена. Самореалізація – це такий рівень розвитку людини, коли образ її «Я» самореєнтується на практичному рівні. Специфіка самореалізації полягає в тому, що вона є однією із сутнісних потреб людини та становить основу як соціально продуктивної, так і особистісної активності, дає можливість для максимального самоздійснення її внутрішніх прагнень. Процес самореалізації особистості можна визначити через діалектичний взаємозв'язок індивідуального та соціального; суперечність розпредметнення та опредметнення сутнісних сил; свободу та самодіяльність; самопізнання; самосвідомість; самооцінку.

Визначено співвідношення гендерної рівності та самореалізації особистості. Гендерна рівність та самореалізація співвідносяться через бінарні опозиції індивідуального та соціального, а також категорії культури та свободи. Особистість як цілісність постає в результаті взаємодії соціального та індивідуального, де соціальне – це відносини домінування – підпорядкування, в які включається індивід, а індивідуальне – наслідок активності, самодіяльності особистості, що здійснюється в межах її гендерної ідентичності.

Самореалізація та культура діалектично пов'язані. Культура - це необхідна умова самореалізації, особистість, через реалізацію себе, збагачує культуру. У межах патріархальної культурної традиції жіноче та чоловіче – це бінарні опозиції. Тому самореалізація жінки / чоловіка протікає відповідно до визначених суспільством норм поведінки.

Свобода – це сутнісна характеристика самореалізації. В умовах формування

паритетних взаємовідносин, свобода змінює культурні сценарії особистісної самореалізації жінки / чоловіка. Самореалізація особистості протікає у вибраних нею самостійно сферах життєдіяльності.

Автор розглядає гендерну рівність та самореалізацію особистості як однопорядкові явища, що спрямовані на розвиток особистості. Повна самореалізація особистості можлива за умови, якщо вона перебуває в гендерному середовищі. Гендерна рівність розширює межі самореалізації особистості шляхом: 1) перегляду соціального статусу жінки / чоловіка; 2) модифікації соціонормативних очікувань стосовно призначення жінки / чоловіка; 3) послаблення поляризації стереотипів фемінності / маскулінності; 4) переходу до мультиполярної моделі гендерної ідентичності, коли соціальні ролі складно диференціювати за статевою ознакою; 5) перегляду міжстатевих відносин (поряд з домінантно-залежною моделлю відносин з'являється партнерська модель відносин).

4. Показано взаємозв'язок гендерної ідентичності з процесом самореалізації (на прикладі рольових моделей жіночої ідентифікації). Особистісна самореалізація залежить від впливу двох факторів: гендерної ідентичності та гендерних ролей, що виконує людина у процесі життєдіяльності. Формування гендерної ідентичності включає чотири позиції, аналіз яких дає змогу прослідкувати взаємозв'язок між процесом самореалізації та гендерною ідентичністю.

На *першій позиції* індивід усвідомлює свою приналежність до певної статі (біологічна стать тотожна гендерній ідентичності). Тому, на початковій стадії становлення індивіда як особистості, критерієм у визначенні шляхів суспільної та особистісної самореалізації стає біологічна стать. *Друга позиція* носить соціокультурний характер, оскільки індивід потрапляє до ситуації «Вони-Ми». Він відокремлює себе від носія іншого гендеру, а його поведінка визначається соціокультурними нормами. Взаємозв'язок процесу самореалізації та гендерної ідентифікації розкривається через посередництво гендерних стереотипів, що моделюють поведінку індивіда залежно від характеристик фемінності / маскулінності. На *третьій позиції* індивід, через вибрані гендерні ролі, презентує свою ідентичність. Процес самореалізації здійснюється у межах визначених ролей.

На *четвертій позиції* людина опиняється у ситуації «Задоволення / Незадоволення» власною ідентичністю. Стан «Незадоволення» стає причиною конфлікту «Я-образу» із навколишнім середовищем, що унеможливорює процес особистісної самореалізації.

Самореалізація жінки здійснюється у межах визначених суспільством гендерних ролей. Для патріархальної системи цінностей традиційними рольовими моделями жіночої ідентифікації є «Берегиня» та «Барбі». Головна ідея названих рольових моделей – процес самореалізації жінки обмежується приватною сферою. Сучасні соціально-економічні умови доводять нефункціональність цих варіантів. Система статево-рольової ідентифікації стає більш гнучкою, що розширює межі самореалізації особистості. Прагнення самореалізуватися в нових нетрадиційних для жіночого гендерного стереотипу сферах діяльності стає причиною появи інших моделей жіночої ідентифікації. Це «Ділова Жінка» («Бізнес-леді»), «Феміністка», «Жінка-Політик», «Жінка-Військовослужбовець», «Жінка-Хижачка», «Жінка-Диктатор» тощо. Головна ідея нових моделей – процес самореалізації жінки залежить від зміни її соціального статусу.

5. Проаналізовано вплив моделей сімейних відносин на процес самореалізації особистості. Самореалізація особистості у межах патріархального типу сім'ї залежить від впливу гендерних стереотипів. Найбільш стійкими є стереотипи, пов'язані з веденням домашнього господарства та вихованням дітей. Саме у сім'ї дитина засвоює розподіл домашньої роботи на гендерній основі. Тому особистісна самореалізація здійснюється відповідно до встановлених стандартів поведінки. Особистісна самореалізація жінки обмежується приватною сферою, а самореалізація чоловіка відбувається в публічній сфері. Як наслідок – переобтяженість жінки домашніми обов'язками заважає професійній самореалізації, а самореалізація чоловіка у сімейному житті носить символічний характер. Стратегія гендерної рівності змінює характер гендерних взаємовідносин та формує модель нової фемінності / маскулінності.

Сучасна сім'я традиційну модель взаємовідносин «домінування – підпорядкування» переорієнтовує на партнерські стосунки. Вона змінює простір

самореалізації усіх членів сім'ї шляхом ряду перетворень, серед яких виділяємо наступні: 1) соціальна роль інтерпретується як суспільно сконструйована, що здатна історично змінюватися; 2) «домашня праця» – це економічна категорія, що має соціальне значення; 3) реконструюється ідея про універсальність маскулінності, тому роль батька стає новим елементом чоловічої ідентичності; 4) визнається пластичність гендерної ідентичності.

6. Розкрито значення гендерної освіти та обґрунтовано роль освіти в процесі самореалізації особистості. Гендерна освіта виступає інструментом переосмислення та прояснення усталених поглядів на фемінність та маскулінність. Гендерна освіта постає і процесом, і результатом засвоєння знань, наслідком яких має стати зародження позитивної гендерної суб'єктивності, на яку не впливатимуть вироблені патріархальним суспільством стереотипи. Складниками гендерної освіти є: просвітницька діяльність (пропаганда, розповсюдження гендерної культури, гендерних знань), систематичне навчання, стимулювання гендерної самоосвіти. Серед переваг гендерного підходу в освіті виділяємо наступні: виховання поваги до людини, незалежно від її статі; розширення можливостей самореалізації дитини (дівчатка долучаються до «чоловічої» роботи, а хлопчики – до «жіночої»); отримання досвіду рівноправного спілкування (у грі, на уроці) та застосування його в повсякденному житті; розвиток соціальної відповідальності у стосунках між жінкою та чоловіком.

Інтелектуалізація та технологізація усіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства ставить нові вимоги до людини. Для того, щоб індивід зміг повноцінно самореалізуватися у суспільному просторі, він має оволодіти новими ролями, які цей простір йому пропонує. Важлива роль у цьому належить освіті. Засвоєння нових ролей майже неможливе без проходження індивідом формальних освітніх організацій (дитячий садок, школа тощо). Новий статус, що його отримує людина відповідно до рівня освіти, спеціальності, кваліфікації відкриває нові можливості для самореалізації. Освіта, рівень освіченості дозволяють жінці / чоловікові самостійно визначити життєву стратегію та форму активності, розширюють можливості для самореалізації у тих сферах діяльності, які традиційно вважались

«жіночими» або «чоловічими», надають жінці економічну незалежність, змінюють соціальний статус жінки / чоловіка.

7. Показано особливості гендерної політики в Україні, та проаналізовано роль політико-правового аспекту гендерної рівності в процесі самореалізації особистості. Під гендерною політикою розуміємо діяльність, зорієнтовану на вирішення гендерного конфлікту шляхом утвердження гендерної демократії, забезпечення рівних свобод, прав та можливостей для кожної людини, незалежно від її статевих характеристик. Структуру гендерної політики складають гендернонейтральна та гендерноорієнтована політика. Основу гендернонейтральної політики становить формальна рівність, що виражає свою позицію через концепцію позитивної дискримінації. Гендерноорієнтована політика базується на ідеї рівності можливостей та наголошує на відмінності статей, а не їх однаковості. Головне завдання гендерної політики – усунення гендерних диспропорцій на соціокультурному та законодавчому рівнях.

Особливість гендерної політики в Україні – позиція євроцентризму, коли досягнення Заходу з питань гендерного паритету не модифікуються до запитів українського суспільства, а нашаровуються на них. У результаті чого формується прообраз збалансованого у гендерному плані суспільства.

Роль політико-правового аспекту гендерної рівності в процесі самореалізації особистості полягає у: 1) підтримці ідей паритетної демократії; 2) забезпеченні однакових суспільних статусів як для жінок, так і чоловіків; 3) правовому захисті інтересів людини, незалежно від статі; 4) законодавчому забезпеченні рівності можливостей у використанні економічних та соціальних ресурсів (доступ до освіти, фахової діяльності, підприємницької діяльності, політико-економічного життя держави тощо); 5) вирішенні гендерного конфлікту шляхом розробки політичних стратегій, економічних програм, які б враховували права як чоловіків, так і жінок.

ДОДАТОК

І) Організація: Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, аспірант кафедри філософії Логвиненко В. І.

Мета: з'ясувати ставлення пересічних громадян до проблеми гендерної рівності.

Спосіб заповнення: у письмовій формі вказати варіанти відповідей.

Анкета

1. Як Ви розумієте поняття «гендерна нерівність»:

- а) експлуатація жінки чоловіком;
- б) фізичний і духовний контроль над жінкою;
- в) гендерна нерівність – це нерівність можливостей та прав;
- г) гендерна нерівність – закритий доступ для жінок у ті сфери діяльності, що традиційно вважаються чоловічими (політика, економіка);
- д) Ваш варіант.

2. Що для Вас являє явище гендерної рівності:

- а) гендерна рівність – це рівність прав і можливостей;
- б) гендерна рівність – це рівність жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності;
- в) гендерна рівність – це можливість бути незалежним;
- г) гендерна рівність – це право бути керівником;
- д) Ваш варіант.

3. Чи існує в Україні політика гендерної рівності?

- а) існує;
- б) не існує;
- в) 50/50;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

4. Чи можна вважати гендерну рівність однією із загальнолюдських цінностей:

- а) так;
- б) ні;

- в) мені байдуже;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

5. Як Ви вважаєте, чи існує в Україні дискримінація за статтю?

- а) дискримінація – поширене явище;
- б) трапляються випадки дискримінації;
- в) дискримінація практично відсутня;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

6. Як Ви можете охарактеризувати статус жінки й чоловіка у суспільстві:

- а) у чоловіка статус вищий, ніж у жінки;
- б) у жінки статус вищий, ніж у чоловіка;
- в) за статусом чоловік і жінка – рівні;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

7. Які з перелічених положень свідчать про успішну самореалізацію чоловіка:

- а) високі доходи;
- б) сім'я;
- в) кар'єра;
- г) престижна спеціальність;
- д) власний бізнес;
- е) розум;
- є) приваблива зовнішність.

8. Які з перелічених положень свідчать про успішну самореалізацію жінки:

- а) високі доходи;
- б) сім'я;
- в) кар'єра;
- г) престижна спеціальність;
- д) власний бізнес;
- е) розум;

є) приваблива зовнішність.

9. Чи визначає рівень освіченості сучасної жінки можливості її самореалізації у суспільстві:

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

10. Чи визначає рівень освіченості сучасного чоловіка можливості його самореалізації у суспільстві:

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

11. Чи залежить від освіти просування жінки по соціальній драбині:

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

12. Чи залежить від освіти просування чоловіка по соціальній драбині:

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

13. Як Ви вважаєте, для кого більш складним є пошук роботи?

- а) для чоловіка;
- б) для жінки;

- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

14. Як Ви вважаєте, чи здатна жінка займати керівну посаду?

- а) так;
- б) ні;
- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

15. Чи хотіли б Ви, щоб вашим керівником був чоловік?

- а) так;
- б) ні;
- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

16. Чи хотіли б Ви, щоб вашим керівником була жінка?

- а) так;
- б) ні;
- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

17. Чи віддали б Ви свій голос за жінку як кандидата у президенти?

- а) так;
- б) ні;
- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) не буду голосувати взагалі.

18. Як Ви ставитеся до нерівних шлюбів?

- а) позитивно;
- б) негативно;

- в) мені байдуже;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

19. Хто, на Вашу думку, має утримувати сім'ю?

- а) чоловік;
- б) дружина;
- в) як чоловік, так і дружина;
- г) кожен відповідає за себе сам;
- д) важко відповісти.

20. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що домогосподарство і виховання дітей – це прямий обов'язок жінки:

- а) повністю погоджуюсь;
- б) повністю не погоджуюсь;
- в) частково погоджуюсь;
- г) частково не погоджуюсь;
- д) важко відповісти.

21. Хто у Вашій сім'ї займається виконанням домашньої роботи:

- а) чоловік;
- б) дружина;
- в) дитина;
- г) працюємо усі разом;
- д) чужа людина.

22. Хто є главою Вашої сім'ї?

- а) батько;
- б) мати;
- в) батько й мати займають рівні позиції;
- г) немає глави сім'ї, кожен сам по собі;
- д) важко відповісти.

23. Хто, на Вашу думку, повинен бути главою сім'ї?

- а) батько;

- б) мати;
- в) батько й мати займають рівні позиції;
- г) немає глави сім'ї, кожен сам по собі;
- д) важко відповісти.

24. Чи довірили б Ви догляд за немовлям чоловікові?

- а) так;
- б) ні;
- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

25. Чи погоджуєтесь Ви, що у вихованні дитини мають брати рівну участь як жінка, так і чоловік?

- а) повністю погоджуюсь;
- б) повністю не погоджуюсь;
- в) частково погоджуюсь;
- г) частково не погоджуюсь;
- д) важко відповісти.

26. Чи потрібне українському суспільству роздільне навчання:

- а) так;
- б) ні;
- в) мені байдуже;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

27. Якби Ви могли обирати стать своєї дитини, кому б надали перевагу?

- а) хлопчик;
- б) дівчинка;
- в) стать не має значення;
- г) не задумувався над цим питанням;
- д) важко відповісти.

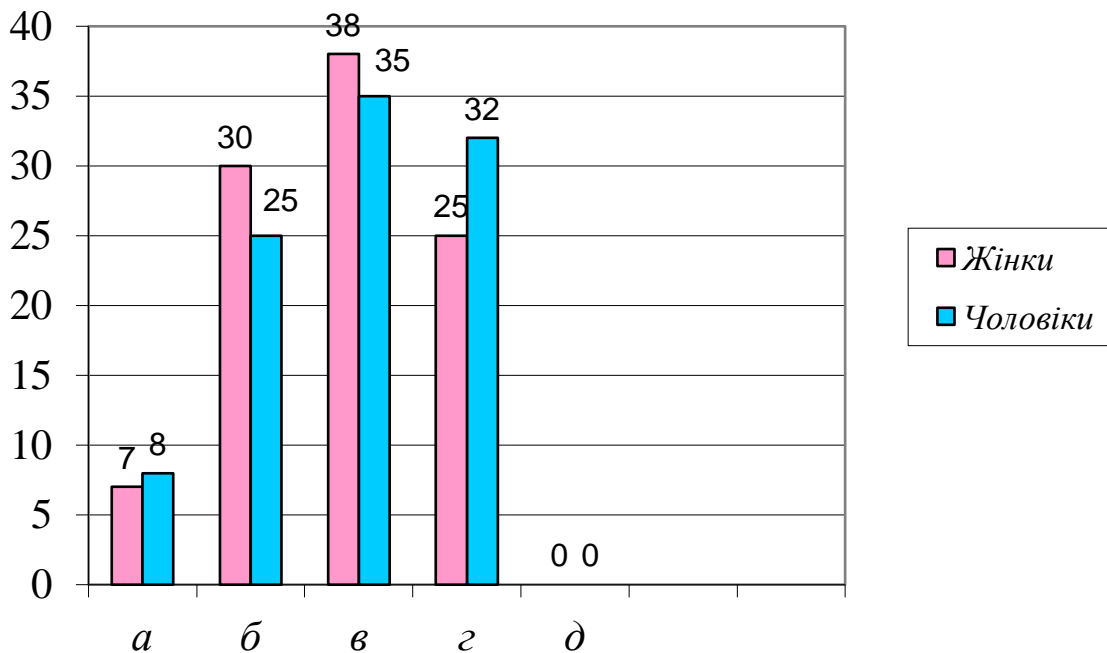
28. Який, на Вашу думку, соціальний інститут є найбільш стабільним та заслуговує на довіру:

- а) держава;
- б) сім'я;
- в) освіта;
- г) важко відповісти;
- д) не задумувався над цим питанням.

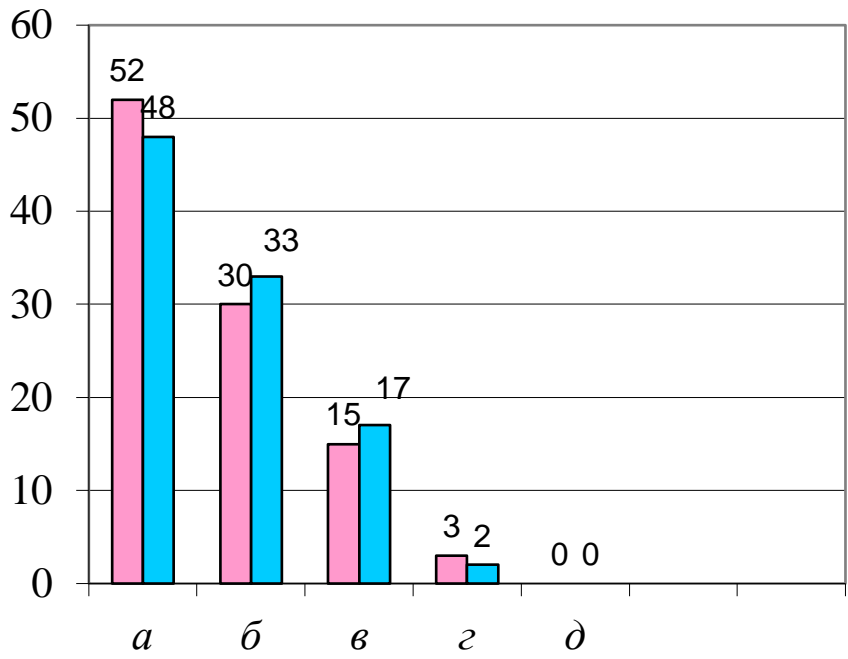
Інформація про респондента: стать ____; вік ____; місце проживання _____

Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети

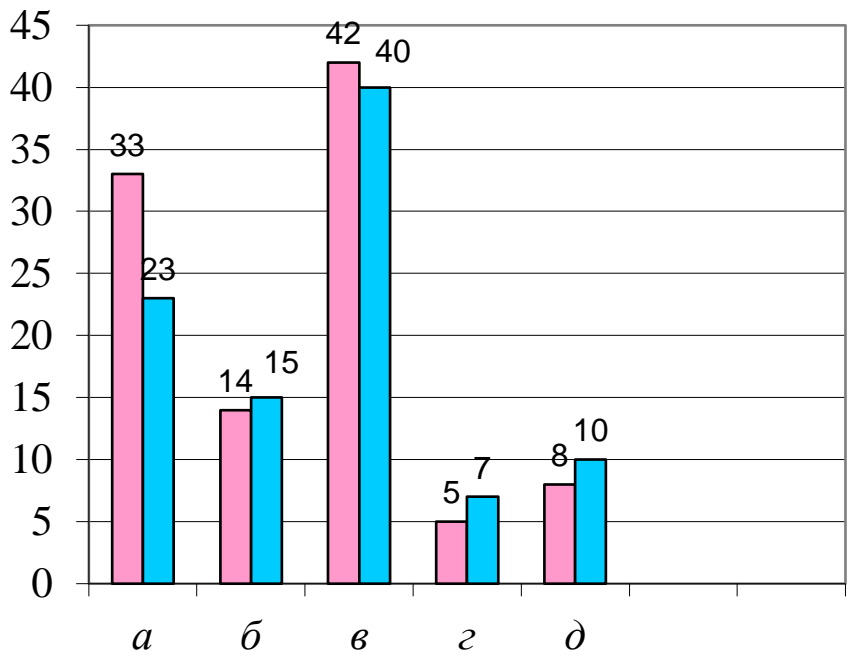
1.

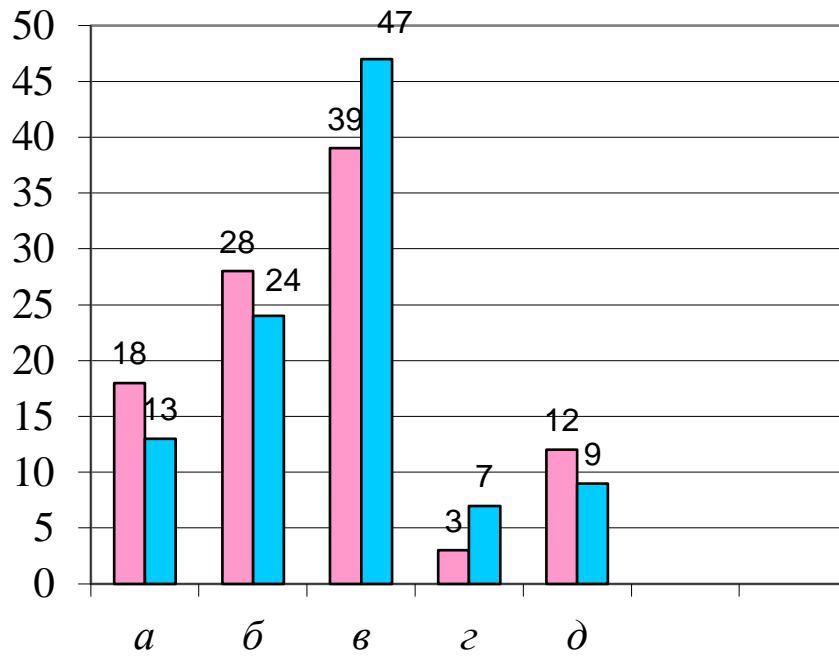
2.

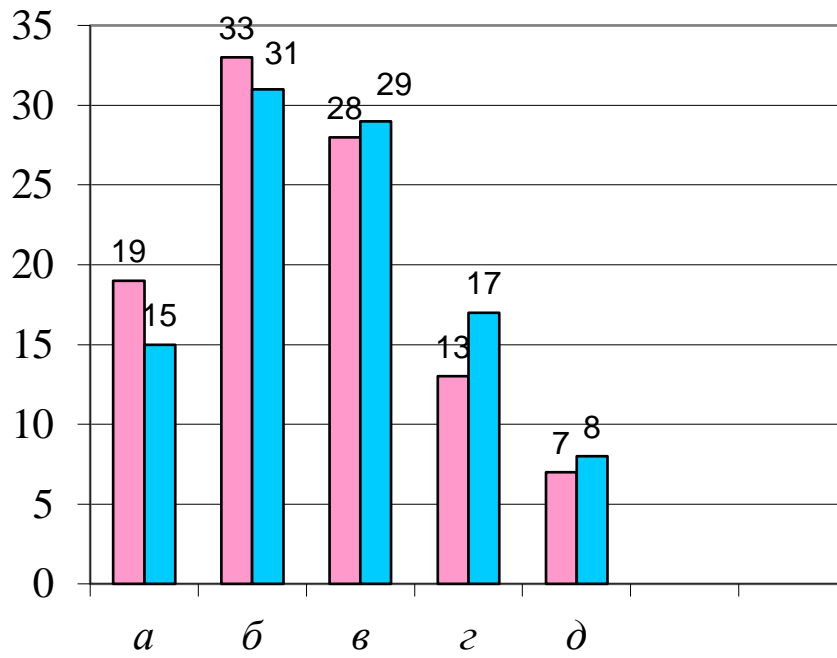
3.

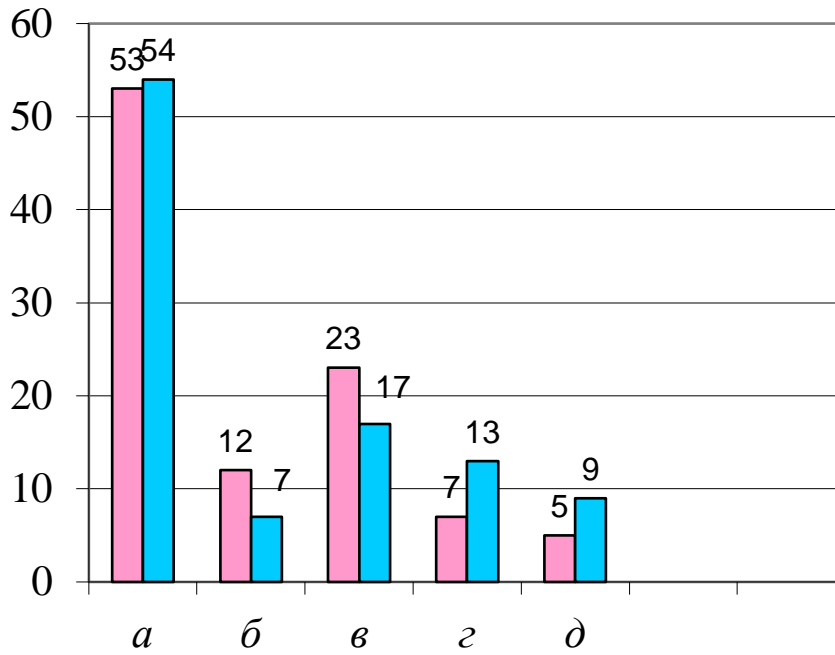
4.

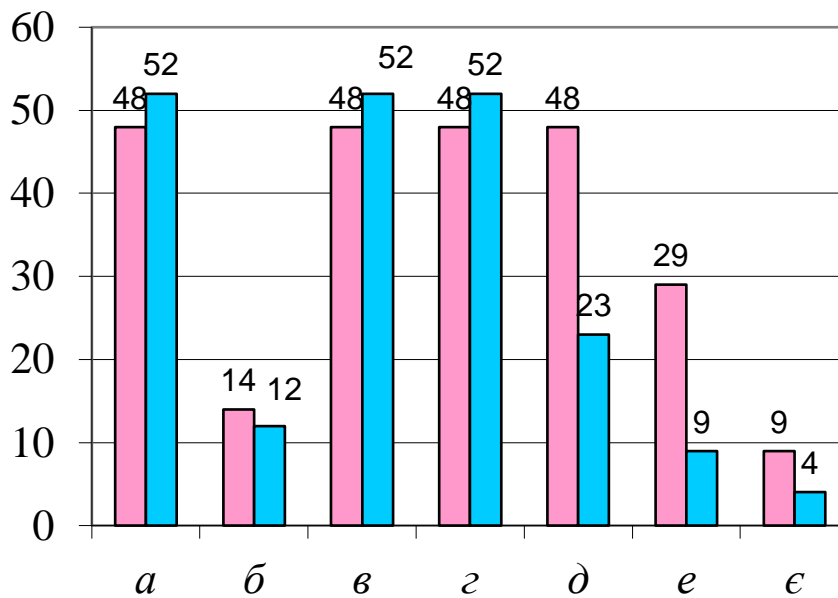
5.

6.

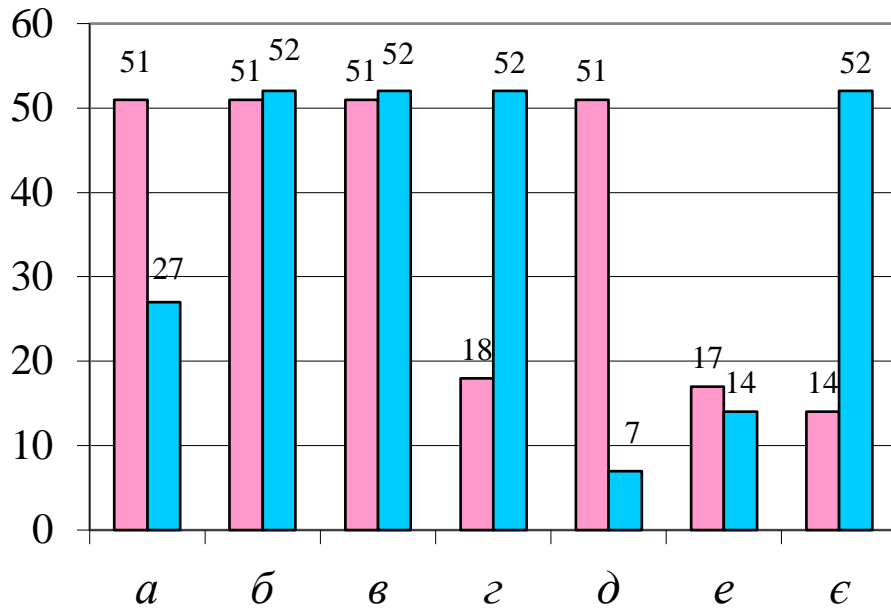

7.

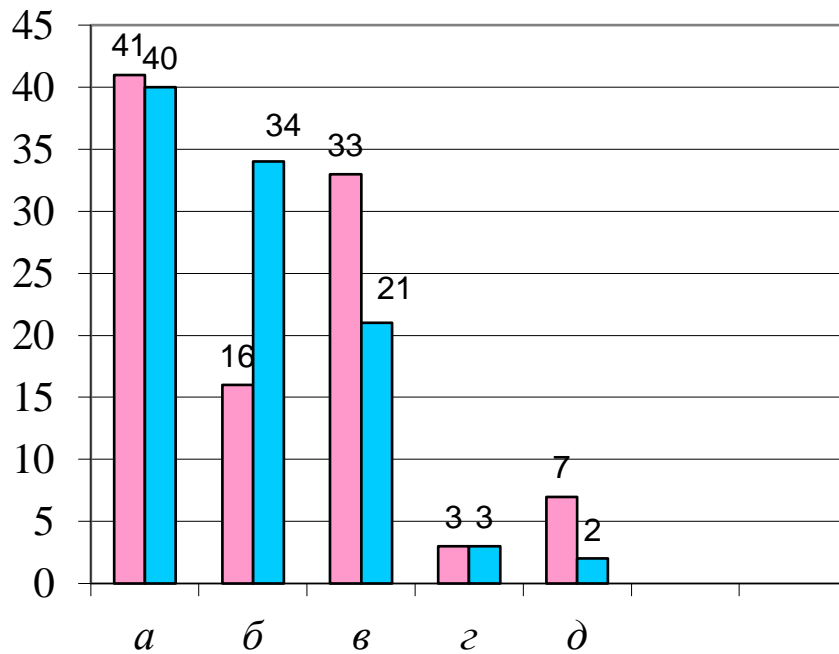
відповідь на це питання передбачає кілька варіантів, тому відсотковий показник більше 100%

8.

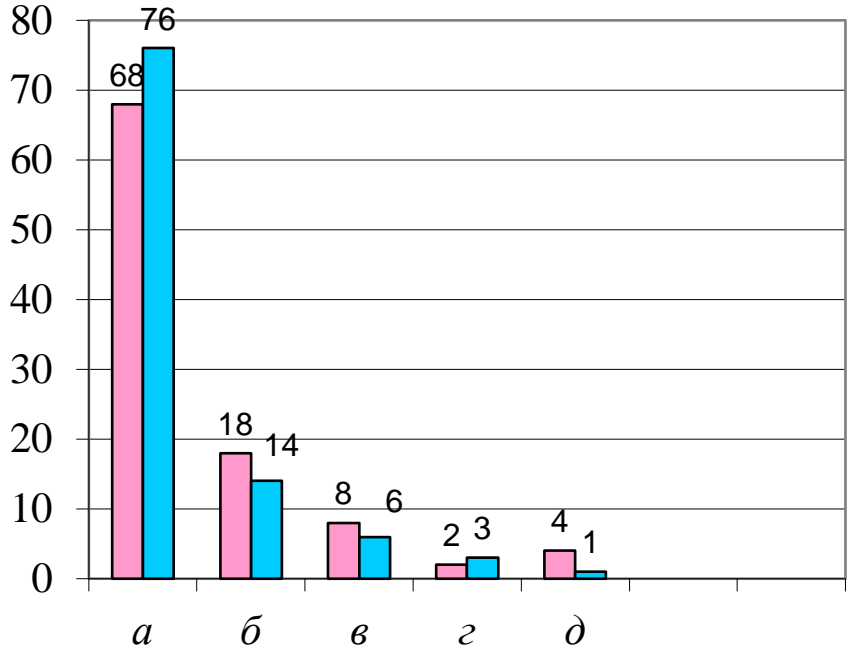

Відповідь на це питання передбачає кілька варіантів, тому відсотковий показник більше 100%

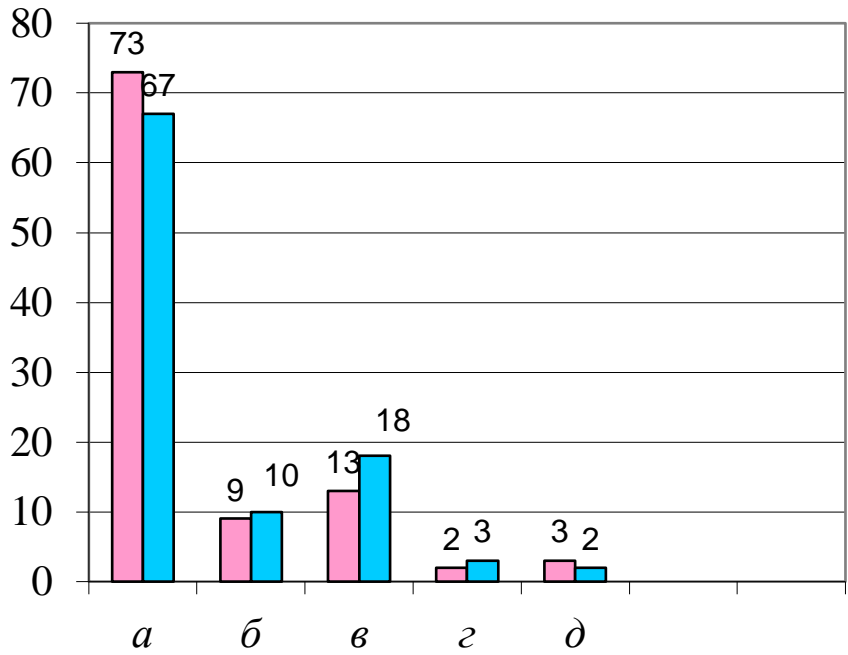
9.

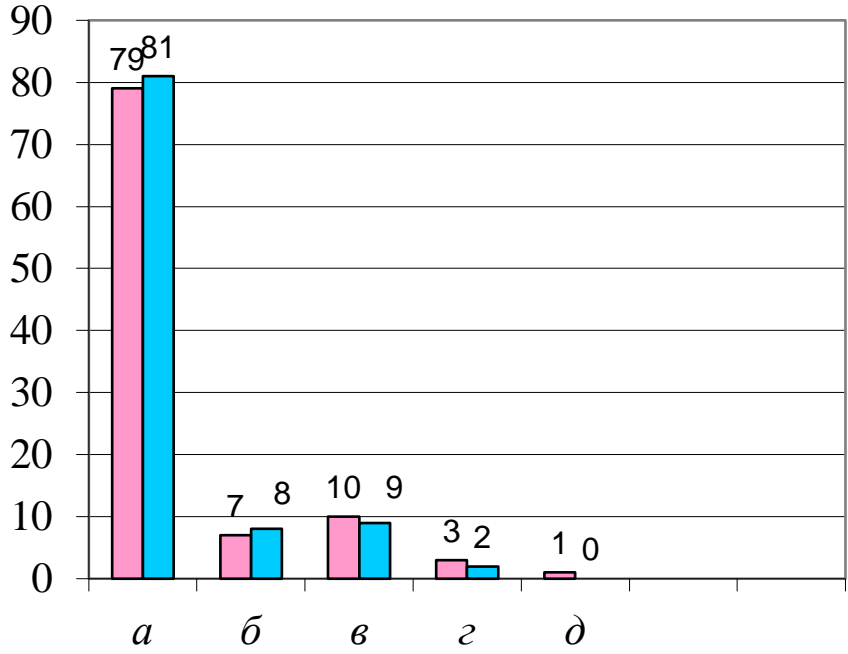
10.

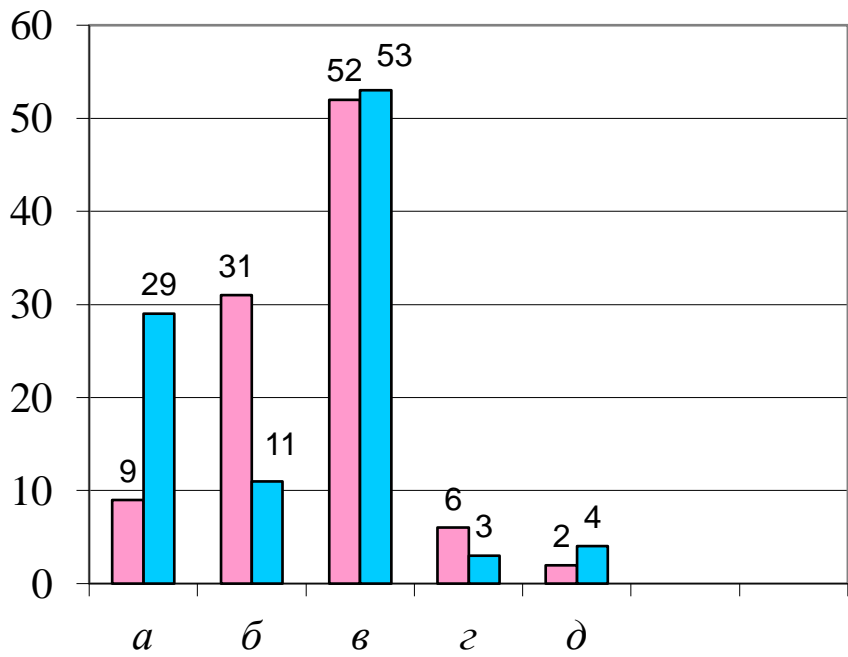
11.

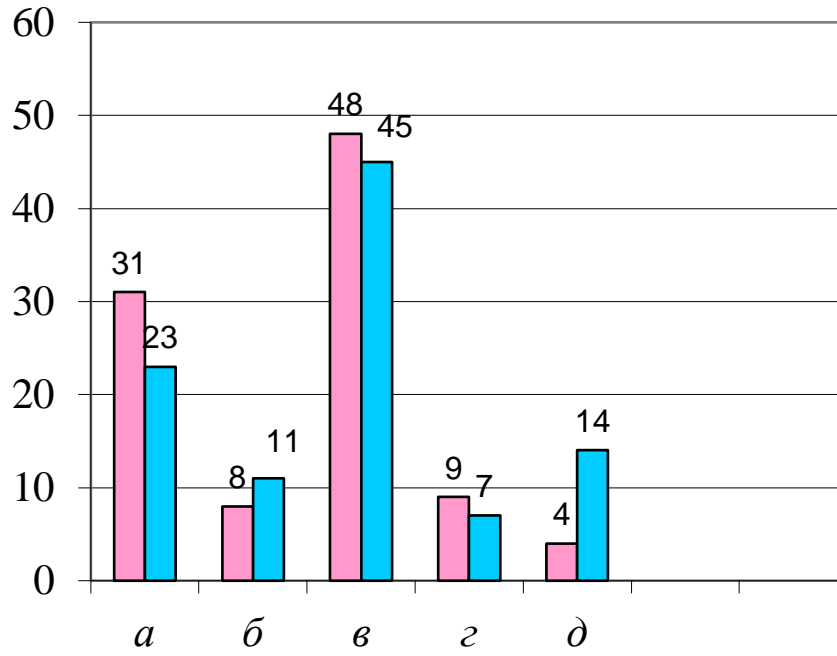
12.

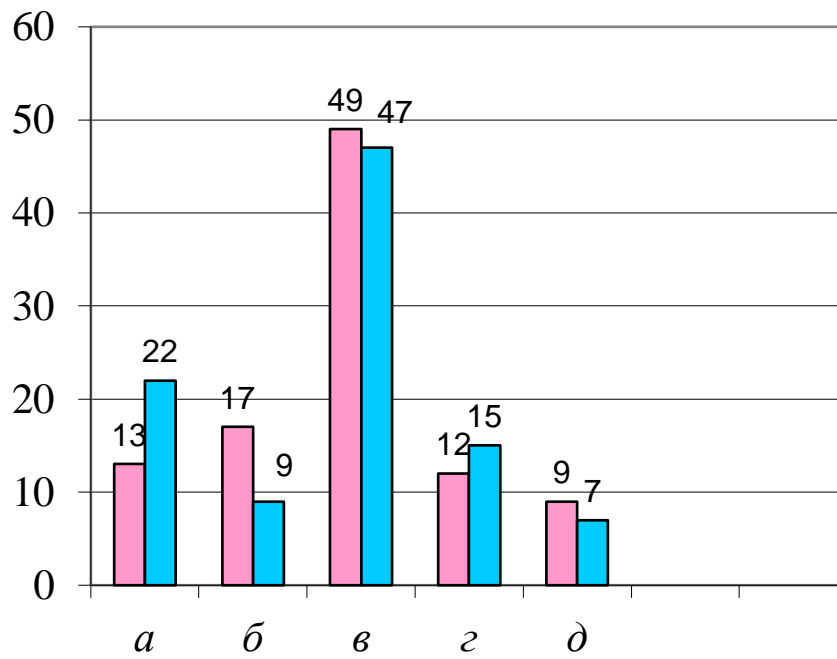
13.

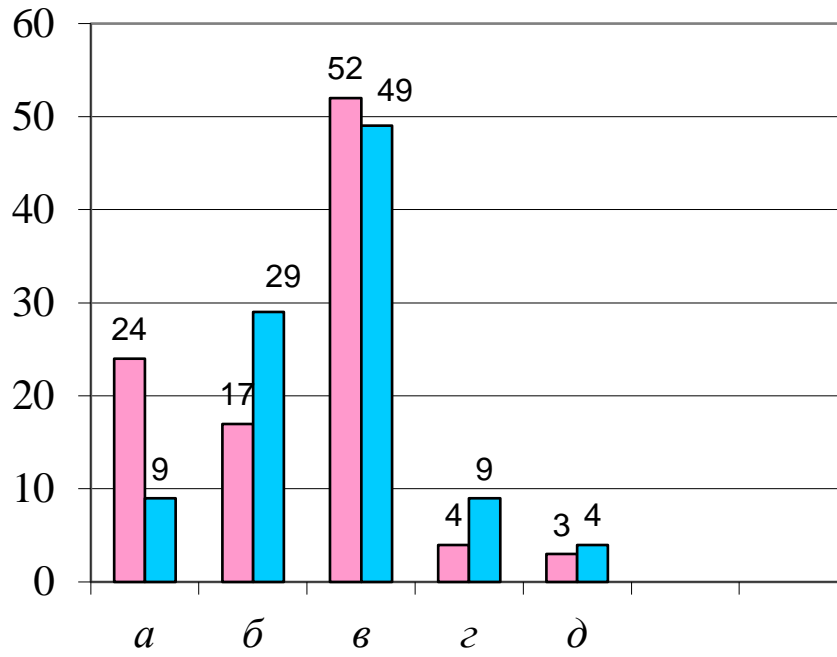
14.

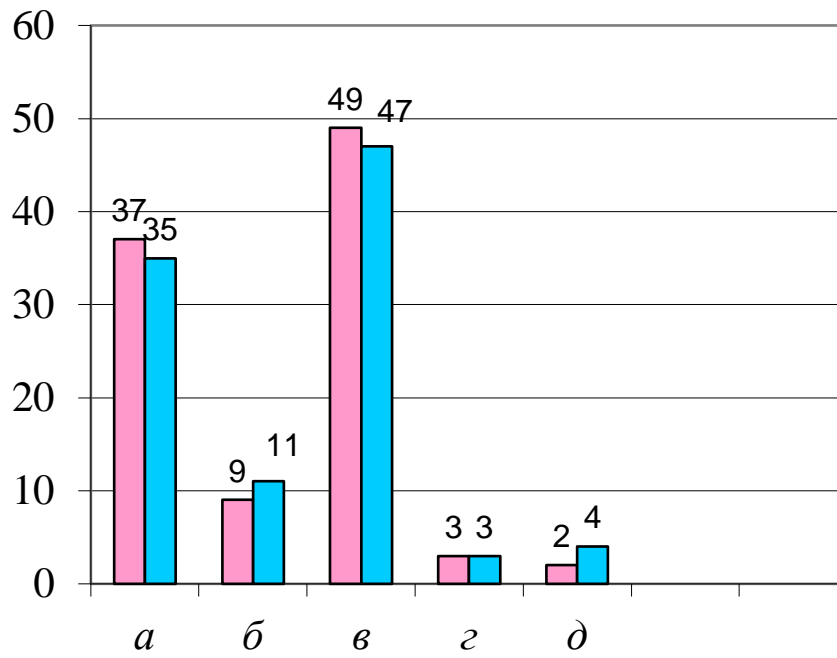
15.

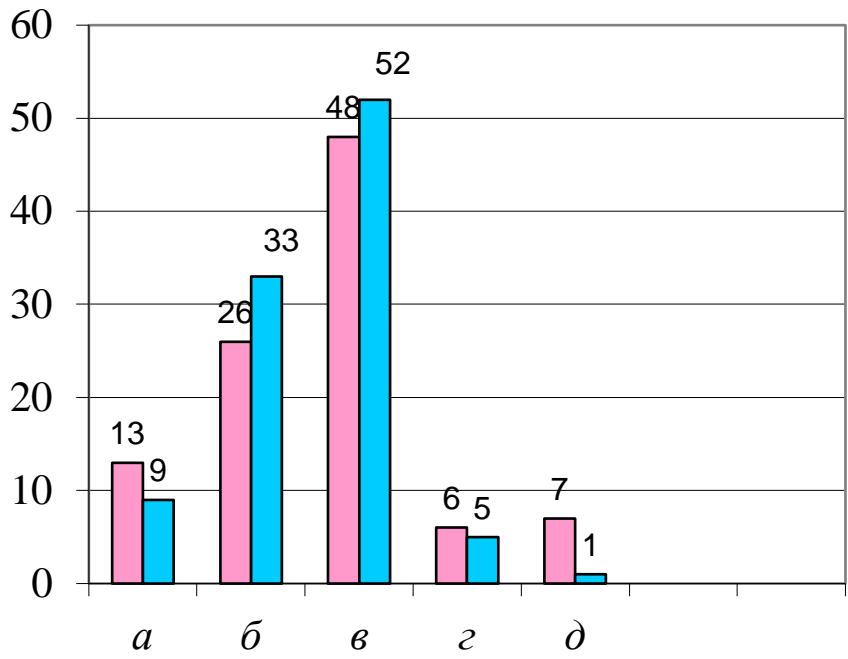
16.

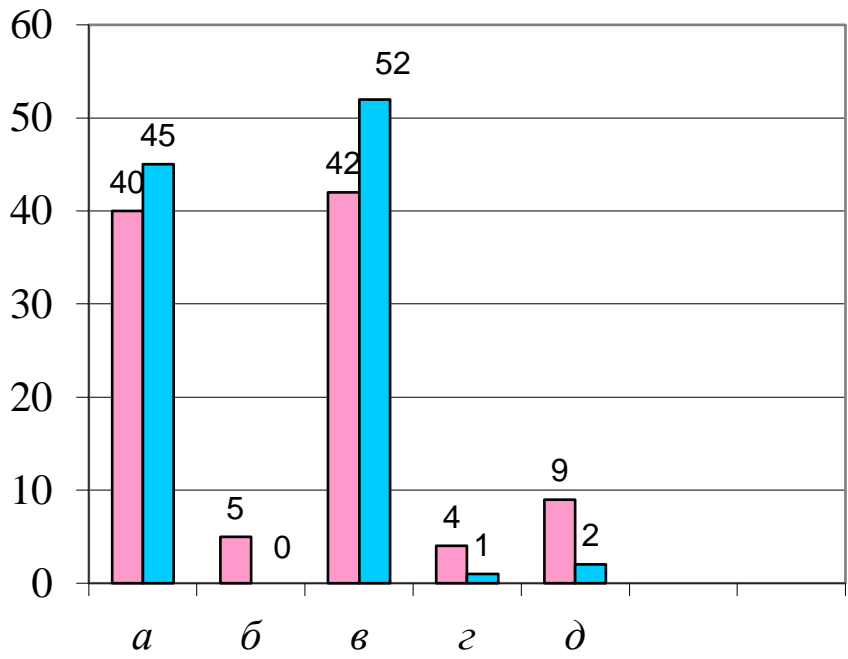
17.

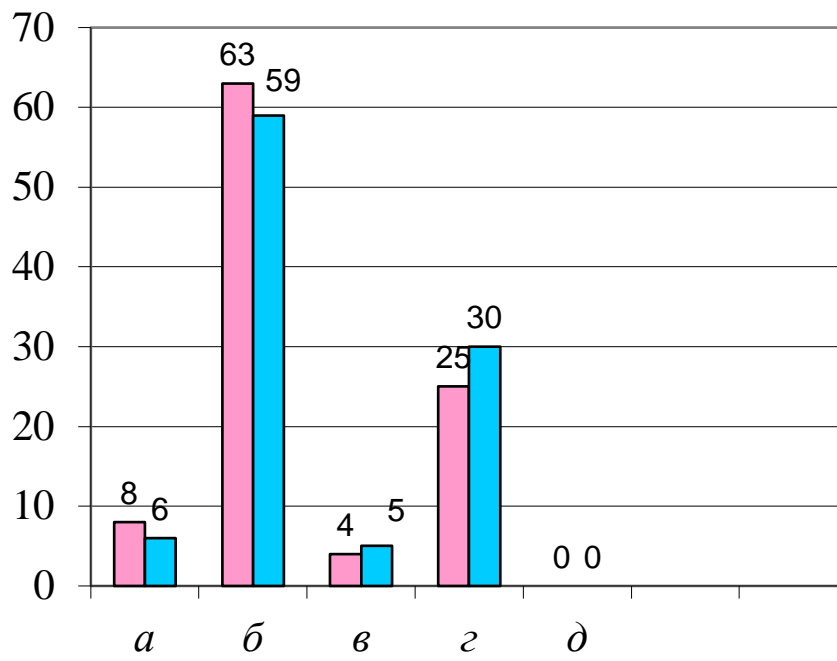
18.

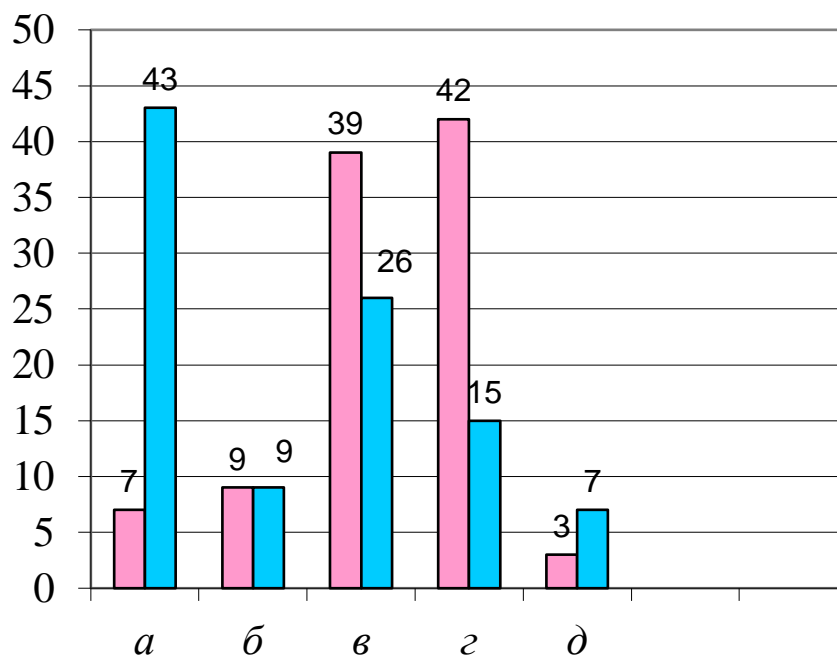
19.

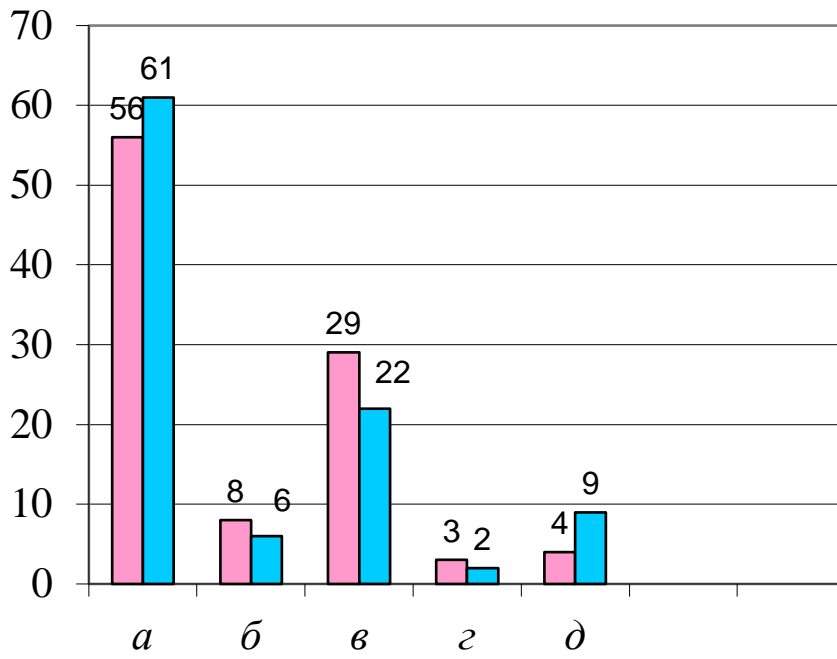
20.

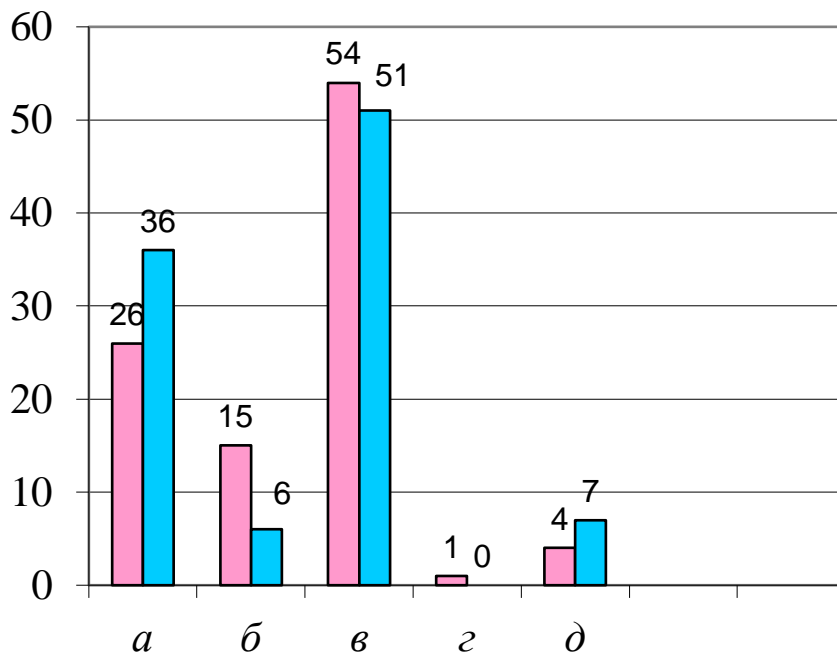
21.

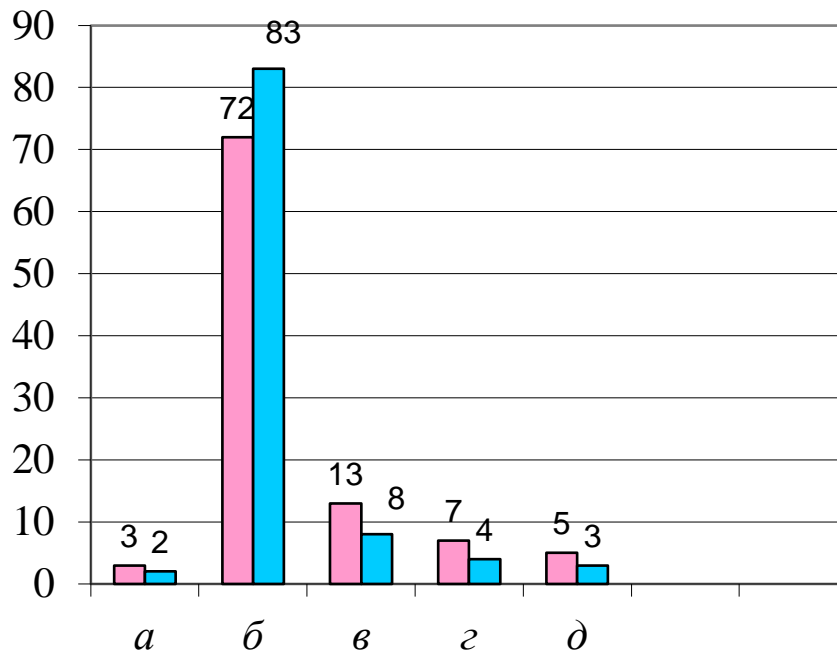
22.

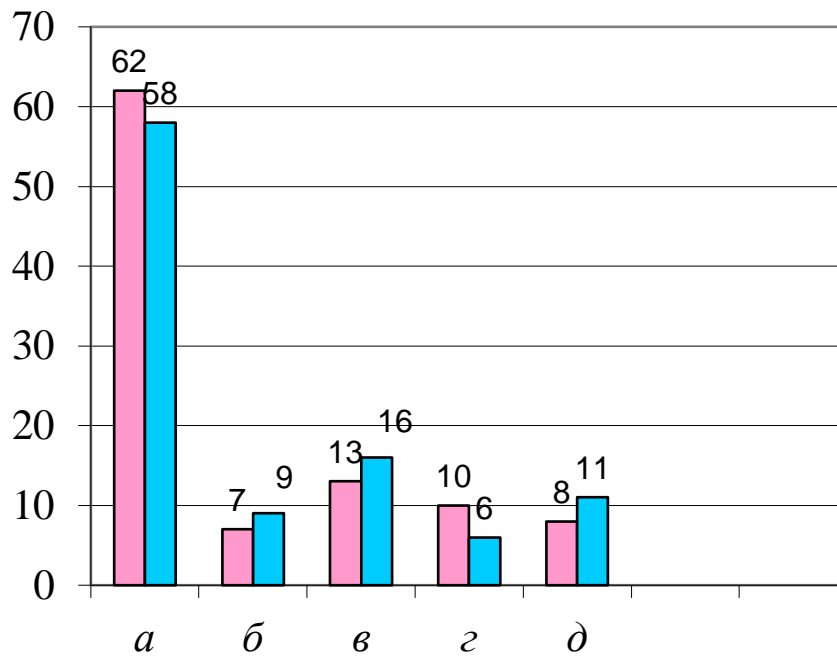
23.

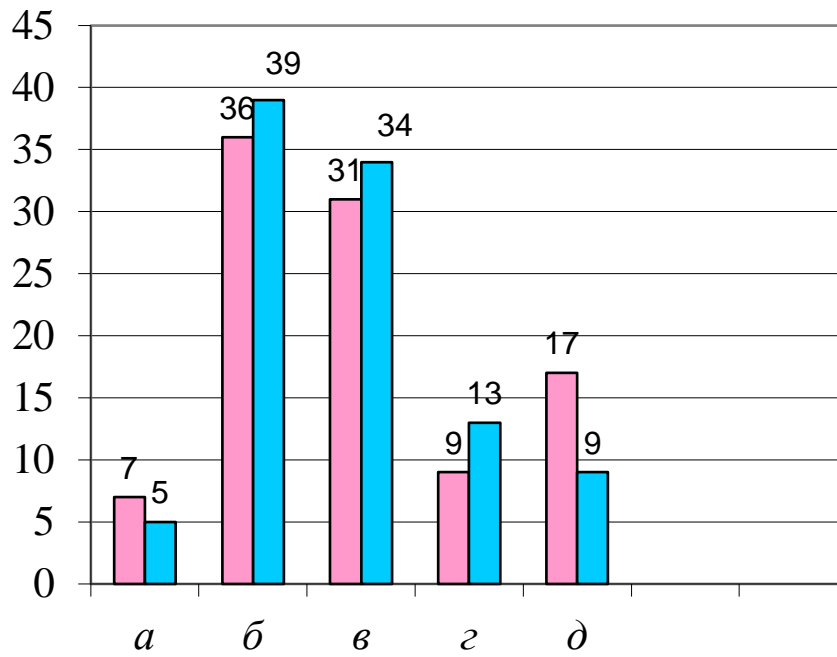
24.

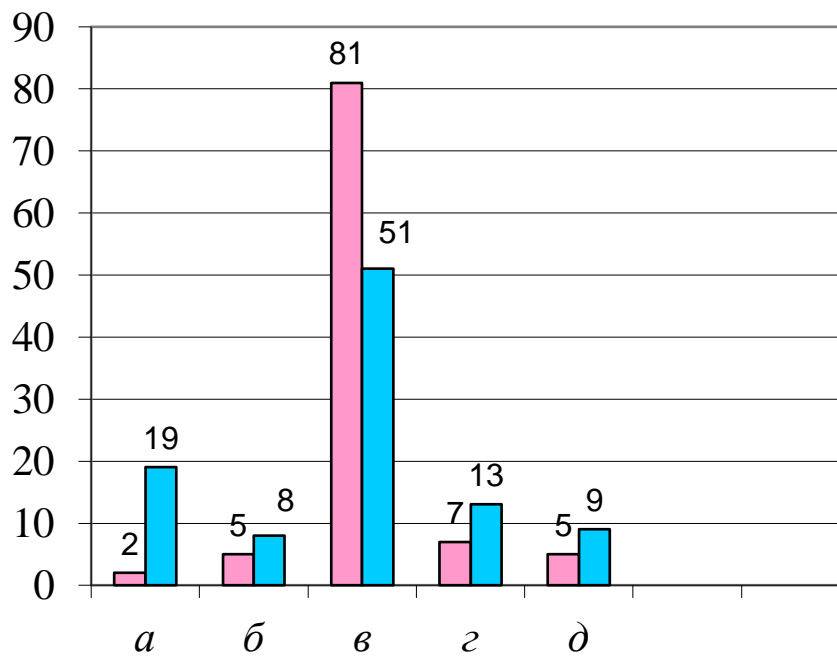
25.

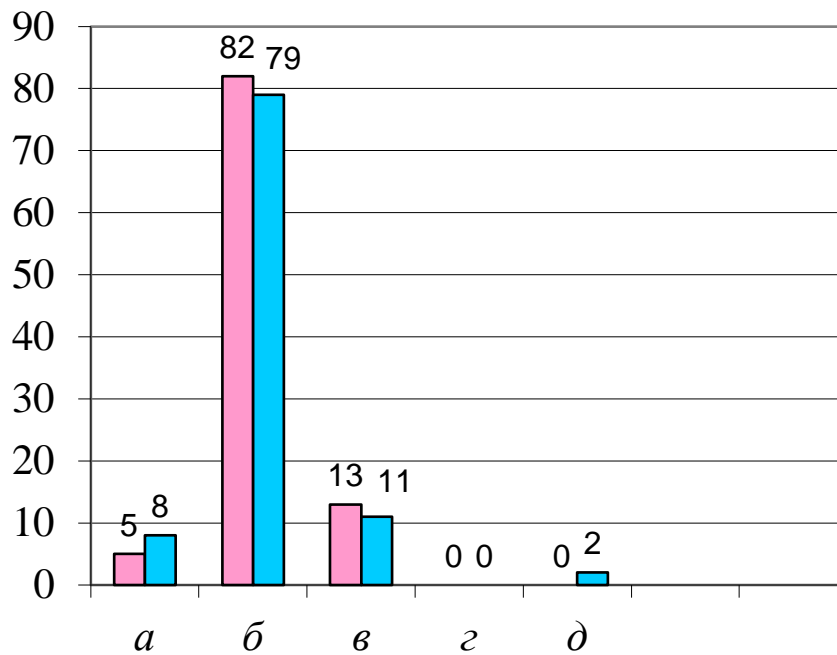
26.

27.

28.

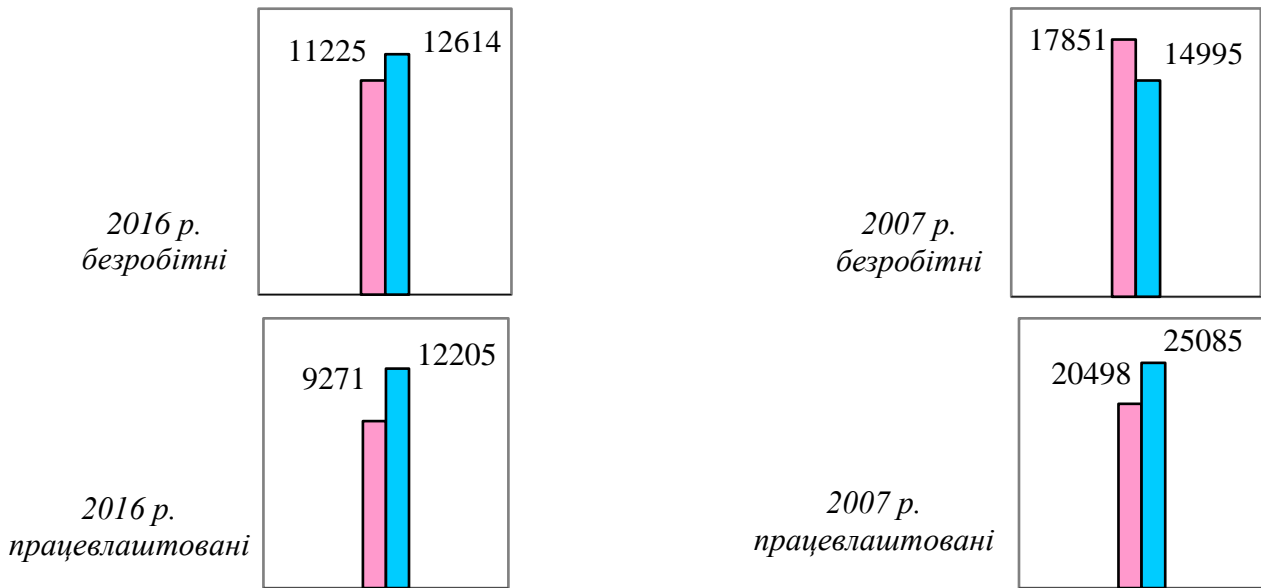

Усього опитано 200 респондентів (з них: 100 жінок та 100 чоловіків; вік опитаних – від 18 років і старші).

II) Порівняльний аналіз статистичних даних за 2007 та 2016 роки дасть змогу показати, наскільки дієвою на практиці є стратегія по досягненню гендерної рівності, та як це позначається на процесі особистісної самореалізації.

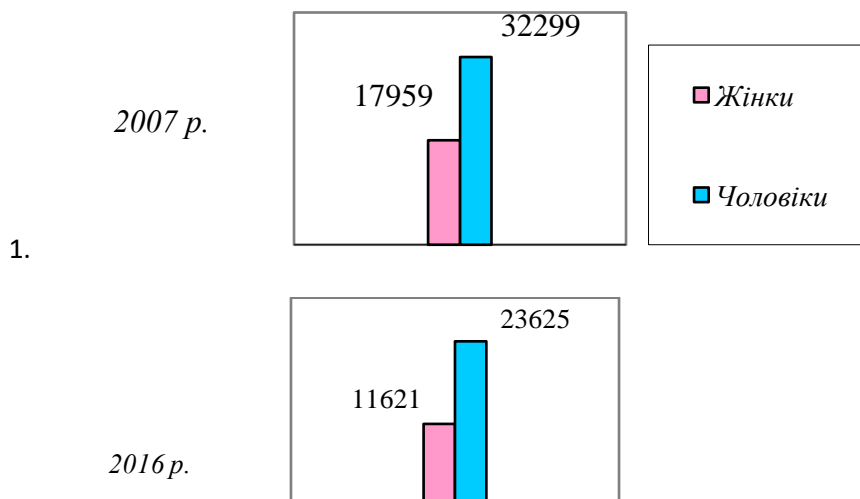
Факт реалізації принципу гендерної рівності висвітлено на прикладі різних видів діяльності: сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги (1); лісове господарство та лісозаготівлі (2); рибне господарство (3); промисловість (4); будівництво (5); торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (6); тимчасове розміщування та організація харчування (7); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (8); фінансова діяльність (9); операції з нерухомим майном (10); державне управління (11); освіта (12); охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (13); мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (14); окрім того, показано співвідношення кількості безробітних і працевлаштованих жінок та чоловіків. (Використані дані надані Головним управлінням статистики у Полтавській області).

Співвідношення кількості безробітних і працевлаштованих жінок та чоловіків

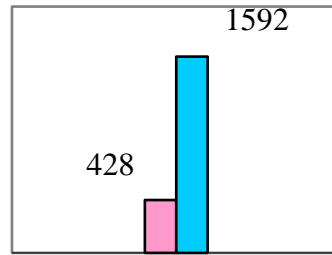
Аналіз безробіття за 2007 рік показав, що кількість непрацюючих жінок перевищує кількість чоловіків на 10%. Проте у 2016 році показники змістилися, і різниця між непрацюючими жінками у 2007 році та 2016 році скоротилася на 13%. Різниця між кількістю працевлаштованих у 2007 році становить 10% на користь чоловіків. У 2015 році різниця між працевлаштованими жінками та чоловіками становила 14% і скоротилася на 4%. Таким чином, у період кризи зріз попит на чоловіків як на робочу силу.

Гендерне співвідношення за різними видами діяльності

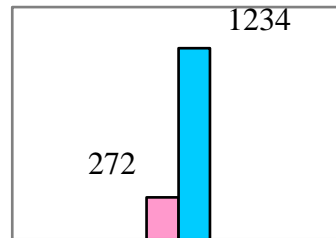

2.

2007 p.

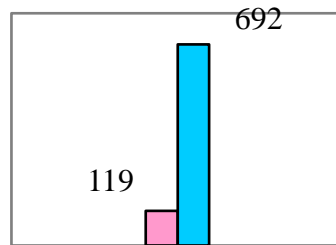

2016 p.

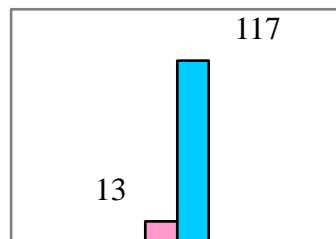

3.

2007 p.

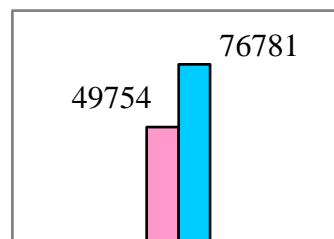

2016 p.

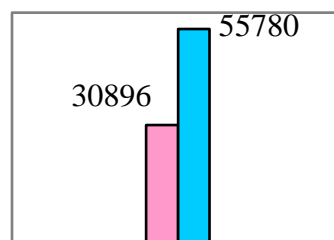

4.

2007 p.

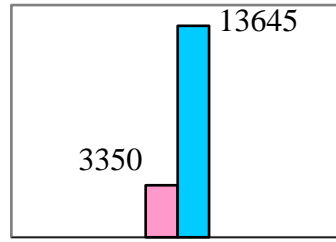

2016 p.

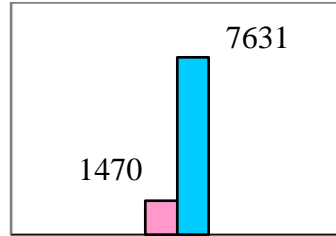

5.

2007 p.

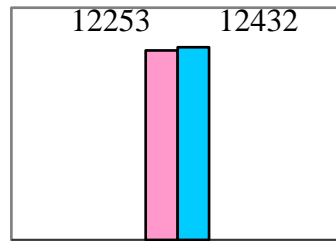

2016 p.

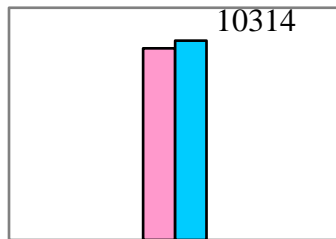

6.

2007 p.

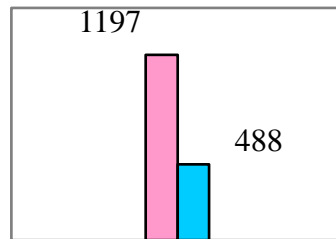

2016 p.

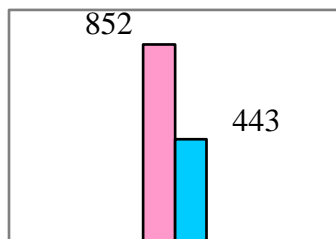

7.

2007 p.

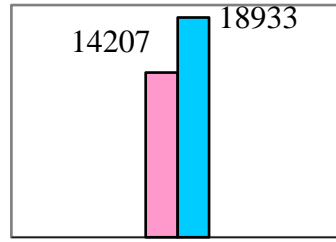

2016 p.

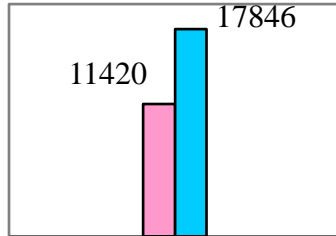

8.

2007 p.

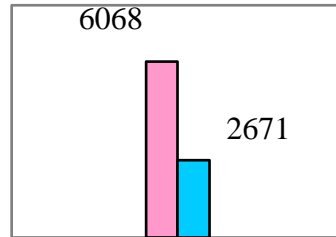

2016 p.

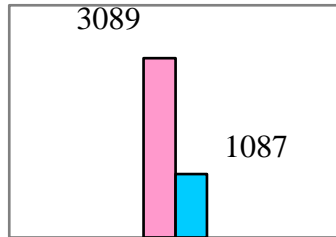

9.

2007 p.

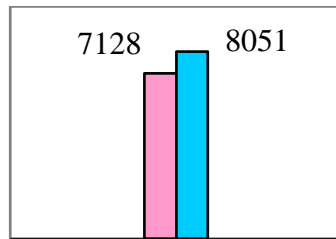

2016 p.

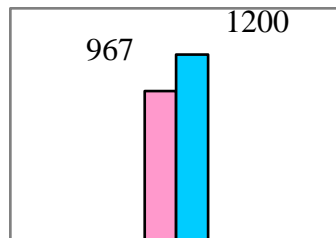

10.

2007 p.

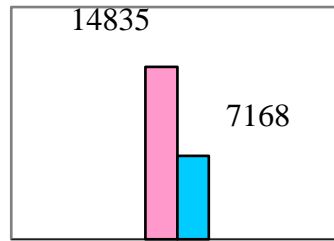

2016 p.

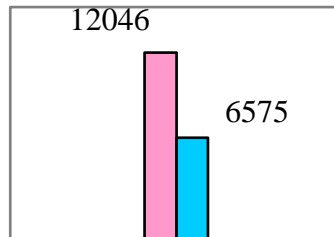

11.

2007 p.

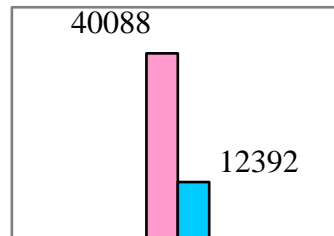

2016 p.

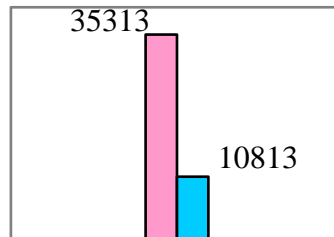

12.

2007 p.

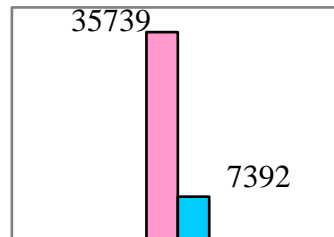

2016 p.

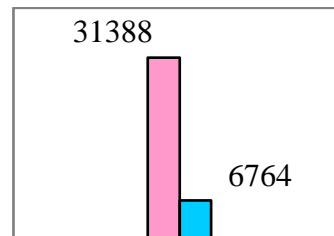

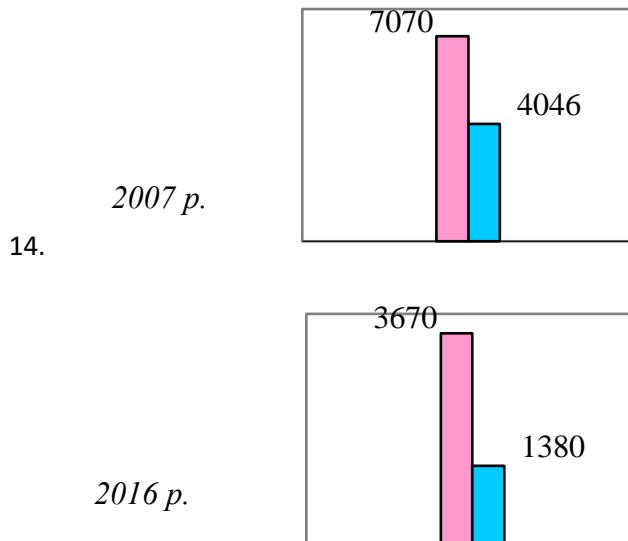
13.

2007 p.

2016 p.

Розглядаючи динаміку змін за 2007 та 2016 роки між залученням жінок та чоловіків у різні види діяльності можемо сказати, що у сферах, які традиційно закріплені за чоловіками (1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10) переважають саме вони. Скорочення розриву у показниках між задіяними чоловіками та жінками серед запропонованих видів діяльності за останні 9 років не спостерігається. Ринок праці, попри розроблену та запроваджену нормативно-правову базу по досягненню гендерного паритету в суспільстві, демонструє гендерну професійну сегрегацію: концентрація жінок більша серед тих секторів, де нижча оплата праці (7, 9, 11, 12, 13, 14). Незважаючи на те, що демократичні перетворення у суспільстві пропонують нові соціальні ролі, нові можливості для особистісної самореалізації жінці й чоловікові, питання гендерного паритету в професійній сфері залишається не вирішеним. Сучасні соціальні, політичні, економічні умови сповільнюють зрівноваження гендерного представництва у кожній із професій.

Вирішення гендерного питання у соціально-трудоій сфері можливе за умови: врахування у своїй роботі гендерного аспекту державними, громадськими, підприємницькими структурами; скорочення гендерного розриву в оплаті праці шляхом усунення стереотипу існування «чоловічої» та «жіночої» професії, подолання випадків прямої дискримінації; просвітницької діяльності, спрямованої на трансформацію стереотипів стосовно розподілу гендерних ролей у публічній та приватній сферах. Мова йде про збалансоване поєднання сімейних обов'язків та професійної діяльності як чоловіком, так і жінкою.